

לקראת פיתוח תכנית לימודים בהיסטוריה לכיתות ו'-ט' בבית הספר הממלכתי-דתי

מחקר הערכה

רינת יצחקי

יעל טלמון

טל ברגר-טיקוצ'ינסקי

דוח מחקר מס' 281

פרסום מס' 777

הפרויקט בוצע עבור האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים,
המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך
לפי מכרז מס' 41/12.01 (מתן שירותים מקצועיים, טכניים ולוגיסטיים
לצורך הערכת תכניות לימודים ועזרי למידה/הוראה)

© כל הזכויות שמורות למשרד החינוך

אין להעתיק או להפיץ פרסום זה או קטעים ממנו
בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום והקלטה)
ללא אישור בכתב ממשרד החינוך

סדר ועריכה במחשב: מכון הנרייטה סאלד
נדפס בדפוס "כתר", ירושלים

ירושלים, תשס"ז – 2007

תוכן העניינים

5.....	פתח דבר.....
7.....	תמצית.....
13.....	פרק ראשון: מבוא.....
13.....	א. גישות מרכזיות בהוראת ההיסטוריה.....
15.....	ב. מתי יש להתחיל בהוראת היסטוריה?.....
16.....	ג. הוראת היסטוריה בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי בישראל.....
19.....	פרק שני: שאלות המחקר.....
20.....	פרק שלישי: מתודולוגיה.....
20.....	א. המדגם וכלי ההערכה.....
23.....	ב. סוגי העיבודים.....
24.....	ג. תהליך העבודה.....
25.....	פרק רביעי: ממצאים.....
25.....	א. פרטי רקע.....
27.....	ב. מיפוי המצב הקיים ושיקולי דעת בהוראת המקצוע.....
58.....	ג. קשיים של מורים ומנהלים בהוראת המקצוע.....
63.....	ד. ציפיות מתכנית עתידית.....
68.....	פרק חמישי: סיכום הממצאים לפי שאלות המחקר.....
74.....	פרק שישי: דיון בממצאים.....
82.....	מקורות.....
	נספחים
	נספח 1: פירוט ממצאים הנוגעים למידת העניין וההעדפה של נושאי לימוד, לפי מורים ותלמידים.....
85.....	
98.....	נספח 2: שאלון למנהל יסודי ממ"ד.....
102.....	נספח 3: שאלון למנהל בחטיבת ביניים ממ"ד.....
106.....	נספח 4: שאלון למורה/לרכז להיסטוריה בכיתות ו'-ט' ממ"ד.....
116.....	נספח 5: שאלון לתלמידים בחטיבת הביניים.....

פתח דבר

מחקר זה הוא חלק מהיערכות מוקדמת לקראת הקמתה של ועדה לכתובת תכנית לימודים חדשה בהיסטוריה לכיתות וי-ט' בחינוך הממלכתי-דתי. מכון סאלד התבקש על-ידי האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים שבמשרד החינוך לערוך מחקר הערכה בנושא, כדי לספק לחברי הוועדה מידע על אודות חוות הדעת והעמדות של שלוש קבוצות היעד של התכנית – מנהלים, מורים ותלמידים, בכל הנוגע לתכנית הקיימת ולציפיותיהם מתכנית לימודים חדשה.

שאלות המחקר מתמקדות במיפוי המצב הקיים ובציפיות מתכנית לימודית עתידית, והן:

1. הערכה ביחס לקיים במסמך תכנית הלימודים, כיצד מתבצע יישום התכנית ומהם שיקולי הדעת בהוראת המקצוע בפועל.
2. קשיים של מורים ומנהלים בהוראת המקצוע והאטרקטיביות של המקצוע.
3. ציפיות מתכנית לימודים עתידית מבחינת המטרות, ההיקף והמבנה.

במדגם השתתפו מנהלים, מורים ותלמידים מ-40 חטיבות ביניים ומנהלים מ-36 בתי ספר יסודיים. **בחטיבות הביניים** נדגמו בתי הספר בשני ערוצים: דגימה מתוך קבוצת המורים המגיעים להשתלמויות ולמפגשים מקצועיים ודגימה אקראית על פי מחוז. בכל בית ספר שאותר הועבר שאלון למנהל ולשניים-שלושה מורים (לרוב, אחד מהם היה רכז המקצוע). שלושים ושישה **בתי הספר היסודיים** שנדגמו נבחרו על סמך סקר קודם שנערך ביוזמת הפיקוח על הוראת ההיסטוריה בחינוך הממלכתי-דתי, תוך כדי מתן ייצוג למחוז. כלי המחקר היו שאלונים. אלה הועברו לקבוצות המחקר כדלקמן: בחטיבות הביניים הועברו שאלונים ל-40 מנהלים, 120 מורים ו-241 תלמידים. בבתי הספר היסודיים הועברו שאלונים ל-36 מנהלים.

המחקר הוזמן ומומן על-ידי האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך. את המחקר ליוותה ועדה מטעם האגף ועם חבריה נמנו: ד"ר צופיה יועד – סגנית מנהלת האגף ומנהלת גף תכנים, ד"ר נעה אבולעפיה – מרכזת מחקר באגף, גב' חנה אדן – מרכזת אשכול חברה באגף, גב' מלכה כ"ץ – מפקחת תכנים ותכניות לימודים בהיסטוריה לבית הספר הממלכתי-דתי, וגב' שרה וידר – מפקחת ללימודי ההיסטוריה בחינוך הממלכתי-דתי.

אנו מבקשות להודות לכל המנהלים, הרכזים, המורים והתלמידים, שהקדישו מזמנם למילוי השאלונים. תודה מיוחדת שלוחה למנהלים ולמורים אשר פתחו בפנינו את בית ספרם ואפשרו לנו להעביר את השאלונים לתלמידים. ברצוננו להודות לד"ר דן פורת על הסיוע וההכוונה שנתן לנו בשלב סקירת הספרות ובצעדים הראשונים של גיבוש המחקר. כמו כן שלוחה תודה לגב' רות אפרתי על הסיוע המקצועי בעיבוד ובניתוח החומר שנאסף מהתלמידים וכן לגב' מירב גזית ולמר יניב פריאל על עזרתם בשלבי המחקר השונים, על עבודתם האחראית והמקצועית ועל שעמדו בלוח הזמנים ההדוק שהכתובה תכנית המחקר.

רינת יצחקי, יעל טלמון וטל ברגר-טיקוצ'ינסקי

תמצית

מטרת המחקר

מטרתו המרכזית של מחקר זה היא לספק מידע לוועדה לכתובת תכנית לימודים בהיסטוריה לכיתות וי-ט' בחינוך הממלכתי-דתי. המידע נאסף באמצעות בחינה של חוות דעת ועמדות של גורמים שונים בשדה כלפי תכנית הלימודים הנוכחית בהיסטוריה, כלפי הוראתה וכלפי הציפיות מתכנית לימודים עתידית. שאלות המחקר מתמקדות במיפוי המצב הקיים ובציפיות מתכנית לימודית עתידית, והן: 1. הערכה ביחס לקיים במסמך תכנית הלימודים, כיצד מתבצע יישום התכנית ומהם שיקולי הדעת בהוראת המקצוע בפועל; 2. קשיים של מורים ומנהלים בהוראת המקצוע והאטרקטיביות של המקצוע; 3. ציפיות מתכנית לימודים עתידית מבחינת המטרות, ההיקף והמבנה.

כלי המחקר

במהלך המחקר נעשה שימוש בארבעה כלים: **שאלון למנהלי בתי הספר היסודיים:** השאלון בדק את עמדות המנהלים כלפי מסמך תכנית הלימודים הקיים וכלפי הוראת מקצוע ההיסטוריה, וכן את קיומם של נושאי לימוד ופרויקטים הקשורים להוראת היסטוריה ואת הקשיים בהוראת היסטוריה בבית הספר היסודי. **שאלון למנהלי חטיבות הביניים:** בדומה לשאלון למנהלי בתי הספר היסודיים, השאלון למנהלי חטיבות הביניים בדק את עמדות המנהלים כלפי מסמך תכנית הלימודים הקיים, את הוראת מקצוע ההיסטוריה בבית הספר ואת הקשיים בהוראתו. **שאלון למורים בחטיבות הביניים:** השאלון בחן את עמדות המורים כלפי מסמך תכנית הלימודים הקיים (לדוגמה: התאמתו לבית הספר שבו הם מלמדים, שיקולי הדעת שהם מפעילים בבניית תכנית ההוראה וחומרי הוראה שבהם הם משתמשים), את קשיי המורים בהוראת ההיסטוריה ואת ציפיותיהם מתכנית לימודים עתידית. **שאלון לתלמידים:** השאלון בחן את עמדות התלמידים בנוגע לחשיבות לימוד ההיסטוריה ותרומתו, מידת העניין שלהם בנושאי הלימוד, אמצעי הוראה שנעשה בהם שימוש בכיתה ובהכנת שיעורי הבית, מה הם הקשיים שיש להם בלימודי ההיסטוריה, וכיצד הם מסבירים אותם.

אוכלוסיית המחקר

במחקר השתתפו 36 מנהלי בתי ספר יסודיים, 40 מנהלי חטיבות ביניים ו-120 מורים להיסטוריה (מהם 36 רכזים).¹ כמו כן השתתפו 241 תלמידי חטיבות ביניים, 95% מהם ($n = 202$) תלמידי שכבת כיתה ט' ו-5% מהם ($n = 11$) תלמידי שכבת כיתה ח'.

¹ כ-50% ממדגם מורי חטיבות הביניים היו מקרב המורים המשתתפים בהשתלמויות ובמפגשים מקצועיים אחרים.

עיקרי הממצאים

מיפוי המצב הקיים ושיקולי דעת בהוראת המקצוע

1. הערכת הנשאלים את תכנית הלימודים

א. יחס למטרות ולדגשים

מטרות הוראת ההיסטוריה שהעלו המנהלים משתי חטיבות הגיל היו דומות יחסית, ואולם כל קבוצת מנהלים ציינה דגשים שונים. מנהלי בתי הספר היסודיים ציינו כמרכזית ביותר את המטרה של ידיעת תולדות העם היהודי (42% מ-35 המשיבים). מנהלי חטיבות הביניים החשיבו אף הם את הקשר לעם ישראל לדורותיו כמטרה מרכזית (36% מ-36 המשיבים), אם כי המטרה שצינו בשכיחות הגבוהה ביותר הייתה לימוד לקחי העבר (44% מ-36 המשיבים).

מתשובות מורי החט"ב ($n = 119$) עולה מגוון של מטרות בהוראת ההיסטוריה ומהן עלה כי המורים מתמקדים בהקניית התשתית הדיסציפלינרית (ידע ומושגים): 36% ראו בהקניית ידע ומושגים את המטרה המרכזית, ואחריה את המטרה של הקניית מיומנויות וכלים (31%) ויצירת קשר בין העבר להווה תוך הפקת לקחים (26%). הערכת המורים את חשיבותן של המטרות גבוהה יותר מהערכתם את הצלחתם להשיגן, בייחוד את המטרות הנוגעות למיומנויות של פיתוח חשיבה.

באשר לדגשים הייחודיים לחינוך הממלכתי-דתי, עולה כי שתי קבוצות המנהלים מדגישות את הדגשת ההיבטים הדתיים (47% מ-36 המשיבים ביסודי, ו-40% מ-35 המשיבים בחט"ב). ביתר הדגשים נמצאה שונות גדולה יותר, מנהלי היסודי ($n = 36$) מדגישים את יצירת הזיקה לעם ישראל (33%), לעומת מנהלי החט"ב המדגישים את ההיכרות עם מושגים ואישים (25% מהמשיבים) ואת רציפות ההלכה (19% מהמשיבים). בדומה לשאלת המטרות, גם מבחינת הדגשים מנהלי החט"ב סבורים שיש להדגיש את הקשר בין היסטוריה יהודית להיסטוריה כללית (25% מ-35 המשיבים).

מורי החט"ב רואים חשיבות בהדגשת ההיסטוריה היהודית (31% מ-115 המשיבים) וחיזוק הקשר לארץ ישראל (23% מהמשיבים), ובדומה למנהלי החט"ב רואים חשיבות בהדגשת יחסי הגומלין בין ההיסטוריה היהודית להיסטוריה העמים (23% מהמשיבים). דגשים נוספים שעלו מתשובות המורים נגעו לעיצוב הזהות של התלמיד (22% מהמשיבים), לרעיון ההשגחה (21% מהמשיבים) ולהנחלה של ערכים אוניברסליים ויהודיים (20% מהמשיבים).

ב. עמדות כלפי המקצוע והוראתו

מתוך 114 המורים שהשיבו לשאלה 58% טענו כי הם מכירים את תכנית הלימודים, 37% השיבו כי אינם מכירים את התכנית ומלמדים לפי ספרי לימוד, ו-5% ציינו כי הם משתמשים בחומר אחר.

55% מהמורים ($n = 78$) העריכו את התכנית כמתאימה לאוכלוסיית בית ספרם, 28% טענו כי היא מתאימה במידה מסוימת, ו-17% מהמשיבים טענו כי היא אינה מתאימה לאוכלוסיית בית הספר. הנימוקים לחוסר התאמת התכנית ($n = 30$) התמקדו בחוסר הרלוונטיות של נושאים ותכנים (20%) ובקושי של התלמידים להבין את חומרי הלימוד המלווים את התכנית (20%).

ג. שיקולי דעת בבחירת הנושאים

ספר הלימוד משמש את המורים ככלי מרכזי בבניית תכנית ההוראה (77% מ-118 משיבים). המורים נעזרים גם בעבודת הצוות (57% מהמשיבים), לצד תכנון ההוראה באופן עצמאי על פי רעיונות מהשתלמויות (54%), וכן מתכננים על פי תכנית הלימודים (47%). שיקולי הדעת המנחים את המורים בתכנון ההוראה קשורים בעיקר לרצונם להתאים את תכנית ההוראה ללומד, לדגשים ולקשרים שהם רוצים ליצור בין נושאי לימוד שונים, ולרצונם ליצור רלוונטיות והמחשה.

שתי קבוצות המנהלים טענו כי תכנית ההוראה נכתבת בעבודת צוות משותפת של המורים, אם כי בקרב מנהלי החטי"ב תשובה זאת ניתנה על ידי שיעור גבוה (75% מ-36 משיבים) לעומת מנהלי היסודי (40% מ-35 משיבים). נראה כי בבית הספר היסודי ההוראה מתוכננת בדרכים שונות: עבודה עצמאית של כל מורה (37%) ועבודה על פי ספר הלימוד ולא על פי תכנית הלימודים (34%). בחטיבת הביניים שכיחה ההסתייעות בכוחות ההדרכה (33% מ-36 משיבים) לצורך תכנון תכנית ההוראה (נזכיר כי 50% ממדגם המורים בחטיבות הביניים נדגמו מקרב אלה המשתתפים בהשתלמויות ובמפגשים מקצועיים אחרים).

לדעת 89% מן התלמידים ($n = 204$) חשוב ללמוד היסטוריה. הסיבות לכך הן בעיקר הרצון להיכרות עם העבר של העם היהודי (52% מ-177 משיבים), חיזוק הידע הקשור לעבר (34%) והפקת לקחים (33%). הסיבות לחוסר החשיבות שבלימוד ההיסטוריה, לדעת 22 התלמידים שנימקו את דעתם, מתמקדות בחוסר רלוונטיות (68%) ובחוסר תועלת לעתיד (41%).

התלמידים נשאלו על מידת העניין שלהם בנושאי הלימוד. על פי 156 התלמידים שהשיבו לשאלה, כל הנושאים הם מעוררי עניין במידה בינונית ומטה. תלמידי כיתות ט' נשאלו לגבי הנושאים שאותם למדו השנה, ותשובותיהם הניבו רשימה מגוונת מאוד של נושאים.

2. יישום התכנית בפועל

א. נושאי לימוד והספק החומר

רוב בתי הספר היסודיים מלמדים היסטוריה (92% מ-36 משיבים) וגיאוגרפיה (80%) כחלק מאשכול חברה. מקצוע נוסף הנלמד בשיעור משמעותי הוא מולדת, חברה ואזרחות (64%). גם בחטיבת הביניים התמונה דומה, במרבית בתי הספר המקצוע נלמד בשלוש שכבות הגיל, בממוצע של שעתיים שבועיות ומעלה.

לדעת 24 מנהלים מחט"ב (מתוך 36 משיבים), מספר השעות המוקצות למקצוע אינן מספיקות. בהתאם לדעה זו ציינו 75% ($n = 86$) מן המורים כי לא הספיקו ללמד את כל חומר הלימוד. לטענת המורים, עיקר הבעיה נובע ממחסור בשעות הוראה יחסית להיקף החומר (63% מ-76 משיבים), ומביטול שעות הוראה ביוזמת בית הספר (43% מהמשיבים). טענה נוספת הייתה כי הבעיה נעוצה בקשיים של התלמידים (25% מהמשיבים) ובהרכבן ההטרוגני של כיתות הלימוד (10% מהמשיבים). מורים שהעידו כי הם מספיקים ללמד את החומר הדרוש נימקו זאת בתכנון המוקדם שהם עושים (57% מ-37 משיבים), ובכך שהם מלמדים לפי השיטה האינטנסיבית-אקסטנסיבית (35% מהמשיבים).

נושאי לימוד ופרויקטים המשלבים היסטוריה הם בעיקר נושאי יהדות (לטענת 48% ממנהלי היסודי ו-56% ממנהלי החט"ב). לטענת המנהלים, בבית הספר היסודי משתלב תחום ההיסטוריה עם מקצועות אחרים ובמגוון דרכים: סביב חגים ואירועים (31% מ-29 משיבים), בפרויקטים כגון עבודות חקר, ערבי שירה ומורשת (28%), ובנושא של אוריינות (24% ביסודי, לעומת 8% בחט"ב). בחטיבות הביניים בולט שילוב ההיסטוריה במסגרת טיולים וסיורים (31%), ובתכניות אינטגרטיביות (כדוגמת תכניות רב-תחומיות, המחזות של תקופות היסטוריות ויריד ספרים בנושאי היסטוריה) (28%).

מתשובות המנהלים (14 ביסודי, ו-19 בחט"ב) נראה כי רק בבתי ספר מעטים משתתפים גופים חיצוניים לבית הספר בהוראת ההיסטוריה, לרוב אלו גופים העוסקים בנושאי שואה (8 גופים חיצוניים ביסודי ו-16 בחט"ב). התלמידים מצדם מדווחים (29% מ-209 משיבים) על פעילויות מגוונות המתקיימות בבית ספרם. מתוך 45 התלמידים שפירטו את הפעילויות הזכורות להם, 56% ציינו הרצאות וסרטים, 36% ציינו ביקור במוזיאונים, ו-27% ציינו סיורים וטיולים.

ב. אמצעים ודרכי הוראה-למידה

המורים מעידים כי הם משתמשים באמצעי הוראה והמחשה מגוונים בהוראת המקצוע (40% מ-116 משיבים). האמצעים השכיחים שעלו בשאלות שונות הם: מפות (67% מ-120 משיבים), ספרות עזר (53% מ-119 משיבים) ותמונות, קריקטורות וצילומים (59% מ-118 משיבים).

התלמידים ($n = 221$) מדווחים על שימוש מועט בתמונות, קריקטורות וצילומים (ממוצע 2.1, בטווח 1-4), מפות (2.0 בטווח 1-4), או סרטי וידיאו (1.7 בטווח 1-4). בהתאמה, הם רואים את תרומתם של אמצעים אלה להבנתם את המקצוע כנמוכה ביותר. גם בשיעורי הבית השימוש באמצעים אלה הוא נמוך יחסית – 24% מ-221 המשיבים משתמשים בספרות עזר, ו-21% משתמשים באינטרנט בעת הכנת שיעורי הבית.

ג. תרומת המקצוע לתלמידים

60% מהתלמידים ($n = 146$) חשים כי הם נתרמים מלימודי ההיסטוריה. לעומתם, 6% ($n = 15$) ציינו במפורש כי הם אינם מרגישים נתרמים מלימודי ההיסטוריה. לדעת התלמידים, תרומת המקצוע קשורה להעשרת הידע הכללי שלהם (71% מ-146 משיבים) ולחיזוק שייכותם לעם ישראל (25% מהמשיבים).

קשיים של מורים ומנהלים בהוראת המקצוע

להערכת המנהלים, עיקר הקשיים בהוראת המקצוע נובעים מקשיי התלמידים בתפיסת הזמן ההיסטורי, אם כי בקרב מנהלי היסודי קושי זה נתפס כמשמעותי יותר (44% מ-36 משיבים) לעומת מנהלי החט"ב (14% מ-36 משיבים). יתר הקשיים, כפי שהועלו על ידי המנהלים, המורים והתלמידים, קשורים לרלוונטיות המקצוע ולסוגיית המעמד והאטרקטיביות שלו בבית הספר. שתי קבוצות המנהלים מוטרדות מחוסר ההכוונה לשימוש באמצעי הוראה חווייתיים (31% מ-36 מנהלי היסודי, ו-33% מ-36 מנהלי החט"ב). מנהלי החט"ב מוטרדים במיוחד מקשיי התלמידים (33% מ-36 משיבים), ומהיעדר מיומנויות למידה (33% מ-36 משיבים).

מתוך הקשיים שהעלו המורים עלו שני מוקדים: המוקד הראשון נוגע לתלמידים והוא כולל קשיים של ריחוק הנושאים מחיי התלמידים (38% מ-120 משיבים) או היעדר מיומנויות ואסטרטגיות למידה (26%). המוקד השני כולל קשיים הנוגעים מורה עצמו, כגון: עומס בחומר (22%), ארגון הלימודים (20%) והתמודדות עם כיתות הטרוגניות (16%).

עוד טוענים המורים כי חוסר העניין של התלמידים במקצוע נובע בעיקר מחוסר הרלוונטיות של הנושאים לתקופה הנוכחית (78% מ-112 משיבים), מהיעדר קשר להיסטוריה של עם ישראל (28% מהמשיבים) ומקשיים בהבנת החומר (27% מהמשיבים). התלמידים מצדם ציינו סיבות שונות לחוסר העניין והקושי בלימוד המקצוע. מרביתם מנמקים זאת בחוסר הגיוון והאתגר של דרכי ההוראה (50% מ-186 משיבים), בדרישות המקצוע (41% מהמשיבים) ובחוסר הרלוונטיות של הנושאים לחייהם (29% מהמשיבים). 55% מן התלמידים (93 מ-170 משיבים) סוברים כי צפייה בסרטים והצגות עשויה לתרום להבנתם את תכנית הלימודים ולהנאתם ממנה.

ציפיות המורים מתכנית הלימודים העתידית

נראה כי המורים מצפים שהתכנית העתידית תהיה מפורטת מבחינת המטרות ותוכני הלימוד (79% מ-116 משיבים), שתמליץ על זמן ההוראה שיש להקדיש להוראת כל אחד מהנושאים (75% מהמשיבים) ושתגדיר את אמצעי ההוראה עבור כל נושא (66% מהמשיבים).

לשאלת נחיצותם של נושאים שונים בתכנית הלימודים העתידית, 23 מורים (מבין 108 מורים שהשיבו על השאלה) השיבו בתחילה שכל הנושאים הקיימים בתכנית הנוכחית נחוצים. תשובות נוספות העלו כמה קריטריונים לאי-נחיצות של נושא בתכנית הלימודים: מ-88 משיבים, 35% ציינו שאפשר לוותר על נושאים שאינם מתמקדים בהיסטוריה יהודי, 33% ציינו נושאים בלתי רלוונטיים לתקופתנו ו-28% ציינו נושאים שהזמן המוקצב להם אינו מוצדק בגלל מסגרת השעות המוקצית. לשאלת הוספת נושאים השיבו 13 מורים כי יש להוסיף נושא שיעסוק בתולדות הציונות עד להקמת מדינת ישראל. בדומה, התלמידים משערים כי נושאים הצפויים לעורר עניין בתכנית עתידית הם נושאים שיעסקו בשואה ונאציזם (34% מ-119 משיבים), נושאים בני זמננו (18% מהמשיבים) ונושא שיייוחד להקמת המדינה (11% מהמשיבים).

פרק ראשון: מבוא

לצורך המחקר נערכה סקירת ספרות על המגמות בהוראת היסטוריה במדינות שונות בעולם המערבי (ארצות הברית, קנדה ואנגליה) ובישראל. בסקירה נבחנו מודלים מרכזיים בהוראת היסטוריה, תוך כדי התייחסות ליתרונות ולחסרונות של כל מודל. התייחסות מיוחדת ניתנה להוראת ההיסטוריה בחינוך הממלכתי-דתי ולסוגיות הקשורות להוראה בכיתות ו'-ט'. המבוא שלהלן מתמצת את עיקרי סקירה זו.

לימוד ההיסטוריה הוא צורך אנושי שאין חולקים עליו. משחר ימיו של האדם, כיצור חברתי, קיימת בו סקרנות טבעית להכיר ולדעת את עברו. על רקע זה התפתח הסיפור ההיסטורי עוד לפני גיבושה של ההיסטוריה המודעת והמדעית. מבנה הדעת של ההיסטוריה אינו נחשב גורם קבוע ועקבי לאורך הדורות. המבנה והתוכן של הדיסציפלינה משתנים מדור לדור ולעתים אף בקצב מהיר יותר. לפיכך, גם התחומים של תכניות הלימודים וההוראה כפופים לגורם הזמן וליסוד השינוי האימננטי לדיסציפלינה (ציטרין, 2000).

תיאורים היסטוריים קיימים מאז ימי בראשית, אולם כדיסציפלינה אקדמית ועצמאית ההיסטוריה מוכרת רק כ-150-200 שנה (ירושלמי, 1982 בתוך ציטרין, 2000). מבחינה חינוכית, ללימוד ההיסטוריה מיוחסת חשיבות רבה: לימוד המקצוע עשוי להקנות מגוון יכולות וכישורים, לפתח חשיבה ביקורתית, זהות אישית וחברתית, ולחנך להבנה ולכיבוד של קודים ערכיים של אחרים. הוראת המקצוע מעודדת פיתוח מיומנויות של זיהוי תהליכי שינוי ותמורה, חקירה והבנת שינוי והסיבה לו, ושימוש מבוקר בעובדות ובמסקנות העולות מהן.

א. גישות מרכזיות בהוראת ההיסטוריה

בספרות המחקרית מוכרות שלוש גישות מרכזיות בהוראת ההיסטוריה: גישת הזיכרון הקולקטיבי, הגישה הדיסציפלינרית (חקר) והגישה הפוסט-מודרניסטית (Seixas, 2000). הגישה הפוסט-מודרניסטית אינה מיושמת בהקשר להוראת ההיסטוריה ועל כן תעסוק סקירה זו בשתי הגישות האחרות: גישת הזיכרון הקולקטיבי, השכיחה ביותר בשדה ההוראה, וגישת החקר, המיושמת אף היא, אם כי במידה פחותה.

1. גישת הזיכרון הקולקטיבי

גישת הזיכרון הקולקטיבי דוגלת בגיבושה של זהות קולקטיבית. תהליך הלימוד על פי גישה זו יתמקד בנרטיב ההגמוני שיכלול אירועים, תאריכים וביוגרפיות של אנשי מופת. התפיסה הפדגוגית המתבססת על גישה זו רואה בהוראת ההיסטוריה בראש ובראשונה אמצעי לגיבוש זהות וליצירת קונצנזוס. ההנחה היא שלימוד ההיסטוריה (בגרסה ה"טובה" או ה"נכונה") יסייע

לעצב מערכת ערכים משותפת לקבוצה אשר מוגדרת על ידי אמונה וחוויות משותפות (Seixas, 1993).

הטענות בעד גישת הזיכרון הקולקטיבי רואות בלימוד על פי מודל הזיכרון הקולקטיבי היענות לצורך חברתי, הצורך להתקשר ולהתחבר לשורשים, להגדיר את הזהות האישית והחברתית ולהבין מאבקים (פוליטיים או חברתיים) בהווה (מכמן, 1998; Seixas, 2000). כיוון שמערכת החינוך מבקשת לעצב אדם בעל השקפת עולם מסוימת ולהקנות לתלמיד כלים להתמודד עם המציאות, מצדדי הגישה רואים חשיבות רבה בעצם ידיעת העבר ושימורו בזיכרון (מכמן, 1998).

הטענות נגד גישת הזיכרון הקולקטיבי קוראות לצמצם את תהליך האינדוקטרינציה הקיים לכאורה בהוראה על פי גישה זו ואת העיקרון שהידע ייקבע על ידי סמכות כלשהי. לטענתם, ההיסטוריונים, המומחים, כותבי ספרי הלימוד, המורים והמערכת בכלל חוברים יחדיו כדי להחליט מהי הגרסה האמתית של העבר, כך שהמשימה היחידה המוטלת על התלמיד היא לאמץ אותה ולשננה (Seixas, 2000).

2. הגישה הדיסציפלינרית (חקר)

גישה זו נהוגה בעיקר באקדמיה ומתבססת על התפיסה שהחוקר/ת ניגש/ת לבדוק את ההיסטוריה מתוך ניסיון לצמצם, ככל שניתן, את הנגיעות להווה. גישה זו מאפשרת לתלמיד להיחשף לגרסאות השונות של הסיפור ההיסטורי ומלמדת אותו כיצד להסיק מסקנות. תהליך הלמידה כולל קריאת מסמכים היסטוריים, הערכות של היסטוריונים וחומרים נוספים האמורים לסייע לתלמיד להבין כיצד מסמך היסטורי מקבל תוקף. בתהליך החקר, התלמיד לומד את הקריטריונים הדיסציפלינריים המשמשים בסיס ליצירת הסיפור והמסקנות ההיסטוריות.

גישה זו היא אוניברסלית במובן זה שלאף קבוצה אין זכות לטעון שסיפורים מסוימים הם "אמת". היא מדגישה מרחב ומגוון של זהויות ואינה מיועדת לפתח זהויות של קבוצות מסוימות בהווה. בתפיסה זו ההיסטוריה היא דינמית, משתנה תמיד, ומהווה מושא לוויכוח ודיון מתמשכים (צימרמן, 1991).

בתהליך תכנון הלימודים אימצה הגישה הדיסציפלינרית כמושג מפתח את מושג "מבנה הדעת", ברוח הצעתו של ברונר (בן פרץ, 1991). הנחתו הבסיסית של ברונר היא שהוראת מבני דעת מגדילה את שיעור התפיסה של מקצוע הלימוד. החידוש בתפיסה זו קיים ברעיון שמקצועות הנלמדים בבית הספר חייבים לשקף את ארגונם הפנימי של המקצועות האקדמיים וההנחה הבסיסית היא שניתוח הידע יחשוף מבנה בסיסי פנימי הנחשב למהות הטבעית של המקצוע והוא זה שיכתיב את ארגון החומר להוראה. על פי גישה זו, בדיקה וניתוח של גופי ידע ודרכי מחקר עשויים לשמש בסיס לשיקול דעת חינוכי לגבי תכנים רצויים להוראה ולגבי דרכי הוראה מתאימות. באופן זה ייבחרו להוראה מבנים בעלי תקפות גבוהה וההוראה תתבטא באירועים לימודיים המשקפים את השתלשלות הפעילות המחקרית (בן פרץ, 1991).

הגישה הדיסציפלינרית נחשבת לדעת רבים כגישה המועדפת להוראה. ואלה הטיעונים **המצדדים** בה :

א. יחס למדע המודרני: מצדדי הגישה טוענים שהיא משקפת טוב יותר את המתרחש בעולם המדעי בשדה המחקר ההיסטורי, ומבטאת קרבה גדולה יותר לעולם המדע המודרני יחסית לגישות הישנות (Seixas, 1993).

ב. התאמה לחברה רב-תרבותית: מתוקף העובדה כי גישה זו חושפת את התלמידים לידע היסטורי מגוון דרך מסמכים וגישות היסטוריות המותאמות לחיים בעולם רב-תרבותי ורב-לאומי. נטען כי דווקא לגישה הדיסציפלינרית יש חשיבות רבה בפיתוח תכונות של אזרח חושב בחברה דמוקרטית מערבית (Werner, 2000).

ג. בסיס להעברה: הבנת "מבנה הדעת" היא הבסיס להעברה (transfer), לפיתוח יכולת אינטלקטואלית ולשימוש בכישורים שטופחו גם לפתרון בעיות חדשות (Wineburg, 2000).

יחד עם זאת מועלים כמה **חששות** מכך שעיקר הוראת ההיסטוריה תיעשה על פי הגישה הדיסציפלינרית. החשש העיקרי הוא שהתלמיד יישאר עם ידע היסטורי מועט, מכיוון שהמורה מספק לתלמידים לא רק פרשנויות של העבר, אלא גם משקיע זמן בציוד התלמידים בכלים של היסטוריוגרפיה. חשש נוסף הוא כי הגישה תביא לכך שהתלמידים יצויידו במעט מדי ידע וישתמשו בכלים ביקורתיים שאינם תמיד במקומם (ציטרין, 2000), בין אם עקב גילם הצעיר בחטיבת הביניים ובין אם עקב מגבלת השעות במערכת הבית-ספרית.

ב. מתי יש להתחיל בהוראת היסטוריה ?

השאלה מתי להתחיל להורות היסטוריה בבית הספר היא שאלה מרכזית בהתלבטויות המלוות את כתיבתה של תכנית לימודים חדשה בהיסטוריה. מספרות המחקר עולות שלוש תפיסות בעניין זה, כמפורט להלן.

1. התפיסה המעגלית

שאלת הגיל שבו יש להתחיל את לימודי ההיסטוריה מלווה את הוראת ההיסטוריה מראשיתה. יש הטוענים כי ילדים צעירים אינם מסוגלים להפנים פרספקטיבות היסטוריות ומתקשים להבין את העבר טרם הגיעם לגיל מתקדם יותר. מקושי זה צמח מודל של "הרחבת סביבות" – המדגיש את העבר "הקרוב" או "מהקרוב אל הקצת יותר רחוק". בבסיס גישה זו קיימת הטענה כי כל הרחבה של הידע צריכה לנבוע מהמוכר והידוע, תוך הרחבת עולם החוויות של הילד. הלימוד על הסביבה הקרובה לילד מתבצע **בצורה מעגלית**: תחילה על עצמו, אחר כך על משפחתו, על שכונתו ועל קהילתו (Crabtree, 1991).

2. התפיסה הבין-תחומית

המתנגדים לתפיסה המעגלית טוענים כי המודל של "הרחבת סביבות" מתרכז במיומנויות ומצומצם מבחינה אינטלקטואלית הן לתלמידים והן למורים. מודל זה עומד, לדעתם, בניגוד

גמור לעקרונות הלמידה "הנכונים" ובניגוד לתיאוריות העוסקות בהתפתחות החשיבה והרגש של ילדים. להתחיל מהמוכר ולעבור לבלתי מוכר – שיטת הוראה-למידה זו יש בה משום פגיעה בחשיבה ובדמיון האנושי. הלא-מוכר והלא-ברור הוא זה המעורר את הדמיון ואת העניין אצל הילד (Crabtree, 1991).

לפי תפיסה זו יש חשיבות עליונה בהדרגתיות שבלימוד היסטוריה, מגן הילדים ואילך, מאחר שמדובר בתהליך התפתחותי. תומכי התפיסה הבין-תחומית טוענים כי לימוד מקצוע ההיסטוריה בפני עצמו עלול להיות קשה לילדים ועל כן הם מציעים לשלב עם מקצוע הספרות, שכן הוא מותאם יותר להתפתחות המנטלית של הילד הצעיר. הוראת היסטוריה בשילוב ספרות תספק לילד תחושה של מעורבות בחיים ובמאורעות של אישים המשמשים דוגמה ומופת, וכך תתפתח אצלו הערכה כלפי ערכים וכלפי חזונם של "גדולי האומה".

3. סוגיית הכרונולוגיה – תפיסת הזמן

על מנת להתחיל ללמד היסטוריה בגיל צעיר, יש לשאול: באיזה גיל מתחיל הילד להבין מושגים בכרונולוגיה? מתי ניתן להקנות לילד תובנות היסטוריות הכוללות את הכרונולוגיה (ציר הזמן) ואת השתלשלות המאורעות?

ישנם חוקרים הטוענים כי אין זה חשוב אם לילד הצעיר אין עדיין מיפוי מנטלי מדויק של זמן וכי ניתן להסתפק בהבנת היחסיות של הזמן. די שהילד ידע שאירוע אי התרחש לפני הרבה זמן ואירוע ב' לפני הרבה מאוד זמן.

כיום ידוע כי בחמש השנים הראשונות של חיי הילד מתפתחות בהדרגה תבניות להכרת מושג הזמן: זמניות, קביעות (שגרה), מרחב הזמן והקשרים ביניהם. במהלך השנים הילדים מפתחים את הדגמים לצורות מורכבות יותר ומפתחים הבנה שהאירועים מתרחשים בסדר מסוים (Crabtree, 1991). הטענה היא שכבר בגיל צעיר יש לילדים סכמות מנטליות ודפוסים קוגניטיביים של זמן וקשרים במרחב. אמנם התאריכים ההיסטוריים אינם מודגשים בשלבים הראשונים של בית הספר היסודי, אולם חשוב שהילדים יקלטו את תחושת הזמן המרחבית ואת המונחים סיבה ותוצאה כבר בגיל מוקדם, גם אם ברמת הבנה שטחית (Crabtree, 1991).

ג. הוראת היסטוריה בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי בישראל

1. תכניות הלימודים לבית הספר היסודי ולחטיבת הביניים

שלוש תכניות לימודים להוראת היסטוריה נכתבו במערכת החינוך: בשנת תשי"ד (1954), בשנת תשל"ה (1975), ובשנת תשנ"ה (1995). שתי התכניות הראשונות – תשי"ד (1954) ותשל"ה (1975) – היו משותפות לחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי, ואילו התכנית השלישית – תשנ"ה (1995) – נכתבה רק לחינוך הממלכתי. במילים אחרות, התכנית משנת 1975 היא תכנית הלימודים האחרונה שיועדה לחינוך הממ"ד.

תכנית הלימודים תשי"ד (1954) לבית הספר היסודי שיקפה את תפיסת "כור ההיתוך" שרווחה בעשור הראשון של מדינת ישראל. בעקבות תפיסה זו התפתח תהליך האחדה במערכת החינוך בכלל ובתכניות הלימודים בפרט. בראש מטרותיה של תכנית הלימודים הוגדרה העמקת הזהות הלאומית של ילדי ישראל, בכדי לנטוע בילדים את האהבה למדינת ישראל ואת הרצון לפעול למענה ולשמור על קיומה. בבחירת התכנים והנושאים בתולדות עם ישראל התמקדה התכנית בהעמקת הידע על אודות תרבותם של יהודי אירופה ושל העמים שבתוכם חיו ופעלו (נווה ויוגב, 2002).

על פי תכנית הלימודים תשל"ה (1975) לחטיבת הביניים בממ"ד, הוראת ההיסטוריה בנויה משלושה שלבים שאמורים להילמד נדבך על גבי נדבך, בהלימה להתפתחות כשריו הקוגניטיביים והרגשיים של הלומד. השלב הראשון – שלב ההכנה (כיתות ג'-ה') – מתמקד בהקניית מושגים ראשוניים להבנת קשרי הגומלין בין התנאים הטבעיים והשינויים בתרבות החומרית לבין אופי החברה והתנאים הפוליטיים. השלב השני – שלב הלימוד הכרונולוגי (כיתות ו'-ט') – מפרט את התכנים שצריכים להילמד על פי הכרונולוגיה של ההיסטוריה האנושית, כשבמרכז הסיפור מוצגות תולדות האומה היהודית מימי הבית הראשון ועד קום המדינה. לשלב השלישי – שלב ההעמקה (כיתות י'-י"ב) – נבחרו תכנים מגוונים, תוך שימוש במושגים ובכלים שנרכשו בשלבים הקודמים.

דרישות המקצוע המעודכנות יותר נגזרות מתכנית היסוד (ליבה) של **בית הספר היסודי** (משרד החינוך, 2005). בתכנית זו כלולים נושאי החובה לבית הספר הממלכתי והממלכתי-דתי, תוך קיבוצם לאשכולות לימוד. אחד מאשכולות הלימוד הוא האשכול "יהדות, רוח וחברה", הכולל בין השאר את לימודי ההיסטוריה, כפי שפורט בחוזר מנכ"ל תשס"ד 1 (א) סעיף 3.3. בחוזר מוגדרים המקצועות הנכללים באשכול לפי שכבת הגיל שבה יילמד כל מקצוע: "חלוקת השעות לפי אשכולות: אשכול 'יהדות, רוח וחברה': לימודי החברה כוללים את המקצועות מולדת, חברה, אזרחות, היסטוריה וגיאוגרפיה. לימודי המולדת, חברה ואזרחות נלמדים בכיתות ב'-ד' ביחידות עצמאיות כמפורט בתכנית הלימודים החדשה, 'מולדת, חברה ואזרחות לבית הספר היסודי'. לימודי הגיאוגרפיה מתחילים בכיתה ה', ולימודי ההיסטוריה החל מכיתה ו'".

2. סוגיות ייחודיות לחינוך הממלכתי-דתי

תכניות הלימודים והפעילויות החינוכיות בבתי הספר מן הזרם הממלכתי-דתי הם בזיקה למשנת החמ"ד (חינוך ממלכתי-דתי). "משנת החמ"ד" מגדירה את קווי היסוד של המחשבת החינוכית והמדיניות הרצויה בבתי הספר השייכים לזרם זה (משרד החינוך והתרבות, 1992). המשנה החינוכית דוגלת בשילוב "תורה עם דרך ארץ", שילוב "תורה ומדע" – לימודים כלליים לצד לימודי קודש, ושותפות בכל תחומי החיים של המדינה תוך כדי שמירה על הייחוד הדתי. משנת החמ"ד מציינת כי "המחנך הדתי צריך להבהיר לתלמידיו כי אין סתירה בין ההתפתחות המדעית ובין החינוך לאמונה", וכי "נמצא כי שלא זו בלבד שאין המדע וההשכלה משבשים את העבודה

החינוכית אלא אפילו משמשים אמצעים להשגת ה' ולחיזוק ההכרה בקרב התלמידים כי יש קברניט לספינה" (שם, עמ' 26).

משנת החמ"ד מתייחסת לתפקידו הייחודיים של המחנך בבית הספר הממלכתי-דתי. נאמר כי חיזוק האמונה אינו מתרחש דווקא בלימודי היהדות אלא בכל מקצועות הלימוד, כגון היסטוריה, גיאוגרפיה וטבע. בכל המקצועות הללו ניתן לזמן הזדמנויות לחינוך התלמיד באמונתו והם בבחינת "כי אראה שמיד, מעשה אצבעותיך" (שם, עמ' 28). ואכן, תכניות הלימודים במקצועות השונים מציגות לצד הרכיבים הדיסציפלינריים גם מטרות וערכים ייחודיים למורה ולתלמיד הדתי. לפיכך, בפני המורה הדתי, המאמין בהשגחת הקב"ה, ניצבת ציפייה מורכבת: הוא נדרש להבהיר תוך כדי הוראת המקצועות סוגיה נוספת הנחשבת כמרכזית במחשבת ישראל – **סוגיית הידיעה והבחירה**.

ההיסטוריון מרדכי ברויאר הסביר שני רעיונות אלו באומרו כי עלייתן של ממלכות ומעצמות אדירות על במת ההיסטוריה וירידתן ממנה אינן מסתברות בצירופי מקרים ותמורות בלבד, אלא מאחוריהן פועלת יד הקב"ה. קיום הנצח של עם ישראל, תוך שמירה על זהותו הלאומית והדתית, אינו מסתבר אלא על יסוד ההנחה שהוא נבחר מאת ה' להיות לו לעם לדורות עולם (ציטרין, 2000). מכמן (1998) התייחס להנחה זו וטען כי אין ניגוד הכרחי בין הגישה "האמונית" לבין הגישה "התבונית". לדעתו, הליך שילוב אנשי אקדמיה ומורים בכירים בתהליך כתיבת תכנית הלימודים תואם את אחד ממאפייניה של הציונות הדתית: פתיחות למודרניות וחיוב הגישה האקדמית גם בתחומים הנוגעים להשקפת עולם.

סעיף ו' בהנחיות הכלליות (מסמך תכנית הלימודים בהיסטוריה, תשל"ה) מעלה רעיון זה ומציין כי הוראת המקצוע בבית הספר הממלכתי-דתי תדגיש את ההיסטוריוסופיה שביסוד המקצוע, הבנויה על השגחתו של "שר ההיסטוריה" ומבליטה את עובדת קיומו הנצחי של עם ישראל כעדות להשגחת ה' על עמו. בנוסף להתמודדות זו, נדרש המורה ללמד את השקפת חז"ל ופרשנים דתיים אחרים על מאורעות היסטוריים ואת דעותיהם של היסטוריונים על אותם מאורעות – שני סוגי מקורות אלו אינם עולים תמיד בקנה אחד.

לסיכום, הגישה החינוכית בחינוך הממלכתי-דתי מדגישה כי לימוד אקדמי תבוני אין בו כדי לפגום באמונות יסוד ביהדות ויש בו דווקא כדי לחזק ולהדגיש את מקורות האמונה של התלמיד. דוגמה לכך היא העובדה כי בלימוד ההיסטוריה הכללית יש להדגיש את הייחודיות שבתולדות עם ישראל. לעניין השילוב בין היסטוריה יהודית להיסטוריה כללית ההמלצה הרווחת היא שאכן יש לשלב את שתיהן כדי להבין טוב יותר את התקופה, לזהות תהליכים היסטוריים ולהבין את הקשר בין גורמי האירוע לתוצאותיו. כל אלו, במקביל לציפייה שהתלמידים ירכשו מיומנויות למידה שיכשירו אותם להיות לומדים עצמאיים.

פרק שני : שאלות המחקר

עניינן של שאלות המחקר בשלוש סוגיות מרכזיות :

1. מיפוי המצב הקיים ושיקולי דעת בהוראת המקצוע

- מהי הערכת הנשאלים ביחס לתכנית הלימודים : נושאי הלימוד, שיקולי הדעת בבחירת הנושאים ומטרות ההוראה?
- כיצד ובאיזה משאבי הוראה מתבצע יישום התכנית בפועל? כגון : כוחות ההוראה, שעות הוראה לכל נושא, אמצעי הוראה-למידה וחומרי לימוד.

2. קשיים של מורים ומנהלים בהוראת המקצוע

- האם קיימים קשיים בהוראת המקצוע ומהם?
- מהן העמדות של מורים ותלמידים כלפי שאלת האטרקטיביות של המקצוע?

3. ציפיות מתכנית עתידית

- מהן ציפיות המורים מתכנית הלימודים העתידית מבחינת מטרות, היקף, מבנה והמלצות להפעלתה?

פרק שלישי: מתודולוגיה

א. המדגם וכלי ההערכה

בחלק זה יוצגו כלי המחקר שבהם נעשה שימוש במחקר. כל כלי יתואר בקצרה ויוצג מדגם המשיבים לפי מחוז (הכלים המלאים מובאים בנספחים). ישנן שאלות שחזרו על עצמן בין כלי המחקר השונים, בעיקר בסוגיות מרכזיות שבהן יש חשיבות לקבלת מידע ממספר גורמים, כגון: עמדות המשיבים כלפי מטרות תכנית הלימודים, יישום התכנית בפועל, קשיים בהוראת המקצוע והציפיות מתכנית לימודים עתידית.

1. שאלון למנהל בית הספר היסודי

השאלון למנהלי בתי הספר היסודיים בממ"ד כלל שאלות המתייחסות לעמדות כלפי מסמך תכנית הלימודים הקיים ולקשיים בהוראת מקצוע ההיסטוריה בבית הספר היסודי. מנהלי היסודי נשאלו גם על משך הוראת המקצוע בבית הספר, שכבות הגיל שבו הוא נלמד, שילוב המקצוע באשכול לימודי החברה, תפיסתם בנוגע למטרה המרכזית בהוראת היסטוריה בכלל והוראת ההיסטוריה בממ"ד בפרט, קיומם של נושאי לימוד, תכניות ופרויקטים המשלבים היסטוריה, גופים השותפים להוראת ההיסטוריה בבית הספר וכן על אופני התכנון של תכנית ההוראה הבית-ספרית. השאלון כלל שאלות פתוחות ושאלות סגורות. עוד כלל השאלון שאלות רקע אינפורמטיביות שבחנו את השכלת המנהל ואת הוותק שלו בניהול.

השאלון הופנה למנהלי בתי ספר שמלמדים את המקצוע. בסיס הנתונים היה רשימת בתי ספר יסודיים שהשתתפו בסקר שבוצע מטעם הפיקוח בשנת הלימודים תשס"ד ומתוכה נדגמו 36 בתי ספר, בהתאמה לייצוגם באוכלוסייה. במקרים שלא הייתה התאמה בין ההתפלגות במחוזות בסקר לבין התפלגותם באוכלוסייה, נדגמו בתי הספר אקראית מתוך כלל האוכלוסייה. במחוז מנח"י השתתף מנהל מבית הספר היחיד שנענה לסקר וכן השתתפו עוד שני מנהלי בתי ספר יסודיים שמלמדים בהם היסטוריה, ופרטיהם התקבלו מהמפמ"רית. לוח 1 מציג את התפלגות בתי הספר היסודיים במדגם, לפי מחוזות.

לוח 1: התפלגות בתי הספר היסודיים במדגם, לפי מחוזות

מחוז	מספר בתי ספר באוכלוסייה	מספר בתי הספר שנדגמו
ירושלים	17 (5%)	2 (5%)
מנח"י	32 (9%)	3 (9%)
מרכז	93 (27%)	10 (27%)
תל אביב	36 (11%)	4 (11%)

לוח 1 (המשך)

מספר בתי הספר שנדגמו	מספר בתי ספר באוכלוסייה	מחוז
8 (23%)	77 (23%)	דרום
4 (11%)	38 (11%)	חיפה
5 (14%)	48 (14%)	צפון
36 (100%)	341 (100%)	סה"כ

2. שאלון למנהל חטיבת הביניים

השאלון למנהלי חטיבות הביניים בממ"ד כלל שאלות המתייחסות לעמדות כלפי מסמך תכנית הלימודים הקיים ולקשיים בהוראת מקצוע ההיסטוריה. מנהלי חטיבות הביניים נשאלו גם על שכבות הגיל שבהן נלמד המקצוע בבית הספר, האם השעות המוקצות להוראתו עונות על הצרכים, שיקולים בקביעת שכבת הגיל שבה נלמד המקצוע, תפיסתם בנוגע למטרה המרכזית בהוראת ההיסטוריה בכלל ובממ"ד בפרט, קיומם של נושאי לימוד, תכניות ופרויקטים המשלבים היסטוריה, גופים השותפים להוראת ההיסטוריה בבית הספר וכן על אופני התכנון של תכנית ההוראה הבית-ספרית. עוד כלל השאלון שאלות רקע אינפורמטיביות שבחנו את השכלת המנהל ואת הוותק שלו בניהול. בשאלון היו שאלות פתוחות ושאלות סגורות. אוכלוסיית המחקר, שכללה 40 מנהלים, נדגמה בדגימה אקראית לפי מחוזות. לוח 2 מציג את התפלגות חטיבות הביניים בחינוך הממלכתי-דתי במדגם, לפי מחוזות.

לוח 2: התפלגות חטיבות הביניים בחינוך הממלכתי-דתי במדגם, לפי מחוזות

מספר בתי הספר שנדגמו	מספר בתי ספר באוכלוסייה	מחוז
2 (5%)	6 (4%)	ירושלים
3 (7.5%)	14 (9%)	מנח"י
12 (30%)	44 (29%)	מרכז
6 (15%)	23 (15%)	תל אביב
7 (17.5%)	26 (17%)	דרום
5 (12.5%)	17 (11%)	חיפה
5 (12.5%)	20 (13%)	צפון
40 (100%)	150 (100%)	סה"כ

3. שאלון למורה/רכז להיסטוריה בכיתות ו'-ט'

השאלון למורה/רכז בחט"ב פותח על סמך שאלות המחקר ובחן את נקודת מבטם של המורים על תכנית הלימודים בהיסטוריה. השאלון כלל שאלות בנוגע לעמדות כלפי מסמך תכנית הלימודים הקיים וכלפי תכנית לימודים עתידית, וכן שאלות על קשיי המורים בהוראת המקצוע.

ביתר פירוט נשאלו המורים על היכרותם עם המסמך הקיים ועל התאמתו לבית הספר שבו הם מלמדים, על חומרי הלימוד ועזרי ההוראה שבשימושם, שיקולי הדעת שהם מפעילים בבניית תכנית ההוראה, תפיסתם את מטרות הוראת ההיסטוריה, חשיבותן ומידת ההצלחה בהשגתן, קשיים שהם חווים בהוראת היסטוריה, דעתם בנוגע לנחיצות נושאים בתכנית הלימודים ומידת העניין שהם מעוררים בקרב מורים ותלמידים, וכן על נושאים שהיו מעוניינים להוסיף לתכנית הלימודים ועל ציפיות בנוגע למסמך עתידי. עוד כלל השאלון שאלות רקע אינפורמטיביות שבחנו את השכלת המורה ואת הוותק שלו בהוראה. בשאלון זה כמחצית מהשאלות היו סגורות ומחציתן פתוחות.

אוכלוסיית המחקר כללה 120 מורים (36 מהם רכזים) ונדגמה בשני ערוצים:

- א. דגימת בתי ספר שבהם ישנם מורים המגיעים להשתלמויות ולמפגשים מקצועיים אחרים (45% מהמדגם).
- ב. דגימה אקראית על פי מחוז (55% מהמדגם), שנועדה להשלים את סך המדגם שעליו הוחלט מראש.

4. שאלון לתלמיד בחטיבת הביניים

השאלון לתלמידי חט"ב פותח כדי לבחון את דעתם של התלמידים על הוראת ההיסטוריה. התלמידים נשאלו על חשיבות הלימוד של מקצוע ההיסטוריה, ההנאה שלהם ממנו ותרומתו להם, מידת העניין בנושאי הלימוד, קיומן של פעילויות הקשורות להיסטוריה מחוץ למסגרת השיעורים וחוויות הזכורות מהן, נושאים, תקופות, אירועים ואישים שעליהם היו מעוניינים ללמוד, אמצעי הוראה שנעשה בהם שימוש בכיתה ובמסגרת הכנת שיעורי הבית, וכן הצעות לשיטות ואמצעי הוראה המעניינים אותם. מרבית השאלות בשאלון היו שאלות פתוחות ומקצתן סגורות.

בסך הכול מילאו את השאלונים 241 תלמידים. את השאלונים הוחלט להעביר לתלמידי כיתות ט', מתוך ההנחה כי לתלמידים אלו יש ראייה מקיפה יותר של תכנית הלימודים. בחלק מן המקרים הועברו שאלונים גם לתלמידי כיתות ח'. השאלונים נשלחו למורים שהביעו את הסכמתם להעביר את השאלון בכיתתם. מ-14 הכיתות שאלוהן נשלחו שאלונים הועברו שאלונים ב-10 כיתות לפי החלוקה הבאה: ב-3 בתי ספר מקיפים, ב-3 ישיבות, ב-2 אולפנות וב-2 בתי ספר עיוניים.

בסך הכול השתתפו במחקר תלמידים מ-10 בתי ספר המשתייכים למחוזות האלה : 4 ממחוז צפון, 2 ממחוז דרום, 1 ממחוז מרכז, 1 ממחוז תל אביב, 1 ממנח"י ו-1 ממחוז ירושלים.

לוח 3 מציג את משתתפי המחקר לפי שאלות המחקר.

לוח 3 : אוכלוסיות המחקר לפי שאלות המחקר

שאלות המחקר	מנהלי יסודי (N = 36)	מנהלי חטי"ב (N = 40)	מורי חטי"ב (N = 120)	תלמידי חטי"ב (N = 241)
1. מיפוי המצב הקיים ושיקולי דעת בהוראת המקצוע	√	√	√	√
2. קשיים של מורים ומנהלים בהוראת המקצוע	√	√	√	√
3. ציפיות מתכנית עתידית			√	√

ב. סוגי העיבודים

על הנתונים שהתקבלו מכלי המחקר השונים נערכו כמה עיבודים :

1. פרטי הרקע של הנשאלים והשאלות הסגורות נותחו באמצעות תוכנת SPSS בפרוצדורות סטטיסטיות מקובלות (כגון : שכיחות, ממוצעים וניתוחי גורמים). עבור חלק מהשאלות חושב המדד "בולטות ההסכמה" : זהו מדד הנהוג במחקרי דעת קהל שמטרתו לקבל תמונה מדויקת של חוסן ההסכמה שמעורר כל אחד מההיגדים. המדד משווה, באמצעות חלוקה פשוטה, את מספר העונים אשר הביעו עמדה חיובית כלפי ההיגד ביחס למספר העונים אשר הביעו עמדה שלילית יחסית. לשיטה הנבחרת שני יתרונות : היא מאפשרת להשוות בין עמדות ברורות (חשוב ולא חשוב) בלא לכלול את אלה שהביעו דעה ניטרלית, ובה בעת היא נותנת ביטוי לעוצמות הדחייה וההסכמה (ולא רק להסכמה, כפי שקורה בדרך כלל).

2. השאלות הפתוחות נותחו בשיטת ניתוח תוכן. בלוחות מוצגות תשובות הנשאלים המקובצות לקטגוריות כלליות. תשובות הנשאלים קודדו ונותחו בשיטה כמותית בדומה לסעיף 1 והוצגו כניתוח סטטיסטי תיאורי.

נעיר כי בחלק מן הלוחות תיתכן סטייה בגודל של ± 0.1 בסיכום האחוזים, זאת בשל החלטה לעגל את הממצאים ולהציגם עם ספרה אחת בלבד מימין לנקודה העשרונית. החלטה זו התקבלה בהתבסס על כללי הכתיבה של ה-APA (אגודת הפסיכולוגים האמריקנית).

ג. תהליך העבודה

בשלב הראשוני פותחו כלי המחקר השונים: שאלוני המנהלים, שאלוני המורים ושאלוני התלמידים. השאלות נגזרו משאלות המחקר, ובנוסף התבססו על תכנית הלימודים הקיימת, על המלצות מתוך דו"ח שנהר בנוגע למטרות הוראת ההיסטוריה ועל היכרותה של אחת החוקרות עם הנעשה בבתי הספר. גרסתם הסופית של השאלונים עובדה בשיתוף עם הוועדה שליוותה את המחקר.

בחודשים פברואר-מרץ 2006 גובש מדגם מורי החט"ב מתוך רשימת משתתפי השתלמויות מורים לצד דגימה אקראית של בתי ספר יסודיים וחט"ב. המטרה הייתה לראיין 2-3 מורים מכל חט"ב, וש אחד מהם יהיה רכז המקצוע. בסך הכול אותרו 36 רכזי מקצוע מתוך 50 בתי ספר (יותר הרכזים סירבו להשיב או שהעידו כי הם מורי החט"ע והעדיפו שנראיין מורה אחר מהחט"ב).

במהלך החודשים אפריל-יולי באותה שנה הועברו השאלונים למנהלים ולמורים. השאלונים נשלחו אל בתי הנשאלים ומולאו טלפונית על ידי סוקרים שהוכשרו לכך. במהלך התשאול עלה צורך להחליף בתי ספר שנדגמו בדגימה אקראית מסיבות שונות: מקצוע ההיסטוריה אינו נלמד בבית הספר, בית הספר נסגר, או בתי ספר שהשיבו כי בשכבות כיתות ט' הם מלמדים כבר לבגרות.

ככלל, היה קושי להגיע למדגם המורים שנדרש, מאחר שהיו מורים שסירבו לשתף פעולה או בתי ספר שבהם לימד רק מורה אחד להיסטוריה. לפיכך בוצעה דגימה אקראית נוספת של מורים תוך כדי שמירה על עקרונות הדגימה, וכך תושאלו לבסוף 120 מורים מ-50 בתי ספר. אשר לראיונות נציין כי לעתים היה צורך להשקיע מאמץ רב על מנת לקבל תשובה מפורטת שתענה על השאלה במדויק. מסיבה זו הממצאים כוללים לעתים הן את התשובה הספונטנית שהמורה נתן (כדוגמת "לא, אין לי קשיים") והן את העמדות הנוספות שהעלה בעקבות בקשת המראיין. במהלך החודשים מאי-יוני נשלחו שאלוני התלמידים למורים שהביעו את הסכמתם להעביר את השאלונים בכיתתם ולהשיבם למכון סאלד. שאלונים של שבעה תלמידים מאחד מבתי הספר הוצאו מהמדגם, מאחר שהתלמידים הציגו עמדות קיצוניות ומוטות ולא התייחסו ברצינות לשאלות שבשאלון. בחודשים יולי-נובמבר נאספו הנתונים מכל השאלונים, עובדו ונותחו לכדי טיוטה של דוח מסכם.

פרק רביעי: ממצאים

תחילה נסקור את פרטי הרקע של אוכלוסיית המחקר על קבוצותיה, ולאחר מכן יוצגו הממצאים הנוגעים לשאלות המחקר. הממצאים שעלו מן השאלונים למנהלי בתי הספר היסודיים ולמנהלי חטיבות הביניים יוצגו באותם לוחות, תוך הבחנה בין שתי האוכלוסיות.

א. פרטי רקע

מנהלי בתי הספר היסודיים

בסך הכול רואיינו 36 מנהלי בתי ספר יסודיים, 6 מהם משמשים גם כמורים להיסטוריה. **השכלה:** 11 מנהלים הם בעלי תואר ראשון, 16 מנהלים הם בעלי תואר שני ו-2 מנהלים הם בעלי תואר שלישי.

תקופת הוראת היסטוריה בבית הספר: בית ספר אחד החל ללמד היסטוריה בשנתיים האחרונות, 6 בתי ספר מלמדים את המקצוע בין שנתיים ל-5 שנים, 4 בתי ספר מלמדים את המקצוע בין 6 ל-9 שנים וב-23 בתי ספר נלמד מקצוע ההיסטוריה יותר מ-10 שנים.

שכבת הגיל: ב-34 בתי ספר מלמדים היסטוריה בשכבת כיתות ו' בממוצע של 1.55 שעות שבועיות (ס"ת 0.56), ב-8 בתי ספר מלמדים היסטוריה בשכבת כיתות ה', וב-4 בתי ספר מלמדים היסטוריה בשכבת כיתות ד'. בבית ספר אחד נלמד המקצוע לסירוגין בשכבות ה' ו-ו'.

מורים: מדיווח המנהלים עולה כי בבתי הספר ישנם בממוצע 2.7 מורים להיסטוריה (ס"ת 2.3) ובממוצע 5.5 מורים למולדת ("מולדת, חברה ואזרחות") (ס"ת 4.6)¹. מתוכם, 1.3 מורים בממוצע (ס"ת 0.4) למדו היסטוריה במוסד אקדמי.

מנהלי חטיבות הביניים

40 מנהלי חטיבות ביניים השיבו על השאלונים, 9 מהם משמשים גם כמורים להיסטוריה. בבתי הספר מלמדים בממוצע 3 מורים להיסטוריה בכיתות ז'-ט'. בממוצע נלמד מקצוע ההיסטוריה בבתי הספר 10 שנים ומעלה.

השכלה: 7 מנהלים הם בעלי תואר ראשון, 27 מנהלים הם בעלי תואר שני ולמנהל אחד תואר שלישי.

לוחות 4 ו-5 שלהלן מציגים את פרופיל בתי הספר מבחינת ותק הניהול של המנהל ומספר התלמידים הלומדים בהם.

¹ בשאלון למנהלי היסודי ביקשנו מהמנהלים לרשום את סך כל המורים המלמדים היסטוריה ו/או מולדת.

לוח 4: ותק בניהול של מנהלי יסודי ומנהלי חטיבת ביניים

מנהלי חטי"ב				מנהלי יסודי				
יותר מ-10 שנים	9-6 שנים	5-2 שנים	שנה ראשונה	יותר מ-10 שנים	9-6 שנים	5-2 שנים	שנה ראשונה	
21	9	9	1	14	9	12	1	ותק בניהול
16	10	12	2	9	7	16	4	ותק בניהול בית הספר נוכחי

לוח 5: בתי הספר לפי מספר תלמידים

חטיבות ביניים			בתי ספר יסודיים			
1,000-700	700-400	עד 400	יותר מ-400	400-200	עד 200	
2	12	26	5	15	16	מספר התלמידים
						מספר בתי הספר

מורי חטיבות הביניים

בסך הכול השיבו על השאלונים 120 מורים, 36 מהם משמשים גם כרכזים. **ותק בהוראה ובריכוז המקצוע:** 120 המורים והרכזים שהשיבו הם בעלי ותק של 14.9 שנים בממוצע (ס"ת 10.3), הרכזים הם בעלי ותק ממוצע של 8.0 שנים (ס"ת 5.7).

שעות הוראת היסטוריה: מבין המורים שהשיבו לשאלון, 2 מורים מלמדים בכיתה ו' בממוצע של 1.7 שעות, 53 מורים מלמדים בכיתה ז' בממוצע של 2.7 שעות, 56 מורים מלמדים בכיתה ח' בממוצע של 2.3 שעות ו-55 מורים מלמדים בכיתה ט' בממוצע של 2.2 שעות.

מקצועות הוראה נוספים: 104 מבין המורים מלמדים מקצוע נוסף מלבד היסטוריה: 49 מורים מלמדים אזרחות, 35 מורים מלמדים מקצועות יהדות, 20 מורים מלמדים ספרות ו-16 מורים מלמדים גיאוגרפיה. מקצועות הוראה נוספים הם מחשבים, לימודי ארץ ישראל, אנגלית, מתמטיקה, יידיש ומשפטים.

הסמכה להוראת היסטוריה: 51 מורים (44.3%) הוסמכו להוראת היסטוריה במסלול "תעודת הוראה" באוניברסיטה, 39 מורים (33.9%) הוסמכו להוראת היסטוריה במסלול "תעודת הוראה" במכללה או בסמינר למורים ו-25 מורים (21.7%) הוסמכו בתחום דעת אחר ונתבקשו ללמד היסטוריה.

השכלה: 15 מורים הם בעלי תואר B.Ed, 52 מורים הם בעלי תואר ראשון ו-52 הם בעלי תואר שני. מבין כלל המורים, 37 מורים למדו בחוג לתולדות עם ישראל, 36 מורים למדו בחוג להיסטוריה, 14 מורים למדו בחוג לתנ"ך ו-10 מורים למדו בחוג לספרות. חוגי לימוד שכיחים נוספים הם החוג לחינוך, החוג לגיאוגרפיה, החוג למדעי המדינה והחוג ליעוץ חינוכי.

תלמידי חטיבות הביניים

שכבת גיל: 94.8% מהמשיבים ($n = 202$) הם תלמידי שכבת כיתה ט' ו-5.2% ($n = 11$) הם תלמידי שכבת כיתה ח'. 28 תלמידים לא השיבו על השאלה.

שעות שבועיות: 14% מהמשיבים ($n = 30$) לומדים היסטוריה שעה שבועית אחת, 59% מהמשיבים ($n = 125$) לומדים שעתיים שבועיות, 25% לומדים שלוש שעות שבועיות ($n = 53$) ו-2% מן המשיבים ($n = 4$) לומדים היסטוריה ארבע שעות שבועיות. 29 תלמידים לא השיבו על השאלה.

מין: 59% ($n = 126$) מהמשיבים הן בנות ו-41% ($n = 85$) הם בנים. 30 תלמידים לא השיבו על השאלה.

ב. מיפוי המצב הקיים ושיקולי דעת בהוראת המקצוע**1. הערכת הנשאלים ביחס לתכנית הלימודים****א. יחס למטרות ולדגשים**

מנהלי בתי הספר היסודיים ומנהלי חטיבות הביניים נשאלו בשאלה פתוחה מהי המטרה המרכזית בהוראת היסטוריה בממ"ד (שאלה 7 בשאלון מנהלי יסודי, ושאלה 6 בשאלון מנהלי חט"ב). בלוח 6 מובאת התפלגות תשובות המנהלים לשאלה זו, והיא מוצגת לפי שכיחות יורדת של תשובות מנהלי היסודי. אחד ממנהלי בתי הספר היסודיים לא השיב על השאלה.

לוח 6: תפיסת מנהלים את המטרה המרכזית בהוראת היסטוריה בממ"ד

מנהלי חט"ב		מנהלי יסודי		המטרה
אחוז מתוך המשיבים ($N = 36$)	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים ($N = 35$)	שכיחות	
25.0	9	42.9	15	ידיעת תולדות העם היהודי
36.1	13	34.3	12	הקשר לעם ישראל לדורותיו (יסודי: חיזוק השייכות; חט"ב: היכרות עם המורשת והמקורות)
44.4	16	22.9	8	לימוד לקחי העבר לצורך ההווה והעתיד
-	-	20.0	7	היכרות עם מהות (ייחודיות) עם ישראל
22.2	8	20.0	7	הקניית ידע עולם ועובדות היסטוריות
33.3	12	17.1	6	ראיית הקשר בין תולדות העמים לתולדות עם ישראל
16.7	6	11.4	4	רכישת מיומנויות
5.6	2	5.7	2	הקניית ערכים
13.9	5	11.4	4	אחר (יסודי: תמיכה במקצועות אחרים בבית הספר ואהבת המקצוע; חט"ב: העמקת תודעה לאומית יהודית והשגחת הקב"ה)

מלוח 6 עולה כי המנהלים בבתי הספר היסודיים מדגישים את ידיעת תולדות העם היהודי ($n = 15$): "הכרת אירועים מתאריכים היסטוריים בתולדות העם ומדינת ישראל. הכרת ההיסטוריה היהודית מאז יציאת מצרים" (מנהל 22), "שתלמיד יכיר את היסטוריית עם ישראל, יכיר את שורשי עם ישראל" (מנהל 16). בהקשר זה התייחסו המנהלים ($n = 12$) גם לחיזוק השייכות לעם ישראל לדורותיו: "חיבור לעם ישראל דרך ההיסטוריה שלו ומאורעותיו ובכך חיזוק ההכרה הרוחנית והרצון להשתייך לעם ישראל" (מנהל 14), "לחבר את התלמיד לשרשרת הדורות" (מנהל 27). לעומתם, מנהלי חטיבת הביניים מבליטים את הפקת הלקחים מהעבר ($n = 16$) כמטרה המרכזית ללימודי היסטוריה בממ"ד: "הדגשת הקשר עם העבר – אין עתיד בלי עבר" (מנהל 4), "לחבר את התלמידים עם העבר, שתהיה להם אפשרות לבחון את ההווה והעתיד על פי העבר ולא במנותק מהעבר. לימוד היסטוריה מאפשר לראות תהליכים בפרספקטיבה רחבה של זמן" (מנהל 20) וכן את ה"היכרות עם המורשת והמקורות היהודיים" ($n = 13$): "ידיעת מורשת, תרבות. תולדות העם הכלולים בהיסטוריה מחזקים את הקשר של התלמיד אל העם ומורשתו" (מנהל 8), "במקצוע ההיסטוריה צריך לחבר למקורות היהודיים" (מנהל 33). עוד התייחסו מנהלי חטיבת הביניים לראיית הקשר בין תולדות העמים לתולדות עם ישראל ($n = 12$): "הבנת תהליכי גומלין בין היסטוריה של עם ישראל לעמים אחרים" (מנהל 7), "מה קרה בעולם, מה עם העם וא"י, ואיך הדברים קשורים" (מנהל 14).

המנהלים נשאלו בשאלה פתוחה מהם הדגשים בהוראת היסטוריה בחינוך הממלכתי דתי (שאלה 8 בשאלון מנהלי יסודי, ושאלה 7 בשאלון מנהלי חטי"ב). מבין 36 מנהלי חטי"ב שהשיבו לשאלה זו שני מנהלים טענו בתחילה כי הם מתנגדים להפרדה בין תכנית הלימודים בהיסטוריה של החינוך הממלכתי דתי והחינוך הממלכתי. עמדותיהם הנוספות, שהוצגו לבקשת המראיין, מובאות יחד עם תשובות יתר המנהלים בלוח 7 ומוצגות לפי שכיחות יורדת של תשובות מנהלי היסודי.

לוח 7: דגשים של מנהלי יסודי וחטי"ב בהוראת היסטוריה בממ"ד

מנהלי חטי"ב		מנהלי יסודי		הדגש
אחוז מתוך המשיבים (N = 35)	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים (N = 36)	שכיחות	
40.0	14	47.2	17	היבטים יהודיים דתיים ומסורתיים
11.4	4	33.3	12	יצירת זיקה לעם היהודי (חטי"ב: העמקת תודעה יהודית לאומית)
-	-	25.0	9	הכרות עם מושגים ואישים ביהדות
-	-	19.4	7	רציפות ההלכה
14.3	5	16.7	6	מסר ופלאיות שבהשרדותו של העם היהודי
11.4	4	16.7	6	השגחת הקב"ה לאורך ההיסטוריה

לוח 7 (המשך)

מנהלי חטי"ב		מנהלי יסודי		הדגש
אחוז מתוך המשיבים (N = 35)	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים (N = 36)	שכיחות	
17.1	6	13.9	5	למידת לקחים מהעבר ויישומם בהווה
11.4	4	11.1	4	חיבור לציונות וציונות דתית
20.0	7	11.1	4	ערכים, מוסר וסובלנות
25.7	9	11.1	4	קשר בין היסטוריה יהודית לכללית
17.1	6	8.3	3	פיתוח כלי למידה, מיומנויות והבנת תהליכים
17.1	6	-	-	טיפול ההזדהות עם התורה, הארץ והמורשת
-	-	13.9	5	אחר: לימוד חוויתי וייחודו של עמ"י

מלוח 7 עולה כי בקרב שתי קבוצות המנהלים הושם דגש על נושאים הקשורים ליהדות. בעיני כמחצית ממנהלי בתי הספר היסודיים ($n = 17$) חשוב להדגיש היבטים הקשורים ליהדות: "חידוד של דברים שקשורים בעם היהודי ופחות התמקדות בידע עולם" (מנהל 17), "מקום רב יותר להיסטוריה של עם ישראל" (מנהל 7). גם מנהלי חטיבות הביניים ($n = 14$) רואים בחיבור ההיסטוריה למורשת ומסורת ישראל היבטים שחשוב להדגישם: "חיבור למסורת" (מנהל 5), "הדגשה של פן יהודי בכל התקופות" (מנהל 11).

מבחינת המטרות הנוספות שצינו המנהלים עולה, כי בבתי הספר היסודיים המנהלים מדגישים יותר מרכיבים הנוגעים ליהדות. למשל, דגש על היכרות עם מושגים ואישים ביהדות ($n = 9$), זיקה ושייכות לעם היהודי ($n = 12$) ורציפות ההלכה ($n = 7$). לעומת זאת, בחטיבות הביניים הדגישו המנהלים גם את נושא הקניית הערכים ($n = 7$), למידת לקחים מהעבר ($n = 6$) ופיתוח כלי למידה ומיומנויות ($n = 6$).

בדומה, גם מורי החטי"ב נשאלו בשאלה פתוחה מהי, על פי תפיסתם, המטרה המרכזית של הוראת היסטוריה בכיתות ו' עד ט' בממ"ד (שאלה 14 בשאלון למורה). התפלגות תשובותיהם לשאלה זו מובאת בלוח 8.

לוח 8: תפיסת המורים את מטרות הוראת ההיסטוריה

המטרה	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים (N = 119)
הקניית ידע ומושגים בתחום התוכן	43	36.1
הקניית מיומנויות וכלים	37	31.1
יצירת קשר בין העבר להווה והפקת לקחים	31	26.1
הבנת רצף ההתרחשויות ההיסטוריות תוך שילוב בין היסטוריה יהודית והיסטוריית העמים	31	26.1
הכרת העבר כמעצב זהות	26	21.8
פיתוח הידע, טיפוח המחשבה וסקרנות בקרב הלומדים	23	19.3
פיתוח תפיסת זמן ורצף היסטורי	18	15.1
לימוד היסטוריה של עמ"י	14	11.8
אחר: ביסוס תשתית הידע ללימודים בתיכון, קשר למדינה ולימוד סובלנות וערכים.	12	10.1

מלוח 8 עולה כי מטרת לימודי ההיסטוריה שציינו מרבית המשיבים היא הקניית ידע ומושגים בתחום התוכן ($n = 43$): "שהתלמידים יכירו תהליך היסטורי, אירועים, מהות, עובדות היסטוריות" (מורה 36), "הקניית מושגי יסוד וגישות בסיסיות מתחום ההיסטוריה" (מורה 22). נראה כי המורים מדגישים את ההיבט המקצועי המכוון לחיזוק תחום הדעת.

המטרות הנוספות שציינו המורים דומות למטרות שציינו מנהלי חט"ב והן עוסקות בהקניית מיומנויות וכלים ($n = 37$): "לרכוש מיומנויות ללימוד קטע, שאלות הבנה ופיתוח חשיבה" (מורה 82), וביצירת קשר בין העבר להווה והפקת לקחים ($n = 31$): "דע מאין באת ולאן אתה הולך. ידיעת העבר רלוונטית לעתיד" (מורה 58), "לימוד תהליכים בעבר כחלק שמשפיע על ההווה ועל העתיד" (מורה 78).

מכאן עולה כי בשונה מן המנהלים, המטרות השכיחות שציינו המורים אינן מדגישות דווקא את הזיקה ליהדות.

מורי החט"ב נשאלו בשאלה פתוחה מהם הדברים שחשוב לדעתם להדגיש בהוראת היסטוריה בחינוך הממלכתי דתי (שאלה 15 בשאלון למורה). מבין 118 מורים שהשיבו לשאלה זו, 4 מורים השיבו בתחילה כי אין צורך בדגשים מיוחדים וכי לא צריך להיות הבדל בין תכנית הלימודים של החינוך הממלכתי-דתי לזו של החינוך הממלכתי. תשובות אלו לא נכללו בחישוב. עמדותיהם הנוספות, שהוצגו לבקשת המראיין, מובאות יחד עם תשובות יתר המורים בלוח 9.

לוח 9: תפיסת מורים את הדגשים בלימודי היסטוריה בחינוך הממלכתי-דתי

אחוז מתוך המשיבים (N = 115)	שכיחות	הדגש
31.6	37	משקל יתר להיסטוריה יהודית
23.1	27	חיזוק הקשר לארץ ישראל
23.1	27	יחסי גומלין בין ההיסטוריה היהודית להיסטוריית העמים
22.2	26	לימוד היסטוריה כדרך לעצב זהות
21.4	25	השגחת הקב"ה
20.5	24	הנחלת ערכים אוניברסאליים ויהודיים
16.2	19	מציאת הקשר בין אירועים היסטוריים למקורות היהודיים
14.5	17	נצחיותו של עם ישראל
11.1	13	אחדות העם היהודי וסולידריות בין תקופות
9.4	11	חיזוק האמונה
6.8	8	חיבור לתכנים אקטואליים למגזר הדתי
6.0	7	תהליכים ייחודיים לעם ישראל
1.8	2	אחר : התפתחות היצירה הדתית, להדגיש את הסיפור – רצף ללא תאריכים

מלוח 9 עולה כי המורים חושבים שהדגשים בממ"ד הם מתן משקל יתר להיסטוריה יהודית ($n = 37$): "יותר היבטים יהודיים ופחות כלליים, פחות אפלטון ויותר רמב"ם" (מורה 41), "חשוב לדבר על נושאים שהשפיעו ישירות על עם ישראל" (מורה 88), וכן הדגשת יחסי הגומלין בין ההיסטוריה היהודית להיסטוריית העמים ($n = 27$): "היסטוריה יהודית לצד הכללי" (מורה 6), "להראות את הקשר בין עם ישראל לתולדות העמים" (מורה 92).

בשאלה סגורה ניתנה למורי החט"ב רשימה ובה חלק מהמטרות המופיעות בתכנית הלימודים (שאלה 16 בשאלון למורה). המורים נתבקשו לציין מהי מידת החשיבות של כל אחת מן המטרות בעיניהם. בניתוח גורמים שביצענו נמצאו שלושה גורמים המקבצים סביבם את מטרות הוראת ההיסטוריה. לגורם הראשון קראנו "מטרות בתחום הערכים" והוא כולל את המטרות הנגזרות מהוראת הדיסציפלינה, כגון: "טיפוח רגש הזדהות עם תורת ישראל, העם, הארץ והמדינה" ו"הכרה בשותפות הגורל ובאחדותו של העם היהודי". הגורם השני, "ניתוח וחשיבה", כולל מטרות הקשורות להיבט הקוגניטיבי של ההוראה, כגון טיפוח החשיבה האנליטית, הסינתטית והביקורתית. הגורם השלישי, "מיומנויות הפקת מידע", כולל מטרות בתחום המיומנויות כמו ניתוח קטע מקור, מפה או תמונה.

לוח 10 מציג את שורת המטרות, מאורגנות על פי הגורמים שאותרו ובתוספת של המדד "בולטות ההסכמה"². בתוך כל גורם מוצגות המטרות לפי סדר יורד של ממוצע החשיבות שהמורים העניקו לכל אחת מהן.

לוח 10: תפיסות המורים את החשיבות של מטרות הוראת ההיסטוריה ומידת השגתן

מספר פריט	מטרה	כלל לא חשובה (1)	חשובה במידה מועטה (2)	חשובה במידה רבה (3)	בולטות ההסכמה	ממוצע חשיבות המטרות (3-1)	ממוצע מידת השגת המטרות (3-1)	ס"ת
	מטרות בתחום הערכים					2.74	2.31	0.62
8	טיפול רגש הזדהות עם תורת ישראל, העם, הארץ והמדינה	1 (0.9%)	9 (7.8%)	106 (91.4%)	101.5	2.91	2.57	0.56
5	הכרה בשותפות גורל ובאחדותו של העם היהודי	3 (2.6%)	9 (7.7%)	105 (89.7%)	34.5	2.87	2.49	0.63
2	הבאת התלמיד להכרה שקיימת השפעת גומלין בין תולדות ישראל לבין תולדות העמים	2 (1.7%)	14 (11.9%)	102 (86.4%)	50.8	2.85	2.46	0.61
3	הדגשת ההיסטוריוסופיה הדתית	5 (4.3%)	18 (15.4%)	94 (80.3%)	18.6	2.76	2.34	0.74
7	טיפול הבנה וסובלנות כלפי רגשות, מסורות ודרכי חיים של אנשים ועמים אחרים	6 (5.1%)	36 (30.8%)	75 (62.5%)	12.5	2.59	2.02	0.63
1	ידיעה בתולדות העמים תוך הדגשת הגורל האנושי המשותף	7 (6.0%)	45 (38.5%)	65 (55.6%)	9.2	2.50	2.03	0.67

² מדד זה מתאר את חוזק ההסכמה עם כל היגד, על פי חישוב המנה המתקבלת מחילוק אחוז המעניקים חשיבות למטרה באחוז המעריכים כי היא אינה חשובה (ראה פירוט בפרק המתודולוגי).

לוח 10 (המשך)

מספר פריט	מטרה	כלל לא חשובה (1)	חשובה במידה מועטה (2)	חשובה במידה רבה (3)	בולטות ההסכמה	ממוצע חשיבות המטרות (3-1)	ממוצע מידת השגת המטרות (3-1)	ס"ת
	ניתוח וחשיבה					2.61	1.97	0.65
14	פיתוח החשיבה האנליטית	3 (2.5%)	16 (13.6%)	99 (83.9%)	33.56	2.81	2.06	0.64
15	פיתוח החשיבה הסינתטית	5 (4.3%)	34 (29.1%)	78 (66.7%)	15.5	2.62	1.96	0.67
4	טיפול יכולת השיפוט של אירועים היסטוריים על פי ערכים מוסריים מוחלטים	6 (5.2%)	43 (37.4%)	66 (57.4%)	11.0	2.52	1.95	0.66
6	טיפול ההכרה כיימות נקודות ראות שונות גם בבעיות לאומיות ושניתן לקבלן	10 (8.5%)	47 (40.2%)	60 (51.3%)	6.0	2.43	1.96	0.67
	מיומנויות הפקת מידע					2.53	2.14	0.66
10	רכישת מיומנויות לניתוח קטע מקור	1 (0.8%)	22 (18.6%)	95 (80.5%)	100.6	2.80	2.09	0.62
9	רכישת מיומנות של ניתוח מפה	2 (1.7%)	30 (25.6%)	85 (72.6%)	42.7	2.71	2.21	0.66
12	פיתוח היכולת למצוא אינפורמציה דרושה בספרי עזר שונים	2 (1.7%)	34 (28.3%)	82 (68.3%)	40.8	2.68	1.93	0.61
11	רכישת מיומנות לניתוח תמונה	7 (5.8%)	35 (29.7%)	76 (64.4%)	10.9	2.58	2.25	0.70
13	פיתוח היכולת להפיק מידע מדיאגרמות וגרפים	11 (9.4%)	44 (37.6%)	62 (53.0%)	5.6	1.83	1.83	0.62

מלוח 10 עולה כי המורים מעריכים את השגת המטרות פחות מאשר הם מעריכים את חשיבותן, כך שתפיסת השגת המטרה היא נמוכה יותר מדירוג חשיבותה, בייחוד במטרות הנוגעות למיומנויות של פיתוח חשיבה. את הגורם המארגן "מטרות בתחום הערכים" דירגו המורים כגבוה ביותר (ממוצע: 2.74) ובייחוד את טיפוח רגש ההזדהות עם תורת ישראל, העם, הארץ והמדינה (ממוצע: 2.91) ובולטות ההסכמה הגבוהה ביותר). אשר למטרות בתחום הניתוח והחשיבה, המורים תופסים את פיתוח החשיבה האנליטית כחשובה ביותר (ממוצע: 2.81) ובולטות

הסכמה בינונית יחסית לשאר המטרות). בגורם "מיומנויות הפקת מידע", הכלי החשוב ביותר בעיני המורים הוא רכישת מיומנויות לניתוח קטע מקור (ממוצע: 2.80 ובולטות הסכמה גבוהה יחסית לשאר המטרות). ככלל, הרכיבים השייכים לגורם זה זכו לדרגת חשיבות גבוהה בעיני המורים.

אשר להשגת המטרות, המורים מעריכים שהם מצליחים יותר בהשגתן של מטרות בתחום הערכים (ממוצע: 2.31) וכן בתחום מיומנויות הפקת המידע (ממוצע: 2.14). את ההצלחה בהשגתן של מטרות בתחום הניתוח והחשיבה דירגו המורים כנמוכה יחסית (ממוצע: 1.97).

כדי לבדוק אם קיים קשר בין דירוג חשיבות המטרות לבין סוג בית הספר (ישיבות ואולפנות לעומת יתר בתי הספר) שבו מלמדים המורים, נערך מבחן χ^2 עבור כל אחת מהמטרות. במבחן עלו הבדלים מובהקים סטטיסטית בתפיסת המורים את חשיבותן של כמה מן המטרות: "פיתוח היכולת למצוא אינפורמציה דרושה בספרי עזר שונים" (ממוצע: 2.60 בישיבות ואולפנות, ממוצע: 1.93 ביתר האוכלוסייה, $p < .05$) ובמטרה "רכישת מיומנויות לניתוח תמונה" (ממוצע: 2.42 בישיבות ואולפנות, ממוצע: 2.25 ביתר האוכלוסייה, $p < .05$). ביתר המטרות לא עלו הבדלים מובהקים סטטיסטית בתפיסת המורים.

בנוסף, נערך מבחן χ^2 כדי לבחון אם קיים קשר בין תפיסת המורים את מידת ההצלחה בהשגת המטרות לבין סוג בית הספר (ישיבות ואולפנות לעומת יתר בתי הספר) שבו הם מלמדים. במבחן עלו הבדלים מובהקים סטטיסטית בתפיסת המורים את מידת ההצלחה בהשגת שתי מטרות: "ידיעה בתולדות העמים תוך הדגשת הגורל האנושי המשותף" (ממוצע 2.06 באולפנות ובישיבות, ממוצע 2.00 ביתר האוכלוסייה, $p < .05$), ו"פיתוח החשיבה הסינתטית" (ממוצע 1.96 באולפנות ובישיבות, ממוצע 1.97 ביתר האוכלוסייה, $p < .05$). במטרות האחרות לא עלו הבדלים מובהקים סטטיסטית בתפיסת המורים בין שני סוגי בתי הספר.

ב. עמדות כלפי המקצוע והוראתו

בפני המורים הוצגה רשימת עמדות בנוגע להוראת היסטוריה (שאלה 25 בשאלון למורה). בלוח 11 מובאות עמדות המורים הנוגעות למטרות הוראת ההיסטוריה, בהן גם חושב ומוצג מדד "בולטות ההסכמה".

לוח 11: עמדות מורים בנוגע להוראת היסטוריה

פריט	ההיגד	כלל לא (1)	במידה ביותר (2)	במידה בינונית (3)	במידה רבה (4)	רבה מאוד (5)	מספר המשיבים	ממוצע	ס"ת	בולטות ההסכמה	במידה מועטה	
											במידה רבה	במידה ביותר
א	מטרות הוראת ההיסטוריה ברורות לי כמורה		3 (2.5%)	14 (12.0%)	54 (46.2%)	46 (39.3%)	117	4.22	0.75	34.2		
ב	תכנית הלימודים בהיסטוריה מעניקה לתלמידים כלי חשיבה וניתוח	2 (1.7%)	12 (10.7%)	43 (38.4%)	40 (35.7%)	15 (13.4%)	112	3.48	0.92	3.95		
ג	התלמידים משתמשים במיומנויות הנלמדות בשיעורי היסטוריה גם בשיעורים אחרים	2 (1.7%)	17 (14.8%)	50 (43.5%)	33 (28.7%)	13 (11.3%)	115	3.33	0.92	2.4		

מלוח 11 עולה כי ההיגד שלגביו קיימת מידת ההסכמה הגבוהה ביותר בקרב המורים הוא "מטרות הוראת ההיסטוריה ברורות למורה" (ממוצע: 4.22 ובולטות הסכמה גבוהה יחסית לשאר העמדות). בתחום המיומנויות חושבים המורים כי תכנית הלימודים מעניקה כלי חשיבה וניתוח במידה בינונית (ממוצע 3.48 ובולטות הסכמה נמוכה יחסית לשאר העמדות).

מורי החט"ב נשאלו בשאלה סגורה אם הם מכירים את תכנית הלימודים בהיסטוריה (שאלה 9 בשאלון למורה). 57.9% מבין 114 המורים שהשיבו על השאלה ציינו שהם מכירים את התכנית, 36.8% השיבו שאינם מכירים את התכנית ומלמדים לפי ספרי לימוד, לרוב לפי הספר "מדור לדור" ($n = 26$)³. 5.3% השיבו שהם משתמשים בחומר אחר. המורים שציינו כי הם מכירים את התכנית נשאלו בשאלה סגורה האם להערכתם היא מתאימה לאוכלוסיית בית הספר שבו הם מלמדים (שאלה 10 בשאלון למורה). מבין 78 המורים שהשיבו לשאלה 55.1% מעריכים את התכנית כמתאימה לאוכלוסייה, 28.2% מעריכים אותה כמתאימה במידה מסוימת ו-16.7% מעריכים אותה כלא מתאימה לאוכלוסיית בית הספר שבו הם מלמדים. בלוח 12 מובאים נימוקי המורים שהעריכו את התכנית כמתאימה במידה מסוימת או כלא מתאימה לאוכלוסיית בית הספר.

³ תשובות נוספות כללו את הספרים "המאה ה-19, העולם של אתמול" ($n = 3$), ו"החברה היהודית בימי הבית השני" ($n = 3$).

לוח 12: נימוקי המורים להתאמה חלקית של תכנית הלימודים בהיסטוריה לאוכלוסיית בית הספר

הנימוק	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים (N = 30)
חוסר רלוונטיות של נושאים ותכנים	6	20.0
חומרי הלמידה הנלווים קשים להבנה	6	20.0
איזון בין היסטוריה יהודית לכללית	5	16.7
עומס בחומר ביחס לשעות הלימוד	5	16.7
אוכלוסייה הטרוגנית	5	16.7
חוסר קשר לבגרות	4	13.3
חוסר בידע מוקדם	3	10.0
אחר: חוסר התאמה לאוכלוסייה דתית	1	3.3

מלוח 12 עולה כי הערכת המורים את תכנית הלימודים כמתאימה חלקית לאוכלוסיית בית הספר מתבססת בעיקר על חוסר הרלוונטיות של נושאי הלימוד ותכניו ($n = 6$) ועל כך שחומרי הלמידה המלווים את התכנית קשים להבנה ($n = 6$). במקרים שבהם שולבו שני נימוקים, השילוב השכיח היה בין הנימוק "חומרי הלמידה הנלווים קשים להבנה" עם הנימוק "חוסר רלוונטיות של נושאים ותכנים" או עם הנימוק "חוסר קשר לבגרות". יחד עם זאת, התשובות המתייחסות לחומרי הלימוד אינן בהכרח מלמדות על תכנית הלימודים הכתובה.

בשאלה פתוחה (שאלה 1 בשאלון לתלמידים) נתבקשו התלמידים לחוות את דעתם בנוגע לחשיבותו של לימוד המקצוע. לדעת 89% מהתלמידים שהשיבו על השאלה ($N = 204$), חשוב ללמוד היסטוריה. התפלגות תשובותיהם של התלמידים שנימקו את דעתם ($N = 177$) מוצגות בלוח 13.

לוח 13: נימוקי התלמידים לחשיבות לימוד המקצוע היסטוריה

נימוק לחשיבות לימוד ההיסטוריה	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים (N = 177)
הכרות עם העבר של העם היהודי	93	52.5
לימוד ידע של העבר (היסטוריה כללית)	60	33.9
הפקת לקחים	58	32.8
אמירה כללית "המקצוע חשוב ומעניין"	9	5.1
לצורך בחינת בגרות	2	1.1

הערה: 12 תלמידים לא השיבו על השאלה.

מלוח 13 עולה כי התלמידים מנמקים את החשיבות בלימוד ההיסטוריה בעיקר בהכרת העבר של העם היהודי ($n = 93$), בלימוד ידע העבר (היסטוריה כללית) ($n = 60$) ובהפקת לקחים ($n = 58$). לדעת 11% מהתלמידים לא חשוב ללמוד היסטוריה ($n = 26$). תשובותיהם של התלמידים שנימקו את דעתם מוצגות בלוח 14.

לוח 14: נימוקי תלמידים לחוסר חשיבות לימוד המקצוע היסטוריה

אחוז מתוך המשיבים ($N = 22$)	שכיחות	נימוק לחוסר חשיבות לימוד ההיסטוריה
68.2	15	חוסר רלוונטיות לימינו
40.9	9	חסר תועלת לעתיד
13.6	3	קושי המקצוע
4.5	1	קיימת חלופה (אינטרנט)

מלוח 14 עולה כי התלמידים שטוענים כי לא חשוב ללמוד היסטוריה מנמקים זאת בכך שלימודי ההיסטוריה אינם רלוונטיים לימינו ($n = 15$) ובזאת שהם אינם חושבים שלימודים אלו יסייעו להם בעתיד ($n = 9$).

ג. שיקולי דעת בבחירת הנושאים

המנהלים נשאלו בשאלה סגורה כיצד בית הספר מתכנן את תכנית ההוראה (שאלה 11 בשאלון מנהלי יסודי, ושאלה 10 בשאלון מנהלי חטי"ב). בלוח 15 מובאות תשובותיהם לשאלה זו, והן מוצגות לפי שכיחות יורדת של תשובות מנהלי היסודי.

לוח 15: האמצעים לתכנון תכנית ההוראה בהיסטוריה, לפי המנהלים

פריט	הכלי	מנהלי יסודי		מנהלי חטי"ב	
		אחוז מתוך המשיבים ($N = 35$)	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים ($N = 36$)	שכיחות
א	עבודת צוות משותפת של המורים	40.0	14	75.0	27
ד	כל אחד מהמורים פועל באופן עצמאי	37.1	13	19.4	7
ה	המורים מלמדים על פי ספר הלימוד ולא ידוע על תכנית שהם כתבו	34.3	12	22.2	8
ג	התכנית קבועה ואין פותחים מדי שנה	25.7	9	8.3	3
ו	צוות הניהול מקבל החלטה לפי צרכי בית הספר	20.0	7	13.9	5
ב	בהנחיית מנכ"ל להיסטוריה	11.4	4	33.3	12

מלוח 15 עולה כי תכנית ההוראה בחטיבות הביניים מתוכננת בעיקר באמצעות עבודת צוות משותפת של המורים ($n = 27$), וכך גם תכנית ההוראה בבתי הספר היסודיים ($n = 14$), אם כי בשיעור נמוך יותר. לצד העבודה המשותפת, בחטיבת הביניים מודגש התכנון בהנחיית מדריך להיסטוריה ($n = 12$), לעומת בתי הספר היסודיים שבהם שכיחה יותר עבודה עצמאית של המורה ($n = 13$) ועבודה לפי ספר הלימוד ($n = 12$).

גם מורי החט"ב נשאלו בשאלה סגורה על פי מה הם בונים את תכנית ההוראה שלהם (שאלה 12 בשאלון למורה). התפלגות תשובותיהם לשאלה זו מובאת בלוח 16.

לוח 16: הכלים המשמשים את המורים בבניית תכנית ההוראה

פריט	הכלי	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים ($N = 118$)
ב	ספר הלימוד	91	77.1
ו	עבודת צוות עם מורים נוספים/ רכז המקצוע	68	57.6
ה	רעיונות שליטתי מהשתלמויות	64	54.2
א	תכנית הלימודים	56	47.5
ג	מדריך למורה	40	33.9
ד	הכוונה של מדריך להיסטוריה	18	15.3
ח	כלי אחר (ראו פירוט בלוח 17)	18	15.3
ז	הנחיית גופים חיצוניים	7	5.9

18 מורים השיבו כי הם משתמשים גם באמצעים אחרים בבניית תכנית ההוראה. פירוט הכלים מופיע בלוח 17.

לוח 17: אמצעים נוספים המשמשים את המורים בבניית תכנית ההוראה

הכלי	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים ($N = 18$)
התנסות קודמת	10	55.6
ספרות עזר	4	22.2
אינטרנט	3	16.7
אחר: אירועים אקטואליים, סיוע מורים מבתי ספר אחרים	2	11.2

מלוח 16 עולה כי מרבית המורים ($n = 91$) בונים את תכנית ההוראה שלהם על פי ספר הלימוד. כלים רווחים נוספים הם עבודת צוות עם מורים נוספים ורכז המקצוע ($n = 68$), ורעיונות שהמורים ליקטו מהשתלמויות ($n = 64$). מלוח 17 עולה כי המורים רואים בידע ובניסיון שלהם אמצעי המסייע להם בבניית תכנית הלימודים ($n = 10$).

מורי חט"ב נשאלו בשאלה פתוחה מה היו שיקולי הדעת שלהם בבניית תכנית ההוראה (שאלה 13 בשאלון למורה). תשובות המורים לשאלה זו סווגו על פי קטגוריות המקבצות שיקולים שונים והן מובאות בלוח 18.

לוח 18: שיקולי הדעת של מורים בבניית תכנית ההוראה

השיקול	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים ($N = 116$)
מכוונות ללומד		
התאמה לרמת הכיתה ולשכבת הגיל	29	25.0
דגש על נתינת כלים ללומד עצמאי	19	16.4
המאפיינים של נושאי הלימוד		
הדגשת הנושאים השייכים לעם ישראל, להיסטוריה יהודית ולארץ ישראל	27	23.3
מיון וניתוח המאפיינים של נושאי הלימוד (תהליכים, רעיונות)	24	20.7
קשר בין ידע עולם, היסטוריה כללית והיסטוריה יהודית	24	20.7
המחשה ורלוונטיות		
החייאת התחום, המחשה ויצירת עניין	25	21.6
קישור לאירועים אקטואליים	16	13.8
התאמה למסגרת תכנים קיימת		
עבודה ותכנון לפי תכנית הלימודים	22	19.0
הדגשת חומרי למידה לבגרות והכנה לקראתה	21	18.1
תכנית קיימת בבי"ס	17	14.7
לפי הספר או מדריך למורה	14	12.1
מגבלות הזמן	10	8.6
העדפת המורה		
העדפות סובייקטיביות של המורה	18	15.5
ערכים		
הדגשת ערכים	10	8.6

מלוח 18 נראה כי המורים מפעילים כמה שיקולים בו-זמנית בבואם לתכנן את תכנית ההוראה. השיקול השכיח ביותר הוא המכוונות ללומד, ובייחוד ההתאמה לרמת הכיתה ולרמת הגיל ($n = 29$): "היכולות הלימודיות של הבנות" (מורה 88), "התאמה לרמת הכיתה" (מורה 28). שיקולים שכיחים נוספים הם המאפיינים של נושאי הלימוד ורצון המורים להמחיש נושאים ולקרובם לחיי התלמידים.

התלמידים נשאלו בשאלה פתוחה ממה הם נהנים במיוחד בלימודי ההיסטוריה (שאלה 2 בשאלון לתלמידים). 103 תלמידים השיבו כי הם נהנים מלימודי ההיסטוריה. תשובותיהם מובאות בלוח 19.

לוח 19: נימוקי תלמידים להנאה מלימודי ההיסטוריה

אחוז מתוך המשיבים ($N = 103$)	שכיחות	הנימוק
39.8	41	לימוד תקופות ותופעות היסטוריות של עם ישראל
32.0	33	דרכי הוראה של המקצוע
18.4	19	לימוד נושאים כלליים
8.7	9	לימוד היסטוריה כללית
7.8	8	לימוד על אישים ודמויות חשובות בהיסטוריה

מלוח 19 עולה כי התלמידים שנהנים מלימודי ההיסטוריה מנמקים זאת בכך שהם לומדים על תקופות ותופעות היסטוריות של עם ישראל ($n = 41$): "אני נהנית ללמוד היסטוריה בגלל שזה מדבר על העם היהודי" (תלמיד 31), ונהנים מדרכי ההוראה של המקצוע ($n = 33$): "אני נהנית שלומדים לא מהספר, אלא שמשפרים כל מיני סיפורים על עברנו" (תלמיד 90), "זה נורא מעניין יש הרבה חומר מחשבה" (תלמיד 114). ארבעה תלמידים נוספים (שלא הוכנסו לשקלול) ציינו שהם נהנים "מהכול". 66 תלמידים (28% מכלל התלמידים) ציינו במפורש שהם אינם נהנים מלימודי ההיסטוריה, והיתר ($n = 63$) לא השיבו על השאלה.

בפני התלמידים הוצגה רשימת הנושאים הנלמדים בשיעורי ההיסטוריה, כפי שהם מאורגנים בתכנית הלימודים (שאלה 3 בשאלון לתלמידים). התלמידים נתבקשו לציין עבור כל נושא את מידת העניין שלהם בו, בסולם מ-1 עד 4. בלוח 20 מוצגת התפלגות תשובותיהם.

לוח 20 : עמדות תלמידים בנוגע למידת העניין שלהם בנושאי הלימוד

מידת העניין בנושאי הלימוד							נושאי הלימוד
N	ממוצע (ס"ת)	מעניין מאוד	מעניין	לא כל כך מעניין	לא מעניין בכלל	אינני מכיר את הנושא	
כיתה ו'							
156	2.74 (0.97)	38 (24.4%)	60 (38.5%)	38 (24.4%)	20 (12.8%)	12	יהודה תחת שלטון היוונים : תקופת החשמונאים
154	2.68 (1.07)	44 (28.6%)	44 (28.6%)	38 (24.7%)	28 (18.2%)	16	יוון העתיקה וההלניזם
154	2.62 (0.83)	22 (14.3%)	64 (41.6%)	55 (35.7%)	13 (8.4%)	16	ימי שיבת ציון
155	2.62 (0.95)	30 (19.4%)	58 (37.4%)	45 (29.0%)	22 (14.2%)	18	ירושלים ורומא
150	2.40 (1.00)	24 (16.0%)	45 (30.0%)	48 (32.0%)	33 (22.0%)	18	הרומאים בונים אימפריה
כיתה ז'							
179	2.71 (0.98)	43 (24.0%)	66 (36.9%)	45 (25.1%)	25 (14.0%)	15	גירושי היהודים מאנגליה, מצרפת ומספרד
169	2.63 (0.97)	34 (20.1%)	65 (38.5%)	44 (26.0%)	26 (15.4%)	15	תקופת המשנה
186	2.58 (0.95)	33 (17.7%)	69 (37.1%)	56 (30.1%)	28 (15.1%)	11	העם היהודי בגולה ואורח חייו בקרבת המוסלמים בתקופת ימי הביניים
183	2.56 (0.92)	30 (16.4%)	68 (37.2%)	59 (32.2%)	26 (14.2%)	14	העם היהודי בגולה ואורח חייו בקרבת הנוצרים בתקופת ימי הביניים
173	2.45 (0.96)	27 (15.6%)	55 (31.8%)	60 (34.7%)	31 (17.9%)	11	תקופת התלמוד
172	2.45 (0.95)	24 (14.0%)	63 (36.6%)	52 (30.2%)	33 (19.2%)	14	יהדות בבל
188	2.41 (1.07)	37 (19.7%)	51 (27.1%)	52 (27.7%)	48 (25.5%)	11	עליית הנצרות והאסלאם
181	2.40 (1.00)	30 (16.6%)	53 (29.3%)	57 (31.5%)	41 (22.7%)	16	אירופה הנוצרית בימי הביניים
כיתה ח'							
178	2.96 (1.04)	70 (39.3%)	55 (30.9%)	29 (16.3%)	24 (13.5%)	24	צמיחתו של היישוב היהודי בא"י
183	2.69 (1.07)	52 (28.4%)	56 (30.6%)	42 (23.0%)	33 (18.0%)	16	תנועת החסידות
190	2.64 (0.99)	45 (23.7%)	58 (30.5%)	61 (32.1%)	26 (13.7%)	11	מעמד היהודים בארצות האסלאם
169	2.61 (1.08)	44 (26.0%)	50 (29.6%)	40 (23.7%)	35 (20.7%)	27	המהפכה הצרפתית
177	2.57 (1.00)	36 (20.3%)	60 (33.9%)	50 (28.2%)	31 (17.5%)	24	היישוב היהודי בפולין

לוח 20 (המשך)

מידת העניין בנושאי הלימוד							נושאי הלימוד
N	ממוצע (ס"ת)	מעניין מאד	מעניין	לא כל כך מעניין	לא מעניין בכלל	אינני מכיר את הנושא	
184	2.56 (1.11)	47 (25.5%)	52 (28.3%)	42 (22.8%)	43 (23.4%)	17	ראשית העת החדשה
165	2.62 (1.05)	41 (24.8%)	50 (30.3%)	44 (26.7%)	30 (18.2%)	32	פרעות ת"ח-ת"ט
171	2.49 (0.99)	30 (17.5%)	55 (32.2%)	54 (31.6%)	32 (18.7%)	27	תנועת ההשכלה
168	2.49 (1.00)	31 (18.5%)	52 (30.9%)	55 (32.7%)	30 (17.9%)	30	היהודים בארצות האסלאם בעת החדשה
168	2.48 (0.96)	25 (14.9%)	61 (36.3%)	51 (30.4%)	31 (18.5%)	30	תגובות היהודים לאמנציפציה
168	2.41 (0.95)	24 (14.3%)	52 (31.0%)	61 (36.3%)	31 (18.5%)	32	היהודים באירופה בעת החדשה
152	2.39 (1.03)	23 (15.1%)	52 (34.2%)	38 (25.0%)	39 (25.7%)	43	המהפכה האמריקאית
163	2.24 (0.99)	21 (12.9%)	42 (25.8%)	55 (33.7%)	45 (27.6%)	34	מהפכות ותמורות בדפוסים החברתיים והמדיניים של המאה ה-19 באירופה
166	2.22 (0.94)	16 (9.6%)	49 (29.5%)	57 (34.3%)	44 (26.5%)	31	עליית מרכזים יהודיים ספרדיים חדשים בתורכיה במזרח התיכון ובא"י
170	2.19 (0.91)	16 (9.4%)	42 (24.7%)	70 (41.2%)	42 (24.7%)	31	עליית מרכזים יהודיים חדשים באירופה המזרחית

הערה: התלמידים שציינו שאינם מכירים נושא לא נכללו בשקלול ובחישוב הממוצע וס"ת.

מלוח 20 עולה כי בממוצע, אף אחד מן הנושאים לא דורג כ"מעניין" (ציון ממוצע 3). מתוך הנושאים הנלמדים בכיתה ו', הנושא "יהודה תחת שלטון היוונים: תקופת החשמונאים" דורג כמעניין ביותר (ממוצע 2.74); בכיתה ז' הנושא "גירושי היהודים מאנגליה, מצרפת ומספרד" דורג כמעניין ביותר (ממוצע 2.71) ובכיתה ח' דורג הנושא "צמיחתו של היישוב היהודי בא"י" כמעניין ביותר (ממוצע: 2.96). הנושאים שדורגו כמעניינים פחות הם: "הרומאים בונים אימפריה" – בכיתה ו' (ממוצע 2.40), "אירופה הנוצרית בימי הביניים" – בכיתה ז' (ממוצע: 2.40) ו"עליית מרכזים יהודיים חדשים באירופה המזרחית" – בכיתה ח' (ממוצע: 2.19).

בנוסף, בשאלה פתוחה נתבקשו תלמידי כיתה ט' לציין את הנושאים שלמדו בכיתתם (שאלה 4 בשאלון לתלמידים). הם נדרשו לדרג את מידת העניין שלהם בכל נושא, בסולם מ-1 עד 4 (שאלה 5 בשאלון לתלמידים). התלמידים השתמשו במושגים ובכותרות שלא תמיד ניתן היה להבין את כוונתם המדויקת, ועל כן ארגנו את הנושאים בהתחשב במגבלות אלה. 27 תלמידים (מתוך 241 תלמידים) לא השיבו על השאלה. לוח 21 מציג את תשובותיהם של יתר התלמידים כלשונן לאחר מיון לתקופות כרונולוגיות ובהתאמה לפרקים מתכנית הלימודים לכיתות ז'–ט'.

לוח 21: דיווחי התלמידים בנוגע לנושאים הנלמדים בכיתה ט'

רשימת הנושאים	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים (N = 214)
שיבת ציון		
שיבת ציון	1	0.5
תקופת בית שני : בניין בית המקדש השני		
שלטון הורדוס	22	10.3
שלטון הנציבים	17	7.9
האימפריה הרומית	13	6.1
מלכות אגריפס	12	5.6
המרד הגדול	11	5.1
מעמד הכהונה והחכמים	9	4.2
ימי הביניים	8	3.7
תקופת בית שני	4	1.9
נכרים ויהודים	4	1.9
הנביאים	1	0.5
התאוששות יהודה מחורבן בית שני	1	0.5
ימי הביניים		
האסלאם	8	3.7
גירוש ספרד	1	0.5
ראשית העת החדשה : מהמאה ה-15 ועד המאה ה-19		
ראשית העת החדשה עד המאה ה-19	23	10.7
מלחמות הדת באירופה	21	9.8
מסעות ותגליות	27	12.6
הרנסנס	31	14.5
המלוכה האבסולוטית	6	2.8
הישוב היהודי בפולין	62	29.0
תנועת ההשכלה	43	20.1
מהפכות ותמורות		
המהפכה האמריקאית	17	7.9

לוח 21 (המשך)

אחוז מתוך המשיבים (N = 214)	שכיחות	רשימת הנושאים
20.6	44	המהפכה הצרפתית
23.8	51	המהפכה התעשייתית
8.9	19	האמנציפציה
7.5	16	היהודים מתערים בסביבתם
19.2	41	הבורגנות
18.2	39	הקפיטליזם
10.7	23	הלאומיות
העולם היהודי		
0.5	1	היהודים במזרח אירופה
0.5	1	היהודים במערב אירופה
0.5	1	היהודים במרכז אירופה
0.5	1	יהודי איטליה
2.3	5	הזרמים ביהדות
5.1	11	האימפריה העות'מאנית
9.8	21	יהודי המזרח
23.8	51	האנטישמיות
1.4	3	יהודי רוסיה בחיפוש אחר זהות
0.5	1	היהודים שואלים לאן
היישוב היהודי		
10.3	22	היישוב היהודי
15.9	34	המאה ה-19
7.0	15	הרצל והקונגרסים
0.9	2	ד"ר יהודה פינסקר
6.1	13	האימפריאליזם במאה ה-19
המאה ה-20		
7.0	15	מלחמת העולם הראשונה
0.9	2	מלחמת העולם השנייה
5.6	12	המשטרים הטוטליטאריים
0.5	1	מאורעות תרפ"ט
2.3	5	העידן המודרני

מלוח 21 עולה כי התלמידים מציינים רשימת נושאים מגוונת. הנושאים הפופולריים הנלמדים בכיתה ט' הם: היישוב היהודי בפולין (29%), המהפכה התעשייתית (24%), אנטישמיות (24%), המהפכה הצרפתית (21%) ותנועת ההשכלה (20%).

לוח 1 בנספח 1 מציג את מידת העניין שמגלים התלמידים בכל אחד מהנושאים, כפי שדורג על ידי התלמידים בשאלה נפרדת (שאלה 5 בשאלון לתלמידים). מלוח 1 שבנספח עולה כי הנושאים הנלמדים בכיתה ט' והם המעניינים ביותר בעיני התלמידים (צוינו על ידי 15 תלמידים לפחות) הם (בסולם מ-1 עד 4): שלטון הנציבים (ממוצע: 3.18), המהפכה האמריקאית (ממוצע: 3.18), יהודי המזרח (ממוצע: 3.05) ושלטון הורדוס (ממוצע: 3.14). הנושאים הפחות מעניינים הם: הרנסנס (ממוצע: 2.34) ומלחמות הדת באירופה (ממוצע: 2.05).

2. יישום התכנית בפועל

א. נושאי לימוד והספק החומר

מנהלי בתי הספר היסודיים נשאלו בשאלה סגורה אילו מקצועות נלמדים במסגרת אשכול לימודי החברה בכיתה ו' (שאלה 6 בשאלון למנהלי היסודי). תשובות המנהלים לשאלה זו מובאות בלוח 22.

לוח 22: מקצועות באשכול לימודי החברה בבית הספר היסודי

המקצוע	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים (N = 36)
היסטוריה	33	91.7
גיאוגרפיה	29	80.6
מולדת, חברה ואזרחות ¹	23	63.9
כישורי חיים	2	5.6
אחר: מדעים, תנ"ך, תקשורת, דמוקרטיה	4	11.2

1 כיוון שזהו מקצוע אחד נכללו בקטגוריה זו גם תשובות שהתייחסו רק לאחד משלושת הנושאים הנכללים בו.

מלוח 22 עולה כי בבתי ספר יסודיים, היסטוריה הוא המקצוע השכיח ביותר במסגרת אשכול לימודי החברה בכיתה ו' ($n = 33$) ואחריו גיאוגרפיה ($n = 29$). מהצלבת תשובות המנהלים עולה כי באשכול לימודי החברה, השילוב השכיח בין מקצועות הוא של היסטוריה עם גיאוגרפיה ($n = 28$).

בחט"ב נשאלו המנהלים בשאלה סגורה על שכבות הגיל שבהן נלמד מקצוע ההיסטוריה ועל מספר השעות השבועיות המוקצות לכל שכבת גיל (שאלה 4 בשאלון למנהלי חט"ב). בלוח 23 מוצג מספר השעות הממוצע המוקצה ללימוד היסטוריה, לפי שכבת הגיל.

**לוח 23: ממוצע השעות השבועיות המוקצה ללימוד היסטוריה בחט"ב,
לפי שכבת גיל (מתוך 40 בתי"ס)**

שכבת גיל	מספר בתי הספר	ממוצע שעות הלימוד	סטיית תקן
כיתה ז'	38	2.06	0.60
כיתה ח'	37	2.09	0.42
כיתה ט'	39	2.14	0.51

מלוח 23 עולה כי ב-96% מבתי הספר נלמד מקצוע ההיסטוריה בשלוש שכבות הגיל (ז'-ט'). בכל שכבות הגיל מעניקים להיסטוריה לפחות שתי שעות לימוד. בכיתה ט' מוקצות למקצוע מעט יותר שעות לימוד, בממוצע. עבור 16 מנהלי חט"ב, שעות ההוראה בהיסטוריה מספיקות. 24 מנהלים השיבו שהן אינן מספיקות.

מנהלי חט"ב נשאלו בשאלה סגורה (שאלה 5 בשאלון למנהלי חט"ב), מהן הסיבות לכך שתכנית הלימודים נלמדת רק בחלק משכבות הגיל (אף שבדיעבד התברר כי ברוב בתי הספר המקצוע נלמד בשלוש שכבות הגיל). הסיבות שציינו המנהלים הן אי-התאמה לשכבת גיל ($n = 2$) ורצון להשקיע את המשאבים בסמיכות ללימודים בתיכון ($n = 2$).

בפני המנהלים הוצגו עמדות כלליות בנוגע למקומם של לימודי ההיסטוריה בבית הספר (שאלה 12 בשאלון מנהלי יסודי, ושאלה 11 בשאלון מנהלי חט"ב). בלוח 24 מוצגות תשובות המנהלים הנוגעות לביצוע התכנית בפועל.

לוח 24: עמדות מנהלי יסודי וחט"ב כלפי מקומם של לימודי ההיסטוריה בבית הספר

			מנהלי חט"ב			מנהלי יסודי				
ההיגד	ממוצע ס"ת	מספר משיבים	מנהלי חט"ב		מנהלי יסודי		ממוצע ס"ת	מספר משיבים	ההיגד	
			נכון במידה רבה (3)	נכון במידה מועטה (1)	נכון במידה רבה (3)	נכון במידה מועטה (1)				
רואה בהוראת היסטוריה דרך להעביר ערכים	0.50	40	30 (75.0%)	9 (22.5%)	1 (2.5%)	0.55	36	21 (58.3%)	14 (38.9%)	1 (2.8%)
לימודי היסטוריה תורמים לטיפוח הכשירות האזרחית	0.63	39	11 (28.2%)	23 (59.0%)	5 (12.8%)	0.66	36	12 (33.3%)	19 (52.8%)	5 (13.9%)
לימודי היסטוריה תופסים מקום מרכזי	0.62	40	5 (12.5%)	24 (60.0%)	11 (27.5%)	0.65	36	4 (11.1%)	18 (50.0%)	14 (38.9%)
בית הספר מעמיד מגוון רחב של אמצעי הוראה	0.72	40	8 (20.0%)	19 (47.5%)	13 (32.5%)	0.65	35	3 (8.6%)	14 (40.0%)	18 (51.4%)

מלוח 24 עולה כי מרבית המנהלים בבית הספר היסודי ($n = 21$) ובחטיבת הביניים ($n = 30$), רואים במידה רבה את הוראת ההיסטוריה כדרך להנחלת ערכים.

המנהלים נשאלו בשאלה פתוחה אם יש בבית ספרם נושאי לימוד, מקצועות, תכניות ופרויקטים בתחומי דעת אחרים, המשלבים היסטוריה (שאלה 9 בשאלון למנהל יסודי, ושאלה 8 בשאלון למנהל חט"ב). שבעה מנהלי בתי ספר יסודי ושלושה מנהלי חט"ב השיבו כי אין נושאי לימוד או פרויקטים המשלבים היסטוריה בבית ספרם. הסיבות שציינו מנהלי היסודי היו בין היתר בעיה בכוח הוראה מתאים והתנגדות של מורים מתחומים אחרים לכלול תכנים אלו בשיעוריהם.

בלוח 25 מוצגים נושאי הלימוד והפרויקטים המשלבים היסטוריה בבית הספר היסודי ובחטיבת הביניים, כפי שדווחו על ידי המנהלים. נושאי הלימוד והפרויקטים מוצגים לפי סדר שכיחות יורד של תשובות מנהלי היסודי.

לוח 25: נושאי לימוד ופרויקטים המשלבים היסטוריה בבית הספר היסודי ובחטיבת הביניים

מנהלי חט"ב		מנהלי יסודי		נושא לימוד/פרויקט
אחוז מתוך המשיבים (N = 37)	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים (N = 29)	שכיחות	
55.6	20	48.3	14	לימודי יהדות
2.8	1	31.0	9	חגים ואירועים בלוח השנה
-	-	27.6	8	פרויקטים המתקשרים להיסטוריה ¹
8.3	3	24.1	7	אוריינות
27.8	10	13.8	4	תכניות אינטגרטיביות מיוחדות ²
13.9	5	13.8	4	שילוב עם מולדת וגיאוגרפיה
13.9	5	10.3	3	חיבור ההיסטוריה לסביבה הגיאוגרפית והאישית של הלומד
30.6	11	3.4	1	טוילים/לימודי א"י וספורים
16.7	6	-	-	שיעורי ספרות ועברית
19.4	7	-	-	שיעורי אזרחות
8.3	3	6.9	2	אחר: (יסודי: חיבור לאקטואליה; חט"ב: לימודי מורשת)

1 בין הפרויקטים שציינו בבתי הספר היסודיים: עבודות חקר, ערבי שירה ושעת מורשת.
2 בין התכניות שציינו בבית הספר היסודי היו תכנית בנושא רב-תרבותיות, בחירת קורסי עניין בנושאים שונים ותכנית בין-תחומית בדגש על מולדת, חברה ואזרחות. בחטיבת הביניים נכללו תכניות כדוגמת המחזות תקופות היסטוריות, כתיבת תכנית בין תחומית וקיום יריד ספרים בנושאי היסטוריה.

מלוח 25 עולה כי בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים השילוב השכיח הוא בין לימודי היסטוריה ללימודי יהדות ($n = 14$ ו- $n = 20$ בהתאמה). בבית הספר היסודי משולבים שיעורי ההיסטוריה גם עם חגים ואירועים במהלך השנה ($n = 9$) ועם שיעורי אוריינות ($n = 7$). לעומת זאת, בחטיבת הביניים מושם דגש בשילוב לימודי ההיסטוריה עם טיולים ולימודי אי"י ($n = 11$) וכן עם שיעורי אזרחות ($n = 7$).

המנהלים נשאלו בשאלה פתוחה אם ישנם גופים חיצוניים השותפים להוראת היסטוריה בבית ספרם (שאלה 10 בשאלון מנהלי יסודי, ושאלה 9 בשאלון מנהלי חטי"ב). 22 ממנהלי היסודי השיבו שאין בבית ספרם גופים השותפים להוראת היסטוריה. גם בחטיבת הביניים 21 מנהלים השיבו כי בבית ספרם אין גופים השותפים להוראת היסטוריה. לוח 26 מציג את תשובות יתר המנהלים, לפי תחום העיסוק המרכזי של הגופים השונים.

לוח 26: תחומי העיסוק של הגופים החיצוניים השותפים להוראת היסטוריה בבית הספר

מנהלי חטי"ב		מנהלי יסודי		תחום העיסוק של הגוף
אחוז מתוך המשיבים ($N = 19$)	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים ($N = 14$)	שכיחות	
88.9	16	57.1	8	שואה
27.8	5	35.7	5	תולדות הציונות
38.9	7	28.6	4	נושאים דתיים
-	-	14.3	2	ערכים ודמוקרטיה
16.7	3	-	-	לימודי ארכיאולוגיה וא"י
-	-	28.5	5	אחר: ביקור במוזיאונים, סטודנטים להוראה, פעילות עם העירייה

מלוח 26 עולה כי בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים שבהם גופים חיצוניים לבית הספר שותפים בהוראת ההיסטוריה, מדובר בגופים העוסקים בנושאי שואה ($n = 8$ ו- $n = 16$ בהתאמה) וכן בגופים העוסקים בנושאי יהדות ($n = 4$ ו- $n = 7$, בהתאמה) ובנושאי ציונות ($n = 5$ בשתי חטיבות הגיל).

התלמידים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 6 בשאלון לתלמידים) על קיומן של פעילויות הקשורות למקצוע ההיסטוריה, הנערכות מחוץ למסגרת השיעורים. 71% מבין התלמידים שהשיבו על השאלה ($n = 209$) מעידים כי בבית ספרם לא מתקיימות פעילויות הקשורות להיסטוריה מחוץ

למסגרת השיעורים, ו-29% ($n = 61$) מעידים כי בבית ספרם מתקיימות פעילויות כאלה. 32 תלמידים כלל לא השיבו על השאלה.

לוח 27 מציג את התפלגות תשובותיהם של התלמידים שפירטו את סוגי הפעילויות הזכורות להם.

לוח 27: פעילויות הקשורות ללימודי היסטוריה הזכורות לתלמידים

הפעילות	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים ($N = 45$)
הרצאות וסרטים	25	55.6
ביקור במוזיאונים	16	35.6
סיורים וטיולים	12	26.7
ביקור ביד ושם ומכון שואה	11	24.4
כתיבת עבודות	8	17.8
ביקור במדרשות	1	2.2

מלוח 27 עולה כי הפעילויות הזכורות ביותר לתלמידים הן: הרצאות וסרטים (56%), ביקור במוזיאונים (36%) ויציאה לסיורים וטיולים (27%).

המורים נשאלו בשאלה סגורה אם הם מספיקים ללמד את כל התכנים המיועדים להילמד בכל אחת משכבות הגיל, על פי תכנית הלימודים (שאלה 23 בשאלון למורה). 74.8% ($n = 86$) מבין 115 המורים שהשיבו לשאלה לא הספיקו ללמד את כל החומר, ו-25.2% ($n = 29$) מבין המורים העידו כי הספיקו ללמד את כל חומר הלימודים.

בלוח 28 מופיעה התפלגות תשובות המורים בנוגע לסיבות לחוסר הספק של חומר הלימודים, ובלוח 29 מופיעה התפלגות תשובות המורים בנוגע לסיבות להספק חומר הלימודים. 107 מורים השיבו לשאלה זו. מתוכם, שבעה מורים השיבו שהספק החומר אינו מטרה מרכזית עבורם. עמדות נוספות שהוצגו, לבקשת המראיין, מוצגות עם תשובות יתר המורים בלוח 28. היו מורים שהשיבו שהם לא מספיקים את החומר אך הציעו שיטות המסייעות להספק. מסיבה זו ארגנו את התשובות לפי חלוקה זו: נימוקים לחוסר הספק של החומר ונימוקים להספק של חומר הלימודים.

לוח 28: נימוקי מורים לחוסר הספק של חומר הלימודים

אחוז מתוך המשיבים (N = 76)	שכיחות	הסיבה לחוסר הספק
63.2	48	מחסור בשעות הוראה יחסית להיקף החומר
43.4	33	ביטול שעות מצד בית הספר
25.0	19	קשיי התלמידים (שפה, ידע כללי)
11.8	9	היערכות לא נכונה של המורה
10.5	8	כיתות הטרוגניות (שונות)
7.9	6	אחר: בעיות משמעת

מלוח 28 עולה כי הסיבה השכיחה לחוסר הספק של חומר הלימודים היא היקף נרחב של חומר הלימוד ביחס לשעות הלימוד הניתנות לכיתה ($n = 48$): "מפאת חוסר זמן בהתאם לכמות החומר הנדרשת" (מורה 25), "מיעוט שעות ביחס לעומס התכנית" (מורה 78). סיבות המתווספות לכך הן ביטול שעות מצד בית הספר ($n = 33$): "באולפנות יש הרבה פעילות חברתית ולכן אין זמן לשיעורים" (מורה 64), "הרבה שיעורים נופלים בגלל אירועים שונים" (מורה 70), וקשיי התלמידים ($n = 19$): "קשיי שפה" (מורה 57), "הקושי הוא לא בנושא כי אם בתלמידים – קשיי הבנה ושפה, עולים חדשים וישנים" (מורה 90).

לוח 29: נימוקי מורים להספק של חומר הלימודים

אחוז מתוך המשיבים (N = 37)	שכיחות	הסיבה להספק
56.8	21	תכנון מראש של המורה – שיקולי המורה
35.1	13	לימוד אינטנסיבי-אקסטנסיבי
13.5	5	תוספת שעות הוראה
2.3	1	אחר: פישוט החומר הנלמד

מלוח 29 עולה כי הסיבה השכיחה להספק חומר הלימודים, לפי דיווחי המורים, היא תכנון מראש של המורה, לפי שיקוליו ($n = 21$): "הפכתי את חומר הלימוד למושגים ולימדתי ברמה זו דרך שאלות אמריקאיות" (מורה 33), "בט' התעכבו על אסטרטגיות ועל לאהוב היסטוריה. החומר אינו לבגרות ולכן אין לחץ" (מורה 114), וכן לימוד אינטנסיבי ואקסטנסיבי ($n = 13$): "מחלקת לאינטנסיבי-אקסטנסיבי, עושה לפי 'איים וגשרים' מה שחשוב ללמד, ונושאים אחרים מרפרפת או נותנת עבודה עצמית" (מורה 38).

בפני המורים הוצגה רשימת עמדות כלליות בנוגע להוראת היסטוריה (שאלה 25 בשאלון למורה). בלוח 30 מוצגות עמדות המורים וכן מדד "בולטות ההסכמה".

לוח 30 : עמדות המורים בנוגע להוראת ההיסטוריה

פריט	ההיגד	כלל לא (1)	במידה ביותר (2)	במידה בינונית (3)	במידה רבה (4)	רבה מאוד (5)	מספר המשיבים	ממוצע	ס"ת	ההסכמה בולטות	במידה מועטה	
											ביותר (2)	במידה בינונית (3)
ז	ספרי הלימוד שבשימושי ברורים ומותאמים להוראה	3 (2.6%)	8 (7.0%)	31 (27.2%)	45 (39.5%)	27 (23.7%)	114	3.75	0.98	6.5	ביותר (2)	במידה בינונית (3)
ה	אני משתמש במגוון אמצעי ההוראה וההמחשה בהם ניתן לעשות שימוש בהוראת המקצוע	3 (2.6%)	24 (20.7%)	42 (36.2%)	32 (27.6%)	15 (12.9%)	116	3.28	1.01	1.7	ביותר (2)	במידה בינונית (3)
ט	קיים פער בין תכנית הלימודים לבין התכנים שאני מלמד בכיתה	17 (15.2%)	32 (28.6%)	34 (30.4%)	21 (18.8%)	8 (7.1%)	112	2.74	1.14	0.5	ביותר (2)	במידה בינונית (3)
א	כל התלמידים מעדיפים ללמוד היסטוריה דרך עבודת חקר על פני שיעורים פרונטאליים	26 (22.4%)	30 (25.9%)	47 (40.5%)	11 (9.5%)	2 (1.7%)	116	2.42	0.99	0.2	ביותר (2)	במידה בינונית (3)

מלוח 30 עולה כי ההיגד שזכה להסכמה הרבה ביותר בקרב המורים הוא: "ספרי הלימוד הם ברורים ומתואמים להוראה" (ממוצע 3.75 בסולם מ-1 עד 5, ובולטות הסכמה גבוהה יחסית לשאר העמדות). המורים מעריכים כי התלמידים אינם מעדיפים ללמוד את המקצוע באמצעות עבודת חקר אלא בשיעורים פרונטליים. עוד עולה מהלוח כי קיימת שונות גבוהה בין עמדות המורים כלפי היגדים אלו.

ב. אמצעים ודרכי הוראה-למידה

המורים נשאלו בשאלה פתוחה באילו ספרי לימוד הם משתמשים בהוראת ההיסטוריה (שאלה 11 בשאלון למורה). מרבית המורים ($n = 83$) משתמשים בספר מ"דור לדור". ספרים נוספים שבהם משתמשים המורים הם "מסע אל העבר" ($n = 15$) ו"תולדות ישראל בדורות האחרונים במזרח" ($n = 5$). חומרי לימוד נוספים שציינו המורים מופיעים בלוח 31.

לוח 31: חומרי לימוד שבהם המורים משתמשים בהוראת היסטוריה

אחוז מתוך המשיבים (N=71)	שכיחות	חומרי הלימוד
62.0	44	ספרות עזר (קטעי מקור, עיתונות, אנציקלופדיות, מאמרים, ספרי קריאה)
31.0	22	ציוד אור-קולי (קלטות, וידאו, סרטים)
31.0	22	מחשב, אינטרנט
25.4	18	מפות
19.7	14	דפי עבודה, הגדרת מושגים
7.0	5	הצגות, משחקים, משחקי תפקידים
7.0	5	מדריך למורה
12.6	9	אחר: שקפים, שקופיות, טבלאות וגרפים, דיונים, אנשי עדות, מוזיאונים, דמיון מודרך

מלוח 31 עולה כי אמצעי ההוראה השכיח ביותר שבו המורים משתמשים הוא ספרות עזר (n = 44). אמצעי הוראה נוספים הם ציוד אור-קולי (n = 22) ומחשב ואינטרנט (n = 22).

המורים אף נשאלו בשאלה סגורה מהי מידת השימוש שלהם באמצעים ובדרכי הוראה בהוראת ההיסטוריה (שאלה 17 בשאלון למורה). תשובותיהם לשאלה זו מובאות בלוח 32.

לוח 32: מידת השימוש של המורים באמצעים ובדרכי הוראה

ס"ת	ממוצע (5-1)	מספר המשיבים	שכיח ביותר (5)	שכיח (4)	מסוים (3)	מועט ביותר (2)	כלל לא (1)	אמצעי ודרכי ההוראה
1.04	3.78	120	32 (26.7%)	48 (40.0%)	25 (20.8%)	11 (9.2%)	4 (3.3%)	מפות
1.02	3.60	118	21 (17.8%)	49 (41.5%)	34 (28.8%)	8 (6.8%)	6 (5.1%)	תמונות, קריקטורות וצילומים
1.18	3.49	119	29 (24.4%)	34 (28.6%)	27 (22.7%)	24 (20.2%)	5 (4.2%)	ספרות עזר
1.15	2.83	116	9 (7.8%)	23 (19.8%)	42 (36.2%)	23 (19.8%)	19 (16.4%)	סרטי וידאו
1.25	2.81	119	13 (10.9%)	22 (18.5%)	36 (30.3%)	25 (21.0%)	23 (19.3%)	סיפורי משפחות

לוח 32 (המשך)

ס"ת	ממוצע (5-1)	מספר המשיבים	שכיח ביותר (5)	שכיח (4)	מסוים (3)	מועט ביותר (2)	כלל לא (1)	אמצעי ודרכי ההוראה
1.27	2.79	117	13 (10.7%)	21 (17.4%)	37 (31.6%)	21 (17.9%)	25 (21.4%)	אינטרנט
1.10	2.78	120	7 (5.8)	24 (20.0)	41 (34.2%)	31 (25.8%)	17 (14.2%)	עיתונות
0.99	2.03	119	3 (2.5%)	6 (5.0%)	24 (20.2%)	44 (37.0%)	42 (35.3%)	סיוורים מחוץ לכיתה
1.12	2.00	119	4 (3.3%)	9 (7.6%)	24 (20.2%)	28 (23.5%)	54 (45.4%)	תקליטורים רלוונטיים לתחום התוכן
1.21	1.84	118	6 (5.1%)	9 (7.6%)	15 (12.7%)	18 (15.3%)	70 (59.3%)	מקורות מידע נוספים
0.88	1.58	118	1 (0.8%)	5 (4.2%)	10 (8.5%)	29 (24.6%)	73 (61.9%)	הרצאות של מרצה חיצוני
1.08	1.53	117	7 (6.0%)	2 (1.7%)	6 (5.1%)	16 (13.7%)	86 (73.5%)	אמצעי נוסף

הערה: אמצעי הוראה ומקורות מידע נוספים: מאמרים אקדמיים, קטעי מקור וחפצים, הצגות והמחזות, משחקים ושירים.

מלוח 32 עולה כי האמצעים ודרכי ההוראה שהשימוש בהם הוא שכיח יחסית (בסולם מ-1 עד 5) הם: מפות (ממוצע: 3.78), קריקטורות, תמונות וצילומים (ממוצע: 3.60) וספרות עזר (ממוצע: 3.49). אמצעי ההוראה השכיח פחות הוא הרצאות של מרצה חיצוני (ממוצע: 1.58).

בפני התלמידים הוצגה רשימה של אמצעים ודרכי הוראה שבהן אפשר להסתייע במסגרת לימודי ההיסטוריה בכיתה (שאלה 8 בשאלון לתלמידים). התלמידים נתבקשו לציין בסולם מ-1 עד 4 את מידת השימוש באמצעים ובדרכי ההוראה הללו בכיתה, וכן את תרומתם להבנה ולהנאה שלהם. תשובות התלמידים מוצגות בלוח 33.

לוח 33: אמצעים ודרכי הוראה בלימודי ההיסטוריה ותרומתם להבנה ולהנאה של התלמידים, לפי התלמידים

ממוצע (ס"ת)	N	ממוצע (ס"ת)	מידת השימוש בכיתה				אמצעים ודרכי הוראה
			שכיח ביותר (4)	שכיח (3)	שימוש מועט (2)	כלל לא (1)	
2.04 (0.82)	221	2.14 (0.97)	20 (9.0%)	63 (28.5%)	67 (30.3%)	71 (32.1%)	תמונות/קריקטורות/צילומים
1.85 (0.75)	226	1.96 (0.91)	15 (6.6%)	44 (19.5%)	84 (37.2%)	83 (36.7%)	מפות
1.89 (0.84)	226	1.70 (0.91)	14 (6.2%)	28 (12.4%)	61 (27.0%)	123 (54.4%)	סרטי וידאו
1.77 (0.77)	221	1.67 (0.95)	18 (8.1%)	21 (9.5%)	53 (24.0%)	129 (58.4%)	ספרות עזר
1.68 (0.81)	192	1.67 (0.96)	14 (7.3%)	26 (13.5%)	35 (18.2%)	117 (60.9%)	מקורות מידע היסטוריים נוספים
1.66 (0.80)	222	1.56 (0.86)	13 (5.9%)	17 (7.7%)	51 (23.0%)	141 (63.5%)	סיפורי משפחות
1.57 (0.72)	222	1.41 (0.75)	6 (2.7%)	18 (8.1%)	38 (17.1%)	160 (72.1%)	עיתונות
1.64 (0.84)	226	1.38 (0.75)	9 (4.0%)	11 (4.9%)	38 (16.8%)	168 (73.3%)	אינטרנט כללי
1.54 (0.79)	222	1.37 (0.73)	7 (3.2%)	13 (5.9%)	35 (15.8%)	167 (75.2%)	סוירים
1.47 (0.76)	222	1.31 (0.69)	7 (3.2%)	9 (4.1%)	29 (13.1%)	177 (79.7%)	הרצאות של מרצה חיצוני
1.33 (0.67)	224	1.21 (0.60)	4 (1.8%)	10 (4.5%)	15 (6.7%)	195 (87.1%)	תקליטורים

מלוח 33 עולה כי האמצעים שהוצגו בפני התלמידים באים לידי שימוש מועט בכיתות. האמצעים שבהם מידת השימוש היא גבוהה יחסית לאחרים הם: תמונות/צילומים/קריקטורות (ממוצע: 2.14) ומפות (ממוצע: 1.96), והאמצעי שבו מידת השימוש היא הנמוכה ביותר הוא תקליטורים (ממוצע: 1.21). האמצעים שבהם מידת השימוש הייתה גבוהה צוינו גם כתורמים להבנתם ולהנאתם של התלמידים מהמקצוע, ובהתאמה – האמצעים הפחות שכיחים צוינו כתורמים פחות.

התלמידים נתבקשו לדרג בסולם מ-1 עד 4 את מידת השימוש שלהם במקורות ובאמצעים בעת הכנת שיעורי הבית, נוסף על ספרי הלימוד (שאלה 9 בשאלון לתלמידים). התפלגות תשובותיהם מוצגת בלוח 34.

לוח 34 : מקורות ואמצעים המסייעים לתלמידים בעת הכנת שיעורי בית

N	מידת השימוש				אמצעים ודרכי הוראה	
	ממוצע (ס"ת)	שכיח ביותר (4)	שכיח (3)	שימוש מועט (2)		כלל לא (1)
220	1.84 (0.95)	16 (7.3%)	38 (17.3%)	61 (27.7%)	105 (47.7%)	ספרות עזר
221	1.80 (0.95)	17 (7.7%)	32 (14.5%)	61 (27.6%)	111 (50.2%)	אינטרנט (כללי)
219	1.77 (0.97)	17 (7.8%)	33 (15.1%)	52 (23.7%)	117 (53.4%)	תמונות/קריקטורות/צילומים
164	1.67 (1.03)	18 (11.0%)	15 (9.1%)	26 (15.9%)	105 (64.0%)	מקורות מידע היסטוריים נוספים
219	1.60 (0.83)	9 (4.1%)	23 (10.5%)	58 (26.5%)	129 (58.9%)	מפות
219	1.50 (0.82)	8 (3.7%)	23 (10.5%)	39 (17.8%)	149 (68.0%)	סיפורי משפחות
219	1.43 (0.84)	12 (5.5%)	15 (6.8%)	29 (13.2%)	163 (74.4%)	סרטי וידאו
218	1.36 (0.72)	7 (3.2%)	11 (5.0%)	36 (16.5%)	164 (75.2%)	עיתונות
220	1.20 (0.60)	6 (2.7%)	4 (1.8%)	19 (8.6%)	191 (86.8%)	תקליטורים

מתשובות התלמידים עולה כי אין שונות גדולה בממוצע השימוש שהם עושים באמצעים שצוינו בפניהם. מרבית התלמידים אינם מסתייעים כלל באמצעים ובמקורות (שאינם ספרי הלימוד) בעת הכנת שיעורי הבית, וממוצע השימוש (בסולם מ-1 עד 4) הוא מ-1.84 (ספרות עזר) ל-1.2 (תקליטורים).

ג. תרומת המקצוע לתלמידים

התלמידים שנהנו מהלימודים (שאלה 2 בשאלון לתלמידים) נשאלו על תרומת המקצוע להם. נמצא כי 60% ($n = 146$) מהתלמידים מרגישים נתרמים מלימודי ההיסטוריה, 6% ($n = 15$) ציינו שהם אינם מרגישים נתרמים מלימודי ההיסטוריה, והיתר ($n = 80$) לא השיבו על השאלה. בלוח 35 מוצגים נימוקי התלמידים המרגישים נתרמים מלימודי ההיסטוריה.

לוח 35: נימוקי תלמידים לתרומת מקצוע ההיסטוריה עבורם

תרומת המקצוע	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים ($N = 146$)
העשרת הידע הכללי	104	71.2
חיזוק השייכות לעם ישראל	37	25.3
תועלת בלימודים ובהמשך החיים	18	12.3
הבנה טובה יותר של העבר	5	3.4
הפקת לקחים	3	2.1
יכולת השוואה עבר מול הווה	2	1.4

מלוח 35 עולה כי התלמידים מרגישים נתרמים מלימודי היסטוריה בעיקר מהעשרת הידע הכללי שלהם ($n = 104$): "זה עוזר לי לדעת מושגים חדשים" (תלמיד 121), "קודם כל ידע כללי" (תלמיד 134). תרומות נוספות שצוינו באחוזים גבוהים הן: חיזוק שייכותם לעם ישראל ($n = 37$): "הם עוזרים לי לדעת על העבר שלי, וזה טוב" (תלמיד 106) והפקת תועלת מהמקצוע הן במסגרת הלימודים והן בהמשך החיים ($n = 18$): "אני מודעת יותר לעולם הזה" (תלמיד 114), "להצליח בחיים" (תלמיד 125).

בפני התלמידים הוצגה רשימה של היגדים העוסקים בתרומתו של מקצוע ההיסטוריה לתלמידים (שאלה 11 בשאלון לתלמידים). התלמידים נתבקשו לציין את מידת הסכמתם לכל אחד מההיגדים, בסולם מ-1 עד 4. בניתוח גורמים שביצענו נמצאו שלושה גורמים המקבצים סביבם את עמדות התלמידים כלפי תרומת מקצוע ההיסטוריה להם. לגורם הראשון קראנו "ערכים" והוא כולל היגדים כגון: "לימודי ההיסטוריה חיזקו בי את ההכרה כי עם ישראל הוא עם הנצח". הגורם השני, "ידע, חשיבה ותובנות בתחום הדעת" כולל היגדים הקשורים לדגשים תוכניים, כגון היכרות עם אירועים חשובים ועם צורות חיים ואמונות של אנשים ועמים אחרים. הגורם השלישי, "מיומנויות הפקת מידע", כולל היגדים בתחום המיומנויות, כגון הבנה של קטעי מקור, מפות וגרפים. לוח 36 מציג את העמדות, מאורגנות על פי הגורמים שאותרו. בתוך כל גורם העמדות מוצגות לפי סדר יורד של ממוצע החשיבות שהוענק לכל אחת מהן.

לוח 36 (המשך)

מספר פריט	ההיגדים	במידה מועטה		במידה רבה		ממוצע (ס"ת)	N
		מאד (1)	מועטה (2)	רבה (3)	מאד (4)		
1	בלימודי ההיסטוריה למדתי למצוא הסברים וגורמים לתופעות ולהסיק מסקנות	47 (21.7%)	104 (47.9%)	45 (20.7%)	21 (9.7%)	2.18 (0.88)	217
	מיומנויות הפקת מידע					1.80 (0.88)	
3	בשיעורי היסטוריה למדתי לקרוא ולהבין קטעי מקור היסטוריים	61 (27.9%)	84 (38.4%)	46 (21.0%)	28 (12.8%)	2.19 (0.98)	219
2	שיעורי היסטוריה עוזרים לי ללמוד כיצד לחפש מידע בספרי עזר שונים	101 (46.1%)	64 (29.2%)	42 (19.2%)	12 (5.5%)	1.84 (0.92)	219
4	בשיעורי היסטוריה למדתי כיצד קוראים ומבינים מפות	117 (53.2%)	56 (25.5%)	37 (16.8%)	10 (4.5%)	1.73 (0.90)	220
5	שיעורי היסטוריה עוזרים לי ללמוד להפיק מידע מגרפים וטבלאות	147 (67.4%)	47 (21.6%)	20 (9.2%)	4 (1.8%)	1.45 (0.73)	218

מלוח 36 עולה כי הגורם שלגביו קיימת מידת ההסכמה הרבה ביותר בקרב התלמידים הוא גורם הערכים (ממוצע: 2.59). בגורם ידע, חשיבה ותובנות בתחום הדעת דורג ההיגד "דרך לימודי ההיסטוריה אני מכיר אירועים היסטוריים חשובים" כגבוה ביותר (ממוצע: 2.89) ובגורם מיומנויות הפקת המידע דורג ההיגד "בשיעורי ההיסטוריה למדתי לקרוא ולהבין קטעי מקור היסטוריים" כגבוה ביותר (ממוצע: 2.19).

ג. קשיים של מורים ומנהלים בהוראת המקצוע

המנהלים נשאלו בשאלה פתוחה מהם הקשיים העיקריים בהוראת היסטוריה בבית הספר היסודי ובחטיבת הביניים (שאלה 13 בשאלון מנהל יסודי ושאלה 12 בשאלון מנהל חט"ב). מבין 36 מנהלי החט"ב שהשיבו לשאלה, שלושה טענו בתחילה שאין קשיים. עמדותיהם הנוספות, שהוצגו לבקשת המראיין, מובאות יחד עם תשובות יתר המנהלים בלוח 37 ומוצגות לפי שכיחות יורדת של תשובות מנהלי היסודי.

לוח 37 : התייחסות מנהלים אל הקשיים בהוראת היסטוריה

מנהלי חט"ב		מנהלי יסודי		הקושי
אחוז מתוך המשיבים (N = 35)	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים (N = 35)	שכיחות	
14.3	5	45.7	16	קושי בתפיסת זמן ובהבנת רצף היסטורי
34.3	12	31.4	11	חוסר הכוונה לשימוש באמצעי הוראה חווייתיים
25.7	9	22.9	8	מיעוט שעות הוראה ועומס בחומר הלימוד
-	-	14.3	5	מחסור בכוח אדם מקצועי
34.3	12	14.3	5	קשיים או חוסר עניין של תלמידים
17.1	6	14.3	5	תוכני ההוראה
34.3	12	14.3	5	מיומנויות חסרות בקרב התלמידים
5.7	2	14.3	5	חומרי לימוד לא מתאימים לבי"ס ממ"ד
8.6	3	17.1	6	אחר : (יסודי: חיבור בין המקצוע לתחומים אחרים והיחס למקצוע ההיסטוריה; חט"ב: חוסר מקצועיות של צוות ההוראה, פער בדרישות הלימודים בין התיכון לחטיבה)

מלוח 37 עולה כי בבתי הספר היסודיים עולים קשיים הנוגעים לתפיסת הזמן ולהבנת הרצף ההיסטורי (16 = n) : "ציר הזמן – יכולת של הילדים להתמקם בציר הזמן, הבנת הרקע למאורעות שבהיסטוריה" (מנהל 6), "הבנת רצף אירועים – קשה לתלמידים להבין את רצף הזמן לפני הספירה, אחרי הספירה, היוונים, הרומאים – מה היה לפני, סדר האירועים" (מנהל 31). לעומתם, מנהלי חט"ב ציינו שלושה קשיים עיקריים בהוראת היסטוריה בחט"ב. הראשון הוא "קשיים וחוסר עניין של התלמידים" (12 = n) : "הקושי של הילדים להתחבר לאירועים היסטוריים שלא פגשו שלא מכירים שלא שמעו" (מנהל 22), "הקושי להביא ילדים לחוות תקופות שונות... בגלל שמנותקים מהתקופות, יש הרבה שלא אוהבים, ולקרב את עולם הילד כיום למה שהיה פעם – זה האתגר" (מנהל 34). הקושי השני דומה לקודמו והוא נוגע להתמודדות המורים עם העלאת רמת העניין אצל התלמידים. לקושי זה קראנו "חוסר הכוונה לשימוש באמצעי הוראה חווייתיים" (12 = n) : "לשכנע מורים ששיעור היסטוריה, זה לא שיעור שמקריאים בו חומר – סיכומים, אלא

צריך שיתקיימו בו דיונים, קישורים לאקטואליה" (מנהל 3), "הפעלות חברתיות שונות שיגרמו להנחלת המקצוע בצורה חווייתית יותר" (מנהל 5). הקושי השלישי שהועלה הוא "הצורך בהקניית מיומנויות למידה" ($n = 12$): "ריבוי חומר לימודי מצריך פיתוח מיומנות מיוחדת של סיכום ותמצית" (מנהל 28), "קושי בהבנה לשונית. לא תמיד הטקסטים ההיסטוריים קלים להבנה. הוצאת נקודה עיקרית, כמו גורמים ותוצאות, מתוך טקסט כתוב. קשה להם להבין את העיקר, את הנקודה המרכזית בטקסט" (מנהל 27). קושי נוסף שעלה הוא "מיעוט שעות הוראה" ($n = 9$) בחטיבות הביניים ו-8 ($n = 8$ בבתי ספר יסודיים).

בדומה, גם המורים נשאלו בשאלה פתוחה מהם הקשיים העיקריים בהוראת היסטוריה שבהם הם נתקלים בכיתות (שאלה 18 בשאלון למורה). תשובות המורים קובצו לשתי קטגוריות, והן מופיעות בלוח 38.

לוח 38: קשיים בהוראת היסטוריה, לדעת המורים

אחוז מתוך המשיבים ($N = 120$)	שכיחות	הקושי
		קשיים הנוגעים לתלמידים
37.5	45	נושאים רחוקים מעולמם של התלמידים
25.8	31	היעדר מיומנויות ואסטרטגיות למידה
22.5	27	קושי בהבנת תהליכים וציר הזמן
21.7	26	קשיים בהבנת הנקרא
17.5	21	חומרי למידה קשים להבנה
12.5	15	העדפה מצד התלמידים ללמוד רק על עם ישראל
		קשיים הנוגעים למורה
21.7	26	עומס בחומר יחסית לזמן המוגדר והשלכותיו
20.0	24	קשיים הנובעים מארגון הלימודים (שעות, העדר עמיתים, מעמד המקצוע)
15.8	19	הוראה בכיתות גדולות והטרונגניות ובעיות משמעת
14.2	17	מיעוט באמצעי הוראה
10.8	13	חוסר בידע מוקדם ונגישות למשאבים
4.2	5	אחר: העדר הכשרה מתאימה

מלוח 38 עולה כי הקושי השכיח ביותר בהוראת היסטוריה, לדעת המורים, הוא ריחוקם של הנושאים מעולמם של התלמידים ($n = 45$): "הריחוק מהתקופות גורם לפחות התעניינות" (מורה

(20), "חוסר רלוונטיות של הנושא לעולמם הפנימי של התלמידים" (מורה 31). קשיים נוספים הם היעדר מיומנויות ואסטרטגיות למידה ($n = 31$): "קושי בהתמודדות עם טקסטים" (מורה 32), "הכי פחדים מהיסטוריה כי היא מצריכה יכולת ניתוח, זיכרון וכושר ניסוח" (מורה 104), והבנת תהליכים וציר הזמן ($n = 28$): "קושי בהתמצאות במרחב ההיסטורי" (מורה 77), "חוסר הבנת מושג הזמן. תלמידים לא מקשרים תקופות לזמננו, אין להם תחושת זמן נכונה – מתבלבלים בציר הזמן" (מורה 46).

בפני המורים הוצגה שאלה סגורה ובה רשימת עמדות הנוגעות להוראת היסטוריה, ומהן אחת הנוגעת לקשיים בהוראת המקצוע (שאלה 25 בשאלון למורה). מרבית המורים (מתוך 116 מורים שהשיבו) שהתייחסו לעמדה זו סוברים כי לימודי ההיסטוריה קשים לתלמידים במידה בינונית או מעטה (ממוצע: 2.78 בסולם מ-1 עד 5).

המורים נשאלו בשאלה פתוחה מהן הסיבות לחוסר העניין של המורים בתכנית הלימודים (שאלה 20 בשאלון למורה). מבין 111 מורים שהשיבו לשאלה, 18 טענו בתחילה כי כל הנושאים מעניינים אותם. עמדותיהם הנוספות, שהוצגו לבקשת המראיין, מובאות יחד עם תשובות יתר המורים בלוח 39.

לוח 39: נימוקי מורים לחוסר העניין שלהם בנושאים מתכנית הלימודים

אחוז מתוך המשיבים ($N = 97$)	שכיחות	הסיבה לחוסר העניין של המורים
28.9	28	חומר שאינו מתייחס לעם ישראל
28.9	28	חוסר קרבה של המורה לנושא
26.8	26	חומר לא רלוונטי להווה
17.5	17	העדר אמצעי הוראה שיעניינו את התלמיד
14.4	14	חוסר ידע של המורה
11.3	11	חומר שאינו קשור לבגרות
18.5	18	אחר: חוסר בגיוון, נושאים עמוסים, חוסר התאמה לתלמידים וחוסר התאמה לתכנית ההוראה

מלוח 39 עולה כי הסיבות השכיחות לחוסר העניין של המורים נובעות מחומר שאינו מתייחס לעם ישראל ($n = 28$): "לא מתחברת כל כך להיסטוריה כללית. חשוב לעסוק בהיסטוריה יהודית" (מורה 66), "מדובר בהיסטוריה כללית, ללא זיקה ליהדות" (מורה 17). סיבות נוספות קשורות להיעדרה של קרבה מצד המורה אל הנושא ($n = 28$): "טעם אישי, כל אחד אוהב תקופה מסוימת, מרגיש שהוא מחובר אליה" (מורה 93), או מחוסר רלוונטיות להווה ($n = 26$): "מידת הרלוונטיות לימינו, קשה גם למורה לחבר לימינו" (מורה 108).

המורים נשאלו בשאלה פתוחה מהן הסיבות לחוסר העניין של תלמידים בנושאים מסוימים בתכנית הלימודים (שאלה 21 בשאלון למורה). בלוח 40 מובאות תשובות המורים לשאלה זו.

לוח 40: נימוקי מורים לחוסר העניין של התלמידים בנושאי הלימוד

אחוז מתוך המשיבים (N = 112)	שכיחות	הסיבה לחוסר העניין של התלמידים
77.7	87	נושאים לא רלוונטיים לתקופה הנוכחית
27.7	31	נושאים שלא קשורים להיסטוריה של עמ"י
26.8	30	קושי בהבנת החומר
19.6	22	מחסור באמצעים מושכים ללמידה
6.3	7	חוסר עניין ומיומנות המורה המשפיעים על התלמידים
5.4	6	מעמד המקצוע ותכלית הלימודים
6.3	7	אחר: חוסר התאמה לגיל, חוסר קשר למבחני הברגרות, אילוצי הזמן יחסית לחומר הנלמד וחוסר רלוונטיות לתפיסות התלמידים

מלוח 40 עולה כי הסיבה השכיחה ביותר לחוסר העניין של התלמידים בנושאי הלימוד היא, להערכת המורים, חוסר רלוונטיות של הנושאים לתקופה הנוכחית ($n = 87$): "אין קשר להיום" (מורה 79), "הם לא תמיד מוצאים רלוונטיות, רגילים לכאן ועכשיו" (מורה 18). סיבות נוספות הן חוסר הקשר של הנושאים להיסטוריה של עם ישראל ($n = 31$): "לא תמיד רואים את הנקודה היהודית ומבינים את הקשר לעם ישראל" (מורה 33), "מדוע אנו כיהודים צריכים לדעת על הנצרות והאסלאם?" (מורה 42) וקושי בהבנת החומר ($n = 30$): "קשה לתלמידים ללמוד חומר שהוא לא ממוקד – עניינים מורכבים ונרחבים" (מורה 100).

פירוט נוסף בעניין זה מופיע בלוחות 2-3 שבנספח 1. בלוחות מוצגת הערכת המורים בנוגע למידת העניין שלהם ושל התלמידים בנושאים הקיימים בתכנית הלימודים. מן הלוחות שבנספח עולה כי המורים מגלים עניין במידה בינונית ומעלה ברוב הנושאים (דירוג ממוצע של 3.5 בסולם מ-1 עד 4) בעוד שהעניין שאלה מעוררים להערכתם בקרב התלמידים הוא נמוך (דירוג ממוצע של 2.8 בסולם מ-1 עד 4).

בשתי שאלות פתוחות (שאלות 12 ו-13 בשאלון לתלמידים) נשאלו התלמידים על הסיבות לכך שמקצוע ההיסטוריה עשוי להיחשב כלא מעניין וכקשה ללימוד. בשל תשובותיהם החוזרות ונשנות של התלמידים לשתי שאלות אלו, אוחדו התשובות כאילו ניתנו לשאלה אחת. בנוסף, הוצאו בחישוב התוצאות תשובותיהם של 50 תלמידים שלא השיבו על השאלות, ושל 5 תלמידים שצינו שלא קיים קושי בלימודי ההיסטוריה או שהשיבו באמירה כללית ללא נימוק ("משעמם"). בלוח 41 מוצגת התפלגות תשובותיהם של התלמידים.

לוח 41: נימוקי תלמידים לקשיים ולחוסר העניין בלימודי ההיסטוריה

אחוז מתוך המשיבים (N = 186)	שכיחות	הנימוק
49.5	92	חוסר בגיוון ואתגר בדרכי ההוראה
41.4	77	דרישות המקצוע (צורך בשינון מושגים ותאריכים, זכירת פרטים)
29.0	54	חוסר רלוונטיות של נושאי הלימוד לחיי התלמידים
24.2	45	עומס התכנים
7.0	13	חומרי הלימוד קשים להבנה

מלוח 41 עולה כי הקשיים וחוסר העניין בלימודי ההיסטוריה נובעים בעיקר מדרכי ההוראה של המורים (n = 92): "זה תלוי גם בצורת הלימוד וגם במורה המלמד" (תלמיד 139) ומדרישות המקצוע (n = 77): "צריך לזכור המון חומר במדויק, תאריכים, מקומות וסיבות" (תלמיד 143).

ד. ציפיות מתכנית עתידית

1. ציפיות המורים מתכנית לימודים עתידית

המורים נשאלו בשאלה פתוחה מהן הסיבות לאי-נחיצות של נושא בתכנית הלימודים (שאלה 22 בשאלון למורה). מבין 108 המורים שהשיבו לשאלה, 23 טענו בתחילה כי כל הנושאים נחוצים. עמדותיהם הנוספות, שהוצגו לבקשת המראיין, מובאות יחד עם תשובות יתר המורים בלוח 42.

לוח 42: נימוקי מורים לאי-נחיצות נושא בתכנית הלימודים

אחוז מתוך המשיבים (N = 88)	שכיחות	הסיבה
35.2	31	נושאים שאינם מתמקדים בהיסטוריה יהודית
33.0	29	נושא שאינו רלוונטי לתקופה כיום
28.4	25	הערכת מורה את חשיבות נושאי הלימוד ביחס לזמן המוקצב ¹
13.6	12	חזרתיות על נושאים
8.0	7	נושאים שאינם כוללים בחומר לבגרות
6.8	6	חוסר עניין של התלמידים
9.1	8	אחר: מעדיפים ללמד מקצועות אחרים, נושאים שמדגישים השפעת גומלין, אי התאמה לתלמיד ולהעדפותיו

1 בקטגוריה זו נכללו תשובות כדוגמת: "יש נושאים שאינם קריטיים להבנת רצף ואפשר ללמד אותם פחות", "נושא שאי אפשר להפיק ממנו תכנים, מסרים והעמקה".

מלוח 42 עולה כי הסיבה השכיחה ביותר, לדעתם של מורי חט"ב, לאי-נחיצות נושא בתכנית הלימודים היא האם מדובר בנושאים שאינם מתמקדים בהיסטוריה יהודית ($n = 31$): "בגילאים של ז'-ח'-ט' חשוב להדגיש את הצד היהודי מבחינה חינוכית. אח"כ אפשר ללמד ידע עולם" (מורה 39), או שאינם רלוונטיים לתקופה כיום ($n = 29$): "אם יש לנושאים השפעה על הווה – הם נחוצים, ואם הם בגדר של מדע, היסטוריה טהורה – זה פחות נחוץ" (מורה 68). המורים גם התייחסו לנחיצות הנושאים לפי הזמן המוגבל שמוקצב להוראתם בכיתה ($n = 25$).

פירוט נוסף בעניין זה מופיע בלוח 4 בנספח 1, המציג את הערכת המורים בנוגע לנחיצותם של הנושאים הכלולים בתכנית הלימודים.

המורים נשאלו בשאלה פתוחה אילו נושאים שאינם כלולים בתכנית הלימודים יש לדעתם להוסיף לה (שאלה 24 בשאלון למורה). מספר גדול של מורים ($n = 91$) לא השיב לשאלה זו. תשובות יתר המורים מובאות בלוח 43.

לוח 43: הצעות מורים להוספת נושאים לתכנית הלימודים

אחוז מתוך המשיבים ($N = 29$)	שכיחות	הנושא שמוצע להוסיף
44.8	13	תולדות הציונות עד להקמת מדינת ישראל
34.5	10	השואה
24.1	7	תפוצות עם ישראל
20.7	6	היסטוריה של עם ישראל עד להתעררות לאומית
10.3	3	סכסוך יהודי ערבי
13.8	4	אחר: פיתוח מיומנויות, היסטוריה כללית

מלוח 43 עולה כי הנושא השכיח ביותר שצינו המורים הוא תולדות הציונות עד להקמת מדינת ישראל ($n = 13$), וכן נושא השואה ($n = 10$).

בפני המורים הוצגה רשימת עמדות בנוגע להוראת היסטוריה (שאלה 25 בשאלון למורה). בלוח 44 מובאות עמדות המורים הנוגעות לציפיותיהם מתכנית לימודים עתידית, בצירוף מדד "בולטות ההסכמה".

לוח 44: עמדות מורים כלפי תכנית לימודים עתידית בהיסטוריה

פריט	ההיגד	במידה מועטה			במידה בינונית			במידה רבה		
		כלל לא (1)	ביותר (2)	במידה רבה (3)	במידה רבה (4)	מאוד (5)	מספר המשיבים	ממוצע ס"ת	ההסכמה	
י	אני מצפה שתכנית הלימודים תהיה מפורטת מבחינת המטרות ותכני הלימוד	2 (1.7%)	6 (5.2%)	16 (13.8%)	41 (35.3%)	51 (44.0%)	116	4.15	0.96	11.4
ד	רצוי שהתכנית העתידית תגדיר את אמצעי ההוראה המומלצים עבור כל נושא	4 (3.5%)	3 (2.6%)	17 (14.9%)	43 (37.7%)	47 (38.8%)	114	4.11	0.99	12.5
יא	נחוצה המלצה בנוגע לזמן ההוראה שיש להקדיש להוראת כל אחד מהנושאים	5 (4.3%)	10 (8.7%)	14 (12.2%)	38 (33.0%)	48 (41.7%)	115	3.99	1.13	5.7

מלוח 44 עולה כי ההיגד שלגביו קיימת מידת ההסכמה הגבוהה ביותר בקרב המורים הוא הציפייה שתכנית הלימודים תהיה מפורטת מבחינת מטרות ותוכני הלימוד (ממוצע: 4.15 ובולטות הסכמה גבוהה יחסית לשאר העמדות), וכן שתגדיר את אמצעי ההוראה המומלצים בכל נושא (ממוצע: 4.11 ובולטות הסכמה גבוהה יחסית לשאר העמדות).

המורים נשאלו בשאלה פתוחה מהן הציפיות שלהם ממסמך תכנית הלימודים (שאלה 26 בשאלון למורה). מבין 112 המורים שהשיבו לשאלה, 8 טענו תחילה שאין להם ציפיות מהמסמך, ומורה אחד השיב שלא צריך להפריד בין תכנית לימודים בהיסטוריה לבית הספר הממלכתי לבין התכנית לבית הספר הממלכתי-דתי. העמדות הנוספות, שהוצגו לבקשת המראיין, מובאות יחד עם תשובות יתר המורים בלוח 45.

לוח 45: ציפיות מורים מתכנית לימודים עתידית

הציפייה	שכיחות	אחוז מתוך המשיבים (N = 105)
הכללה של המלצות לעזרים	37	35.2
המלצות לסדרי עדיפויות בין נושאים	37	35.2
קיומן של מטרות ברורות	26	24.8
צמצום העומס יחסית לזמן הקיים	22	21.0
שילוב נושאים אקטואליים ורלוונטיים ללומד	18	17.1
מענה לכיתות הטרוגניות	13	12.4
הדגשת מיומנויות למידה	10	9.5
חיזוק הידע היהודי	9	8.6
חופש פעולה למורה	6	5.7

לוח 45 (המשך)

אחוז מתוך המשיבים (N = 105)	שכיחות	הציפייה
5.7	6	שמירה על איזון בין היסטוריה יהודית לכללית
17.3	17	אחר: התאמה לשכבת הגיל, תכנית מפורטת יותר, רצף עם הנושאים בבחינת הבגרות, וחיזוק התכנית.

מלוח 45 עולה כי מרבית המשיבים מצפים להמלצות של עזרים שיכללו במסמך ($n = 37$): "שתהיה המלצה לעזרים לכל תקופה כמו סרטים, ספרי קריאה, תמונות. מעבר למה שיש בספר, אם אני רוצה להרחיב" (מורה 112), וכן המלצות לסדרי עדיפויות ($n = 37$): "צריך להיות סדר נחיצות לגבי הנושאים בהיסטוריה. נחוץ ביותר וכן הלאה" (מורה 2). המלצה נוספת שצינו המורים היא ציון של מטרות ברורות ($n = 26$): "מה מטרת כל נושא ביחס לתכנית הלימודים, מטרות מצופות" (מורה 93), "מסמך מפורט של מטרות בכל שלב ושלב" (מורה 108).

2. ציפיות התלמידים מתכנית לימודים עתידית

התלמידים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 7 בשאלון לתלמידים) על תקופות, דמויות, נושאים או אירועים שעליהם היו רוצים ללמוד יותר. בתשובותיהם הם השתמשו במושגים ושמות שלא תמיד ניתן היה להבין את כוונתם המדויקת. כדי להתמודד עם קושי זה אורגנו הנושאים לפי תקופות כרונולוגיות, על פי מידת הבנתנו את תשובות התלמידים. לוח 5 בנספח 1 מציג את תשובות התלמידים ($n = 127$) ואת נימוקיהם באשר ללימוד רב יותר על נושאים אלו (114 תלמידים לא השיבו על השאלה). מן הלוח שבנספח 1 עולה כי הנושאים המרכזיים שעליהם התלמידים רוצים ללמוד יותר הם: תקופת השואה, הקמת מדינה יהודית בא"י, מלכות ותרבות יוון, מלחמות ישראל, העידן המודרני, ההיסטוריה של העם היהודי ותקופת הבריטים והמחתרות. בהקשר זה מנמקים התלמידים את בחירתם בנושאים אלו בעיקר בעובדת היותם קשורים לעבר של העם היהודי, מכיוון שהם מעניינים ומכיוון שחשוב ללמוד עליהם.

שאלה פתוחה נוספת שהופנתה לתלמידים (שאלה 14 בשאלון תלמידים) ביקשה ללמוד על הנושאים שאם יילמדו במסגרת היסטוריה, יעוררו לדעתם עניין בקרב התלמידים. 122 תלמידים לא השיבו על השאלה. התפלגות תשובותיהם של יתר התלמידים שהשיבו לשאלה מוצגות בלוח 6 בנספח 1. מן הלוח שבנספח 1 עולה כי הנושא שאותו מציינים התלמידים כמעורר העניין הרב ביותר הוא: השואה והנאציזם (35%). נושאים אחרים שצינו באחוז גבוה הם: נושאים בני זמננו (18%), קום המדינה (12%), מלחמות (10%), המהפכה הצרפתית (9%) ונושאים הקשורים בעם היהודי (8%).

התלמידים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 10 בשאלון תלמידים) על אמצעים ושיטות הוראה שעשויים לדעתם לתרום להבנה ולהנאה מלימודי ההיסטוריה (71 תלמידים לא השיבו על השאלה). התפלגות תשובותיהם מוצגת בלוח 46.

לוח 46: אמצעים ושיטות הוראה רצויים לדעת תלמידים

אחוז מתוך המשיבים (N=170)	שכיחות	אמצעים ושיטות הוראה
54.7	93	סרטים/הצגות
30.6	52	סיורים לימודיים
24.1	41	אינטרנט/מחשבים
17.6	30	תמונות מהעבר/ צילומים
16.5	28	הרצאות
14.1	24	סיפורי משפחות
12.4	21	משחקים/עבודות יצירה
7.6	13	מפות
5.3	9	עיתונים
4.7	8	עבודת בקבוצה/דיונים בכיתה
3.5	6	כתיבת עבודת שורשים/קריאת ספרים

מלוח 46 עולה כי האמצעים ושיטות ההוראה שלדעת התלמידים יתרמו יותר להבנה ולהנאה מלימודי ההיסטוריה הם בעיקר: שימוש בסרטים וצפייה בהצגות (55%), קיום סיורים לימודיים (31%) ושימוש באינטרנט ובמחשבים (24%).

פרק חמישי: סיכום הממצאים לפי שאלות המחקר

א. מיפוי המצב הקיים ושיקולי דעת בהוראת המקצוע

1. הערכת הנשאלים את תכנית הלימודים

א. מטרות ודגשים

המטרות של לימוד ההיסטוריה, כפי שהועלו על ידי המנהלים, הן ברובן ערכיות-חינוכיות ואינן עוסקות רק בהיבטים התוכניים של המקצוע. המנהלים משתי חטיבות הגיל העלו שורה של מטרות דומות, אם כי הדגשים של כל קבוצת מנהלים היו שונים. מנהלי בית הספר היסודי ($n = 35$) ראו כמרכזית ביותר את המטרה של ידיעת תולדות העם היהודי (42% מ-35 המשיבים). מנהלי חטיבות הביניים החשיבו אף הם את הקשר לעם ישראל לדורותיו כמטרה מרכזית (36% מ-36 המשיבים), אם כי המטרה שהופיעה בשכיחות הגבוהה ביותר היא לימוד לקחי העבר (44% מ-36 המשיבים). מנהלי חטיבות הביניים רואים כמרכזית גם את המטרה של יצירת הקשר בין תולדות העמים לתולדות עם ישראל (33% מ-36 המשיבים).

מורי החטי"ב מעידים כי המטרות בהוראת ההיסטוריה ברורות להם למדי, ובתשובותיהם נמצא מגוון של מטרות ($n = 119$). נראה כי המורים מוטרדים יותר מהקניית התשתית הדיסציפלינרית (ידע ומושגים): 36% ראו בהקניית ידע ומושגים מטרה מרכזית, אחריה דירגו את המטרה של הקניית מיומנויות וכלים (31%) ולאחר מכן את יצירת הקשר בין העבר להווה תוך הפקת לקחים (26%). בהתייחסויותיהם לשורת המטרות מתכנית הלימודים עלו שלושה גורמים מרכזיים שסביבם מקובצות המטרות: לראשון קראנו "מטרות בתחום הערכים", הכוללות בין היתר את טיפוח רגש הזדהות עם תורת ישראל, העם, הארץ והמדינה ואת ההכרה בשותפות גורל ובאחדותו של העם היהודי. ממוצע דירוגו של גורם זה היה 2.74 (בסולם של 1-3). לגורם השני קראנו "ניתוח וחשיבה" והוא כולל את פיתוח החשיבה האנליטית והסינתטית. ממוצע דירוגו של גורם זה בסולם החשיבות היה 2.61. לגורם השלישי קראנו "מיומנויות הפקת מידע" (הכוללות ניתוח קטע מקור, תמונה), ודירוגו בסולם החשיבות היה 2.53. חשיבות המטרות בגורם זה זכתה להסכמה גבוהה יחסית בין המורים (ראו מדד "בולטות ההסכמה" בפרק המתודולוגיה). עוד עלה כי המורים מעריכים את הצלחתם בהשגת המטרות במידה נמוכה מהערכתם את חשיבות המטרות, בייחוד במטרות הנוגעות למיומנויות של פיתוח חשיבה. בבדיקת הבדלים בתפיסת המורים לפי סוג בית הספר (ישיבות ואולפנות לעומת יתר מסגרות החינוך) נמצא כי במטרה "פיתוח היכולת למצוא אינפורמציה דרושה בספרי עזר שונים" ובמטרה "רכישת מיומנויות לניתוח תמונה" הממוצע הניתן לחשיבותן באולפנות ובישיבות הוא גבוה מהממוצע הניתן לחשיבותן בקרב יתר מסגרות החינוך. מבחינת השגת המטרות, ההבדלים הם קלים עד בלתי משמעותיים.

מבחינת הדגשים של הוראת ההיסטוריה בממ"ד עולה, כי שתי קבוצות המנהלים סבורות שיש להדגיש את ההיבטים היהודיים דתיים (47% מ-36 המשיבים ביסודי, ו-40% מ-35 המשיבים בחט"ב). ביתר הדגשים נמצאה שונות גדולה יותר: מנהלי היסודי שהשיבו ($n = 36$) סבורים כי יש להדגיש את יצירת הזיקה לעם ישראל (33%), ובשונה ממנהלי החט"ב סבורים כי יש להדגיש את ההיכרות עם מושגים ואישים (25% מהמשיבים) ואת רציפות ההלכה (19% מהמשיבים). בדומה לשאלת המטרות, גם מבחינת הדגשים, מנהלי חט"ב קוראים להדגשת הקשר בין היסטוריה יהודית להיסטוריה כללית (25% מ-35 המשיבים).

אשר למורי החט"ב, הם סבורים שבחינוך הממלכתי-דתי יש להדגיש את ההיסטוריה היהודית (31% מ-115 המשיבים) ואת חיזוק הקשר לארץ ישראל (23% מהמשיבים). בדומה למנהלי החט"ב הם סבורים כי יש להדגיש את יחסי הגומלין בין ההיסטוריה היהודית להיסטוריית העמים (23% מהמשיבים). דגשים נוספים שעלו נגעו לעיצוב הזהות של התלמיד (22% מהמשיבים), לרעיון ההשגחה (21% מהמשיבים) ולהנחלת הערכים האוניברסליים והיהודיים (20% מהמשיבים).

ב. הכרת תכנית הלימודים והתאמתה לאוכלוסיית בית הספר

כ-58% מתוך 114 מורים טענו כי הם מכירים את התכנית, כ-37% השיבו כי אינם מכירים את התכנית ומלמדים לפי ספרי לימוד (לרוב מדובר בספר "מדור לדור"), ו-5% השיבו שהם משתמשים בחומר אחר.

אשר לשאלת התאמת תכנית הלימודים לאוכלוסיית בית הספר, 55% מבין 78 המורים שהשיבו על השאלה טענו כי להערכתם התכנית מתאימה לאוכלוסיית בית ספרם, 28% טענו כי היא מתאימה במידה מסוימת ולטענת כ-18% מהמשיבים היא איננה מתאימה כלל. הנימוקים לחוסר התאמתה (לדעת 30 מורים שהשיבו) היו בעיקר חוסר הרלוונטיות של נושאים ותכנים (20%) והקושי של חומרי הלימוד המלווים את התכנית (20%) (אם כי נימוק זה אינו קשור בהכרח לתכנית הלימודים הכתובה).

ג. שיקולי דעת בבחירת הנושאים ואטרקטיביות נושאי הלימוד

מתשובותיהם של 118 מורים עולה כי ספר הלימוד הוא כלי מרכזי בבניית תכנית ההוראה (77%). חלקם נתמכים בעבודת הצוות (57%), חלקם מתכננים את ההוראה באופן עצמאי (54%) או על פי תכנית הלימודים (47%). 18 מורים ציינו כי הם נעזרים בידע שצברו בהתנסות קודמת ובספרות עזר.

שיקולי הדעת המנחים את המורים מכוונים בעיקר אל קהל היעד שלהם, התלמידים: רצונם להתאים את תכנית ההוראה ללומד (בעיקר מבחינת הגיל והרמה, 25% מ-116 משיבים), שאיפתם ליצור רלוונטיות והמחשה (22%), ושיקולים הנובעים מהמאפיינים של נושאי הלימוד (הדגשת נושאים מסוימים – 23%; ניתוח ומיון הנושאים על פי קריטריון כלשהו – 21%).

גם המנהלים (יסודי וחטיבות הביניים) השיבו לשאלת תכנון ההוראה. שתי קבוצות המנהלים טענו כי התכנית בבית ספרם נכתבת בעבודת צוות משותפת של המורים, אם כי בקרב מנהלי החטי"ב תשובה זאת ניתנה על ידי שיעור גבוה (75% מ-36 משיבים) לעומת מנהלי היסודי (40% מ-35 משיבים). מתשובות המנהלים עולה כי בבית הספר היסודי ההוראה מתוכננת בדרכים מגוונות: עבודה עצמאית של כל מורה (37%) ועבודה על פי ספר הלימוד ולא על פי תכנית הלימודים (34%). יש לציין כי בחטיבת הביניים שכיחה ההסתייעות במדריך להיסטוריה (33% מ-36 משיבים). כאן נזכיר שכמחצית מהמורים שהשתתפו במחקר נדגמו מרשימה של מורים משתלמים.

אשר לעמדות התלמידים, 89% מן התלמידים שהשיבו לשאלונים ($n = 204$) סבורים שחשוב ללמוד היסטוריה. נימוקיהם נסבו בעיקר סביב הצורך להכיר את העבר של העם היהודי (52% מ-177 משיבים), חיזוק הידע הקשור לעבר (34%) והצורך בהפקת לקחים (33%). לדעת 22 התלמידים שנימקו את תשובותיהם, הסיבות לחוסר החשיבות בלימוד ההיסטוריה הן בעיקר חוסר רלוונטיות (68%) וחוסר תועלת לעתיד (41%). 103 תלמידים ציינו שהם נהנים מלימודי היסטוריה, בעיקר מלימוד תקופות ותופעות בתולדות עם ישראל (40%), מדרכי ההוראה של המקצוע (32%) ומהרחבת הדעת בנושאים שונים (18%). יחד עם זאת, 28% ($n = 67$) מכלל התלמידים ציינו במפורש שהם אינם נהנים מלימודי ההיסטוריה, והיתר ($n = 63$) לא השיבו על השאלה (ייתכן בשל העובדה שאין הם נהנים מלימודי היסטוריה).

התלמידים נשאלו על מידת העניין שלהם בנושאי הלימוד. על פי 156 התלמידים שהשיבו על השאלה, כל הנושאים הם מעוררי עניין במידה בינונית ומטה. תלמידי כיתות ט' נשאלו לגבי הנושאים שלמדו השנה. התקבלה רשימה מגוונת מאוד של נושאים, והיא מוצגת בלוח 21 בגוף הדוח.

2. יישום התכנית בפועל

א. נושאי לימוד והספק החומר

אשר לשאלת הוראת התכנית בפועל, נשאלו מנהלי היסודי בנוגע למקצועות ההוראה הנלמדים בכיתה ו' במסגרת אשכול החברה. שיעור ניכר מבתי הספר אכן מלמדים היסטוריה (92% מ-36 משיבים) כחלק מאשכול חברה, ו-78% מלמדים גיאוגרפיה. מקצוע נוסף הנלמד בשיעור משמעותי הוא "מולדת, חברה ואזרחות" (64%). עוד נמצא כי ישנם בתי ספר המשלבים את מקצוע ההיסטוריה עם גיאוגרפיה ($n = 28$). גם בחטיבות הביניים התמונה דומה: במרבית בתי הספר המקצוע נלמד בכל שלוש שכבות הגיל, ובממוצע של שעתיים שבועיות ומעלה. עוד נציין את אופייה המגוון של אוכלוסיית המורים שהשתתפה במחקר: ותק ההוראה בקרב המורים הוא גבוה יחסית (כ-14 שנה בממוצע) אך נע בין 4 ל-24 שנות ותק (ס"ת 10.3). רכזי המקצוע הם בדרך כלל בעלי ותק נמוך יותר (ממוצע של 8 שנות ותק).

לדעת 24 מנהלים (מתוך 36) מספר השעות המוקצות למקצוע אינן מספיקות, ואכן 75% מן המורים ($n = 86$) ציינו שלא הספיקו ללמד את כל החומר. מבין 76 המורים שנימקו את עמדתם, 63% טענו כי עיקר הבעיה בהספק החומר הדרוש להוראה נובע ממחסור בשעות הוראה ביחס להיקף החומר, ומביטול שעות הוראה ביוזמת בית הספר (43%). טענה נוספת הייתה כי הבעיה נעוצה בקשיים של התלמידים (25%) ובהרכב ההטרוגני של הכיתות (10%). לעומת זאת, 37 המורים שהעידו כי הם מספיקים ללמד את החומר הדרוש (25% מ-115 המשיבים) הסבירו זאת בתכנון המוקדם שהם עושים (57%), ובכך שהם מלמדים לפי השיטה האינטנסיבית-אקסטנסיבית (35%).

מדיווחי המנהלים עולה כי מעמדו של המקצוע בבית ספרם הוא פחות מבינוני (ממוצע 1.7 ביסודי ו-1.8 בחט"ב, בסולם 1-3), וכי בתי הספר אינם מעמידים מגוון מספק של אמצעי הוראה לרשות המורה להיסטוריה (ממוצע 1.6 ביסודי ו-1.9 בחט"ב, בסולם 1-3). נראה כי ממצאים אלה אינם עולים בקנה אחד עם הצהרת המנהלים בדבר חשיבות המקצוע כדרך להעברת ערכים (93% מ-36 מנהלים ביסודי, 98% מ-40 מנהלי חט"ב) ועם טענתם כי לימודי ההיסטוריה בבית ספרם תורמים לטיפוח הכשירות האוריינית של התלמידים (86% מ-36 מנהלים ביסודי, 87% מ-39 מנהלים בחט"ב).

שיעור ניכר מבתי הספר (80% מהיסודי ו-92% מהחט"ב) משלבים את לימודי ההיסטוריה עם פרויקטים נוספים. עיקר הפרויקטים עוסקים בנושאי יהדות (48% ממנהלי היסודי ו-56% ממנהלי החט"ב). בבית הספר היסודי משולב מקצוע ההיסטוריה עם מגוון נושאים ופרויקטים: סביב חגים ואירועים (31% מ-29 משיבים), פרויקטים כגון עבודות חקר, ערבי שירה ומורשת (28%) ובנושא אוריינות (24% ביסודי, לעומת 8% בחט"ב). בחטיבות הביניים בולט שילוב מקצוע ההיסטוריה במסגרת טיולים וסיורים (31%) ובתכניות אינטגרטיביות כהמחזות תקופות היסטוריות וכתביבת תכנית בין-תחומית (28%).

מתשובות המנהלים נראה כי רק בבתי ספר מעטים משתתפים גופים חיצוניים לבית הספר בהוראת ההיסטוריה (14 מתוך היסודי ו-19 מתוך החט"ב), בדרך כלל גופים העוסקים בנושאי שואה ($n = 16$ מהחט"ב, ו- $n = 8$ מהיסודי). עם זאת, מדיווחי התלמידים (29% מ-209 משיבים) עולה כי במסגרת לימודי ההיסטוריה מתקיימות פעילויות מגוונות. מתוך 45 התלמידים שפירטו את סוג הפעילות הזכורה להם, 56% ציינו הרצאות וסרטים, 36% ציינו ביקור במוזיאונים ו-27% ציינו סיורים וטיולים.

אשר לחומרי הלימוד, המורים סבורים כי ספרי הלימוד שברשותם ברורים יחסית ומותאמים להוראה (64% מ-114 משיבים). מרבית המורים ($n = 83$) משתמשים בספר מ"דור לדור", ואחרים משתמשים בספר "מסע אל העבר" ($n = 15$) ובספר "תולדות ישראל בדורות האחרונים במזרח" ($n = 5$).

ב. אמצעי הוראה ודרכי הוראה-למידה

40% מהמורים (116 משיבים) מדווחים כי הם משתמשים בשכיחות רבה או רבה מאוד במגוון אמצעי הוראה והמחשה כגון: מפות (67% מ-120 משיבים), קטעי מקור, עיתונות, אנציקלופדיות, מאמרים, וספרי קריאה (62% מ-71 משיבים), תמונות, קריקטורות וצילומים (59% מ-118 משיבים), סרטי וידיאו (31% מ-71 משיבים) ומחשב ואינטרנט (31% מ-71 משיבים).

התלמידים ($n = 221$) מדווחים על שימוש מועט למדי בכל אחד מהאמצעים שהוצגו בשאלון, כגון: תמונות, קריקטורות וצילומים (ממוצע 2.1, בסולם 4-1), מפות (2.0 בסולם 4-1) או סרטי וידיאו (1.7 בסולם 4-1). בהתאמה, הם סבורים כי התרומה של אמצעים אלה להבנת המקצוע היא נמוכה ביותר, במרבית המקרים בין 1.33 ל-1.85 (בסולם 3-1). גם בשיעורי הבית השימוש באמצעים אלה הוא נמוך יחסית – 24% מ-221 המשיבים משתמשים בספרות עזר, ו-21% משתמשים באינטרנט בעת הכנת שיעורי הבית.

ג. תרומת המקצוע לתלמידים

60% מהתלמידים ($n = 146$) מרגישים נתרמים מלימודי ההיסטוריה, 80 תלמידים לא השיבו על השאלה ו-6% ($n = 15$) ציינו במפורש כי הם אינם נתרמים מלימודי ההיסטוריה. תרומת המקצוע קשורה לדעת התלמידים להעשרת הידע הכללי שלהם (71% מ-146 משיבים) ולחיזוק שייכותם לעם ישראל (25% מהמשיבים). בהתייחסם להיבטים של תרומת המקצוע שהוצגו בפניהם, עולים שלושה גורמים: הגורם הראשון כולל מקבץ של אפשרויות תרומה הקשורות לערכים (כגון: ההכרה כי עם ישראל הוא עם הנצח והבנת שותפות הגורל עם יהדות התפוצות), והוא זכה לממוצע של 2.6 (בסולם 4-1). הגורם השני כולל מקבץ אפשרויות תרומה הקשורות לידע, חשיבה ותובנות בתחום הדעת (כגון: הכרת אירועים חשובים והכרת צורות חיים ואמונות של אחרים), והוא זכה לממוצע של 2.5 (בסולם 4-1). הגורם השלישי כולל מקבץ אפשרויות תרומה הקשורות למיומנויות הפקת מידע (כגון: הבנת קטעי מקור, חיפוש מידע), והוא זכה לממוצע של 1.8 (בסולם 4-1).

ב. קשיים של מורים ומנהלים בהוראת המקצוע

לדעת המנהלים עיקר הקשיים בהוראת המקצוע מקורם בקושי שהתלמידים מגלים בכל הקשור לתפיסת הזמן ההיסטורי. מנהלי היסודי תופסים קושי זה כמשמעותי יותר (44% מ-35 המשיבים) לעומת מנהלי החטי"ב (14% מ-35 המשיבים). המנהלים מעלים שלושה קשיים עקרוניים, שניים מהם קשורים לניסיון להגביר את מידת האטרקטיביות של המקצוע. הקושי הראשון מקורו בחוסר עניין של התלמידים (כ-33% מהמנהלים), הקושי השני נובע מחוסר הכוונה לשימוש באמצעי הוראה חווייתיים (כ-33% מהמנהלים), והקושי השלישי נובע מן הצורך להקנות מיומנויות למידה לתלמידים (כ-33% מהמנהלים).

שאלת האטרקטיביות של המקצוע עולה גם כאשר המורים מפרטים את קשייהם: מתוך 120 משיבים 38% ציינו כי מקור הקשיים הוא בריחוק הנושאים מחיי התלמידים, ובהיעדר מיומנויות

ואסטרטגיות למידה (26%). קשיים אחרים נוגעים למורה עצמו (כגון: עומס בחומר – 22%, ארגון הלימודים – 20%, והתמודדות עם כיתות הטרוגניות – 16%).

גם בקרב המורים עולה לעתים חוסר עניין כלפי המקצוע, לדוגמה כאשר המורה אינו חש קרבה אל הנושא (29% מהמשיבים) או כאשר התכנים אינם רלוונטיים לתקופתנו (27% מהמשיבים). גם עיסוק בתכנים שאינם מתייחסים לעם ישראל גורמים לחוסר עניין בקרב המורים (29% מ-97 משיבים). חוסר העניין של התלמידים במקצוע נובע אף הוא, לדעת 112 מורים, מחוסר הרלוונטיות של הנושאים לתקופה הנוכחית (78%), מחוסר הקשר להיסטוריה של עם ישראל (28%) ומקשיים בהבנת החומר (27%).

גם בתשובות התלמידים ניכרת בעיית אטרקטיביות המקצוע. מתוך 186 המשיבים, 50% מנמקים את חוסר העניין והקושי בלימוד המקצוע בחוסר הגיוון והאתגר של דרכי ההוראה, 41% מנמקים זאת בדרישות המקצוע, ו-29% בחוסר רלוונטיות של הנושאים לחייהם. בשאלה נוספת ציינו 55% מן התלמידים ($n = 170$ משיבים) כי צפייה בסרטים והצגות עשויה לתרום להבנתם ולהנאתם מתכנית הלימודים.

ג. ציפיות המורים מתכנית הלימודים העתידית

על ציפיות המורים מתכנית לימודים עתידית השיבו 116 מורים. 79% מהם מצפים שהתכנית העתידית תהיה מפורטת מבחינת המטרות ותוכני הלימוד, 75% מהם מצפים שתמליץ על זמן ההוראה שיש להקדיש להוראת כל אחד מהנושאים, ו-66% מהם מצפים שתגדיר את אמצעי ההוראה עבור כל נושא.

אשר לשאלת נחיצותם של נושאים שונים בתכנית הלימודים העתידית, 23 מורים (מ-108 משיבים) השיבו בתחילה שכל הנושאים נחוצים. תשובות נוספות העלו כמה שיקולים לאי-נחיצותו של נושא מסוים בתכנית הלימודים. בשיקולי המורים קיים ניסיון להתמודד עם העלאת הרלוונטיות של המקצוע ועם ביסוס הדגשים היהודיים שבו. מתוך 88 המשיבים לשאלה, 35% ציינו כי נושא בלתי רצוי בתכנית העתידית הוא נושא שאינו מתמקד בהיסטוריה יהודית, 33% ציינו מקרים שבהם הנושא אינו רלוונטי לתקופתנו היום, ו-28% ציינו כי יש לקחת בחשבון את הזמן המוקצב להוראת המקצוע בבית הספר. לשאלת הוספת נושאים השיבו 13 מורים כי יש להוסיף את הנושא "תולדות הציונות עד להקמת מדינת ישראל". בדומה להם, גם התלמידים משערים שהנושאים שצפויים לעורר עניין בתכנית עתידית הם אלה: "שואה ונאציזם" (34% מ-119 משיבים), "נושאים בני זמננו" (18% מהמשיבים) ו"קום המדינה" (11% מהמשיבים).

פרק שישי: דיון בממצאים

בפרק זה יידונו הנושאים המרכזיים העולים מן הממצאים, אשר יש ביכולתם לסייע לחברי הוועדה שיעסקו בכתיבת תכנית הלימודים החדשה. ואלה הנושאים: תפיסת המטרות בהוראת ההיסטוריה בממ"ד, שיקולי הדעת בתכנון הלימודים, קשיים בהוראת תכנית הלימודים וניסיונות בתי הספר להתמודד עמם, דרכים להגברת העניין של תלמידים ומורים בתוכני הלימוד ולהעלאת אטרקטיביות המקצוע, וציפיות של מורים מתכנית עתידית.

בבית הספר היסודי נלמד מקצוע ההיסטוריה כחלק מאשכול חברה, ואכן במרבית בתי הספר שהשתתפו במחקר מלמדים את המקצוע, ולצדו גיאוגרפיה או "מולדת, חברה ואזרחות" – לעתים גם בכיתות ד' ו-ה'. בחטיבות הביניים המקצוע מוגדר כחובה, והוא נלמד בכ-96% מבתי הספר בשלוש שכבות הגיל (ז'-ט') בהיקף ממוצע של קצת יותר משתי שעות לימוד שבועיות. יחד עם זאת, רק כ-58% מהמורים בחטיבות הביניים מכירים את תכנית הלימודים הנוכחית ומבחינתם ספר הלימוד מהווה את "תכנית הלימודים". רובם מלמדים על פי ספר הלימוד "מדור לדור" וסבורים כי ספרי הלימוד שברשותם ברורים יחסית ומותאמים להוראה.

1. תפיסת המטרות והדגשים בהוראת ההיסטוריה בממ"ד

ככלל, המנהלים רואים במקצוע ההיסטוריה אמצעי להנחלת ערכים. מנהלי בתי הספר היסודיים רואים כמטרה העיקרית את ידיעת תולדות העם היהודי והדגשת הזיקה ליהדות. הם מניחים כי הקניית הידע תקשר את התלמידים עם עברו ההיסטורי של עם ישראל ותחזק את הקשר בינם ובין עם ישראל לדורותיו, מתוך חיבור בין ההיבט ההיסטורי להיבט הדתי. נראה כי המודל של חיזוק ה"זיכרון קולקטיבי" הוא עבורם הרציונל המנחה, המשמש גם לחיזוק הזהות הקבוצתית. גם מנהלי חטיבות הביניים מדגישים מטרות דומות ומדרגים ראשונה את המטרה "חיזוק הקשר לעם היהודי". אליה הם מוסיפים את "לימוד לקחי העבר" ואת "ראיית הקשר בין תולדות עם ישראל לתולדות העמים". נראה כי בשונה ממנהלי היסודי, המנהלים בחט"ב רואים בהוראת המקצוע כר להשגת מטרות מורכבות יותר מבחינה קוגניטיבית, מטרות הדורשות רמות הבנה גבוהות יחסית (אנליזה וסינתזה), הבנת תהליכים היסטוריים, ניתוח והשוואה של אירועים לצורך הבחנה במגמות והסקת מסקנות. ייתכן כי שאיפתם של המנהלים להביא את תלמידי החטיבה לרמות ידע והבנה גבוהות מבוססת על גיל התלמידים, בשלותם, ניסיונם ויכולותיהם הקוגניטיביות ועל הדאגה ללימודיהם בבית הספר התיכון. בנוסף, ייתכן כי המנהלים מושפעים מתכנית הלימודים ומספרי הלימוד של החטיבה, אשר בהצגתם את התכנים והמתודות מתווים כיוונים אלה של הוראה.

מבחינת הדגשים של הוראת ההיסטוריה בממ"ד ניכר דמיון רב בין מנהלי היסודי למנהלי החט"ב – שתי הקבוצות סברו שהדגש צריך להיות בהיבטים הדתיים-ערכיים. נראה כי למרות מקומו המצומצם של המקצוע (מבחינת שעות הוראה) לעומת יתר המקצועות, המנהלים סוברים כי

באמצעות הוראת ההיסטוריה אפשר להשיג מטרות חינוכיות-ערכיות בתחום הדתי כגון: היכרות עם מושגים ואישים, רציפות ההלכה, הזיקה והשייכות לארץ. ביתר ההדגשים יש הבדלים בין שתי קבוצות המנהלים – בבית הספר היסודי מדגישים את יצירת הזיקה לעם ישראל, בעוד שבחט"ב מדגישים מטרות נוספות כגון: הקניית ערכים, למידת לקחים מהעבר, הבנת הקשר בין ההיסטוריה היהודית להיסטוריה הכללית, ופיתוח מיומנויות למידה.

המורים בחט"ב מדווחים כי מטרות תכנית הלימודים ידועות להם. בשאלה פתוחה ציינו 36% מהמשיבים את "הקניית ידע ומושגים בתחום התוכן" כמטרה ראשונה ורק אחריה את חשיבותן של מטרות כמו "הקניית מיומנויות וכלים", "ראיית הקשר בין עבר והווה תוך הפקת לקחים" ו"הבנת רצף ההתרחשויות ההיסטוריות". אפשר לראות כי בקרב המורים מושם דווקא דגש מקצועי המכוון להעצמת תחום הדעת בהיסטוריה – דגש המעלה את החשיבות המיוחדת לידיעת העבר ושימורו בזיכרון כחלק מתפקידי מערכת החינוך (מכמן, 1998). יתר המטרות שהעלו המורים עוסקות בהיבטים המצריכים מיומנויות ניתוח וחקירה, ובהן ניתן לראות רמזים למודל ההוראה הדיסציפלינרי (חקר), כפי שנדון בספרות (Seixas, 1993, Wineburg, 2000).

קיימת הלימה מסוימת בין המטרות שהציגו המורים לבין המטרות שצינו מנהלי החט"ב, הרואים חשיבות בהקניית ערכים ובפיתוח החשיבה האנליטית. בתשובות המורים אפשר לזהות מספר רב של דגשים הסובבים סביב ציר הערכיות, כגון: עיצוב הזהות, חיזוק הקשר לארץ ישראל, רעיון ההשגחה, והנחלת ערכים אוניברסליים ויהודיים. כך שגם מבחינתם **הדגש בהוראת ההיסטוריה הוא ערכי ומעניק משקל להוראת ההיסטוריה היהודית**. כפי שציין אחד המורים: "יותר היבטים יהודיים ופחות כלליים, פחות אפלטון ויותר רמב"ם" (מורה 41).

לעניין מטרות ההוראה נציין כי יש שונות מסוימת בין בתי הספר: באולפנות ובישיבות החשיבות המיוחדת לכמה מן המטרות הקוגניטיביות גבוהה יותר לעומת יתר בתי הספר. מבחינת השגת המטרות נמצאו הבדלים קלים, כמעט חסרי משמעות, בין עמדות מורי האולפנות למורי הישיבות. במידה של זהירות נציע הסבר ולפיו ייתכן שבאוכלוסיות סלקטיביות, בהן התלמידים הם בעלי פוטנציאל גבוה, יש ציפייה גבוהה יותר להתמקד במטרות קוגניטיביות מורכבות. בבתי ספר אלה המורים יכולים לצמצם את זמן הקניית הידע לטובת פיתוח החשיבה, מה גם שהתלמידים הם בעלי יכולת גבוהה, בעלי ידע עולם רחב יותר והם דורשים הוראה מאתגרת הן ברמת החשיבה והן במיומנויות הנדרשות בתהליך הלמידה.

לסיכום, נראה כי קיים דמיון בין המנהלים למורים בהעלאת הדגשים בהוראת ההיסטוריה. אמנם ניכרת שונות מסוימת בין המטרות בבית הספר היסודי לבין המטרות בחט"ב, אך המטרה הערכית מוצגת כחשובה והיא מודגשת בשתי חטיבות הגיל. כיוון שבחטיבות הביניים המטרות הקוגניטיביות (כגון הקניית ידע, מושגים, מיומנויות וכלים) הן אלה שהודגשו, ואילו בבית הספר היסודי המטרות שהודגשו הן מטרות ערכיות-דתיות (כגון תולדות העם היהודי והקשר לעם ישראל לדורותיו) – נראה כי ניתן לסכם ולומר כי בחטיבות הביניים קיימים רכיבים המכוונים

למודל ההוראה הדיסציפלינרי (חקר) ואילו בבית הספר היסודי מושם דגש בהוראה שמטרתה לחזק את הזיכרון הקולקטיבי.

האם לדעת המורים הם משיגים את מטרותיהם בהוראת היסטוריה?

למורים יש תחושה כי רוב המטרות הערכיות מושגות במידה רבה. בכך יש חיזוק לעמדות שהועלו בנוגע להדגשת היעדים החינוכיים-ערכיים. עם זאת, תחושת המורים שונה בכל הנוגע להשגת המטרות של פיתוח החשיבה האנליטית והקניית מיומנויות – באלה מידת ההשגה הייתה נמוכה בהשוואה למידת החשיבות שדווחה.

תרומת המקצוע לדעת התלמידים

מן הממצאים עולה כי 60% מהתלמידים ($n = 146$) מרגישים נתרמים מלימודי ההיסטוריה, אם כי תלמידים רבים לא השיבו על השאלה ו-15 תלמידים ציינו במפורש כי הם אינם מרגישים נתרמים. מתוך 146 התלמידים שהשיבו כי הם נתרמים מלימודי ההיסטוריה, 71% ציינו כי המקצוע תרם להעשרת הידע הכללי שלהם ו-25% ציינו כי הוא תרם לחיזוק שייכותם לעם ישראל. בהתייחסם לשורת אפשרויות תרומה של המקצוע עולים שלושה גורמים: הגורם הראשון כולל מקבץ של אפשרויות תרומה הקשורות לערכים (כגון: ההכרה כי עם ישראל הוא עם הנצח והבנת שותפות הגורל עם יהדות התפוצות). גורם זה תואם את גישת "הזיכרון הקולקטיבי" שעיקרו לימוד ההיסטוריה של עם ישראל לשם חיזוק הקשר בין התלמיד לעם ולמולדת. הגורם השני כולל מקבץ של אפשרויות תרומה הקשורות לידיעה, חשיבה ותובנות בתחום הדעת (כגון: הכרת אירועים חשובים והכרת צורות חיים ואמונות של אחרים). הגורם השלישי כולל מקבץ של אפשרויות תרומה הקשורות למיומנויות הפקת מידע (כגון: הבנת קטעי מקור, חיפוש מידע). הגורם השני והגורם השלישי מכילים רכיבים השייכים למודל ההוראה הדיסציפלינרי-חקר, המכוון לפתח דרכי חשיבה, לעורר סקרנות ועניין ולהעניק כלים ומיומנויות לחקירה ולהבנת תופעות ותהליכים היסטוריים.

2. תכנון הלימודים – דפוסים ושיקולי דעת

מדיווחי המנהלים עולה כי בבית הספר היסודי הדרך השכיחה לתכנון ההוראה היא עבודה עצמית של המורה, אם כי בחלק מבתי הספר מתקיימת גם עבודת צוות. לדברי המנהלים, המורה בבית הספר היסודי נעזר בספר הלימוד וכמעט אינו מסתייע במדריך. ממצאים אלה מתאימים לתמונת המצב ולפיה המורה להיסטוריה בבית הספר היסודי פועל בבית ספרו בדרך כלל כמורה יחיד לתחום, ומשאב ההדרכה אינו זמין עבורו. המנהלים מדווחים כי בחטיבת הביניים הדרך השכיחה לתכנון ההוראה היא עבודת צוות של המורים והסתייעות במדריך להיסטוריה (בעניין זה יש לזכור כי מחצית ממדגם חט"ב הורכב ממורים המגיעים להשתלמויות).

המורים, מצדם, מדווחים כי בעת תכנון ההוראה הם משתמשים בכמה אמצעים (לפי סדר שכיחות יורד): ספר הלימוד, עבודת צוות עם רכז המקצוע, רעיונות שליטו בהשתלמויות, תכנית לימודים ומדריך להיסטוריה. נוסף על כך הם מציינים את ניסיונם בהוראה ואת הידע שצברו

כאמצעים המסייעים להם בתכנון ההוראה. נראה אפוא כי ספר הלימוד משפיע לא מעט על תכנון ועיצוב ההוראה. הספר נתפס ככלי בדוק ומוסכם, שנכתב על ידי בעלי מקצוע ועל כן הוא משמש בסיס כמעט בלעדי עבור המורה המתכנן את ההוראה בכיתתו. גם מדיווחי התלמידים עולה כי המורים אינם משתמשים כמעט באמצעי הוראה אחרים זולת ספר הלימוד.

המורים העלו ביוזמתם שיקולי דעת נוספים בעת תכנון ההוראה: שיקולים המכוונים לתלמיד, כגון התאמה לשכבת הגיל ולרמת הכיתה, המחשה, רלוונטיות ויצירת עניין; ושיקולים תוכניים כגון נושאים בהיסטוריה היהודית וארץ-ישראל וקישור בין היסטוריה כללית להיסטוריה יהודית ובכלל זה ניתוח תהליכים ותפיסות אידיאולוגיות שונות. היו אף שבחרו בנושאים כהכנה לקראת בחינת הבגרות בתיכון. מכאן עולה כי למורים חשובה קודם כול ההתאמה לשכבת הגיל ולאוכלוסיית בית הספר. ממצא זה מלמד שהמורים אמנם משתמשים בחומרים קיימים, אך הם מבצעים התאמות לפי שיקול דעתם. נראה כי המורים ממיינים ובוררים את הנושאים, בוחרים להתמקד בנושאים החשובים להם יותר (כגון ההיסטוריה היהודית), ומקדישים מאמצים לעורר את סקרנות התלמידים ולקרבתם אל המקצוע.

במסגרת הפעלת שיקולי הדעת בבחירת הנושאים טענו המורים כי אי-ההתאמה של התכנית לחלק מאוכלוסיות התלמידים מקורה בחוסר הרלוונטיות של כמה מן הנושאים וצינו שהם שואפים ליצור את הרלוונטיות הדרושה לתלמידים. ממצא זה מלמד שהמורים ערים לכך שברלוונטיות התכנים טמונה יכולת ההצלחה של הוראה אפקטיבית של המקצוע.

3. קשיים בהוראת תכנית הלימודים וניסיונות להתמודד עמם

באופן כללי נראה כי הקשיים הייחודיים בהוראת המקצוע, כפי שעלו במחקר הנוכחי, טובים סביב שני מוקדים עיקריים: היקף החומר יחסית לזמן המוקצה להוראה, ואטרקטיביות המקצוע בבית הספר. מוקד הקושי הראשון קשור בהיקפו של גוף הידע ההיסטורי שרק הולך ומתרחב עם הזמן – עובדה המחייבת הכרעה מתמדת בין תכנים והקצאת שעות מספקת. הקושי האחר קשור לשאלת המעמד והאטרקטיביות של המקצוע בבית הספר – היבט המטריד קבוצה גדולה של מורים ומשפיע על תכנון ההוראה ועל עיצובן של דרכי ההוראה.

המנהלים טוענים כי מספר השעות המוקצה להוראת היסטוריה אינו מספיק. טענה זו מקבלת חיזוק בקרב המורים הסוברים כי הקושי בהוראת המקצוע נובע בין היתר מהיקף החומר ביחס לזמן ומביטול שעות הוראה על ידי בית הספר. נדגיש כי דיווחים אלה אינם עולים בקנה אחד עם עמדות המנהלים בדבר חשיבותו של המקצוע כאמצעי להעברת ערכים וכמקור תרומה לכשירות האוריינית של התלמידים. מהממצאים עולה אם כן חוסר הלימה בין ההכרזות על חשיבות המקצוע לבין מעמד המקצוע בבית הספר בפועל: מספר השעות המוקצות לו והמחסור באמצעי הוראה מגוונים (ראו בהמשך). נציין כי לא זו בלבד שהיקף החומר שיש ללמד הוא גדול ביחס לזמן המוגבל המוקצב לכך, אלא שממצאי המחקר מלמדים כי מעבר להקניית הידע העובדתי-תוכני, המורים היו רוצים להשיג את המטרות הנוספות המפורטות בתכנית הלימודים

בהיסטוריה, קרי את המטרות הערכיות (שדורגו בדרגת החשיבות הגבוהה ביותר) ואת המטרות הקוגניטיביות (כגון: פיתוח החשיבה האנליטית והקניית מיומנויות).

התמודדות המורים עם הסוגיה של הספק החומר נעשית בכמה דרכים: יש שדיווחו כי הם מספיקים ללמד את החומר בזכות תכנון מוקדם של ההוראה ואימוץ השיטה ללימוד "אינטנסיבי-אקסטנסיבי"⁴. מורים רבים דיווחו על מאמץ להתאים את תכנית ההוראה שלהם לאוכלוסיית התלמידים, וצינו כי במסגרת שיקולי הדעת בתכנון הם לוקחים בחשבון את מידת הרלוונטיות ואת יכולת ההמחשה של חומרי הלימוד וכן את רמת הקושי של הנושא, את גיל התלמיד ואת רמתו (צורכי התלמיד).

רק 55% מהמורים מעריכים כי תכנית הלימודים מתאימה לתלמידים, ואכן אפשר לראות כי כשהם נדרשים להסביר את קשייהם בהוראת המקצוע, המורים מציינים קשיים משני סוגים, קשיים הנוגעים לתלמידים וקשיים הנוגעים למורים עצמם. אשר לקשיים הנוגעים לתלמידים, אלה כוללים בעיקר את חוסר הקרבה של הנושאים לעולמם של התלמידים, היעדר מיומנויות ואסטרטגיות למידה וקשיים בהבנת תהליכים וציר הזמן. קושי נוסף שהועלה נוגע לרמת הקושי של חומרי הלימוד, אך זה אינו מלמד בהכרח על תכנית הלימודים הכתובה ולכן לא נרחיב בו כאן. אשר לקשיים הנוגעים לעבודת המורים עצמם, אלה כוללים עומס בחומר, ארגון הלימודים והתמודדות עם כיתות הטרוגניות. קשיים בגין תכנים צוינו בדרגת קושי נמוכה יחסית, ונראה כי הם זניחים לעומת בעיית הרלוונטיות, רצון המורים להעלות את העניין והמשיכה של המקצוע, התמודדות עם היעדר מיומנויות מתאימות והרכב כיתות הטרוגני. עבור המורים, חוסר העניין במקצוע נובע מתכנים שאינם מתייחסים לעם ישראל, מחוסר קרבה של המורה אל הנושא ומחוסר הרלוונטיות של התכנים לתקופתנו. ואכן, לשאלת הוספת נושאים לתכנית העתידית השיבו המורים כי כדאי להוסיף את הנושא "תולדות הציונות עד להקמת מדינת ישראל" ואת נושא "השואה".

נראה כי המורים משתדלים ליצור עניין בלימוד היסטוריה באמצעות בחירת נושא שמידת הרלוונטיות שלו גבוהה או בהדגשת נקודות רלוונטיות לימינו בכל נושא. עוד עולה מן הממצאים כי המורים (וגם המנהלים) מוטרדים יותר מסוגיית הגברת העניין בקרב התלמידים והגיוון בשיטות ההוראה ופחות מסוגיית חוסר ההספק של החומר. סוגיית הרלוונטיות היא נקודה רבת משמעות גם בנימוקי התלמידים לשאלת חשיבות המקצוע. בציינם את הסיבות לחוסר העניין והקושי בלימוד המקצוע, התלמידים מנמקים את טענתם בחוסר הגיוון והאתגר של דרכי ההוראה (50% מהמשיבים), בדרישות המקצוע (41% מהמשיבים) ובחוסר הרלוונטיות של הנושאים לחייהם (29% מהמשיבים). התלמידים אף מציינים את חוסר התועלת לעתיד. ראיית התלמידים את המקצוע משקפת את התפיסה הרווחת כיום ולפיה אנשים שואפים להשיג מטרות תכליתיות-פרגמטיות ("מה יצא לי מלימוד היסטוריה?"). יחד עם זאת נדגיש כי 52%

⁴ אלה אימצו למעשה את הגישה המיושמת בהוראת ההיסטוריה בחינוך הממלכתי (המכונה גם "איים וגשרים").

מהתלמידים טענו כי יש ללמוד היסטוריה בשל תרומתו החשובה להכרת עברו של העם היהודי, לרכישת ידע כללי ולהפקת לקחים.

שתי קבוצות המנהלים העלו את הקושי הטמון בחוסר ההכוונה לשימוש באמצעי הוראה חווייתיים, ואף הדגישו כי בית הספר אינו מספק למורה מגוון מספק של אמצעי הוראה. ואכן נמצא כי המורים ממעטים להשתמש באמצעי הוראה והמחשה, וייתכן שהסיבה לכך היא שהדבר דורש מהמורה לאתר בתכנים ההיסטוריים את הנקודות הרלוונטיות לימינו. עוד נציין כי כ-55% מן התלמידים סבורים כי צפייה בסרטים והצגות עשויה לתרום להבנתם את תכנית הלימודים ולהנאתם ממנה. לאור העובדה כי אמצעי ההוראה העומדים לרשות המורים אינם מספקים וכי המורים ממעטים להשתמש או לכוון את תלמידיהם למגוון האפשרי של אמצעי למידה מעבר לספר הלימוד, ייתכן שעובדות אלה כשלעצמן גורמות לפיחות בכוח המשיכה והעניין של המקצוע.

המנהלים מנסים להשלים את החסרים הללו באמצעות גיוס כוחות בתוך בית הספר ומחוץ לו. בבית הספר היסודי מדובר בפרויקטים המשלבים לימודי היסטוריה בתכניות העשרה הקשורות בהיסטוריה וביהדות, עבודות חקר, תכנית בנושא רב-תרבותיות, ערבי שירה ומורשת ולמידה על אירועים סביב חגים ואירועים. בחטיבות הביניים מדובר בעיקר על טיולים וסיורים ועל תכניות אינטגרטיביות המשלבות את ההיסטוריה עם מקצועות נוספים [לדוגמה עם ספרות, כשנלמד הרומן "העבד" (בשביס זינגר) במקביל להוראת מאורעות ת"ח-ת"ט או כשנלמד הרומן "גיא אוני" (שולמית לפיד) במקביל להוראת נושא התמורות ביישוב הישן]. מן המחקר הנוכחי עולה כי השילוב של גופים חוץ בית-ספריים נעשה כחלק מתכנית ההוראה, בעיקר בנושא השואה ומדי פעם גם בנושאי ציונות ויהדות. התלמידים דיווחו על פעילויות חוץ בית-ספריות כמו הרצאות וסרטים, ביקור במוזיאונים, סיורים וטיולים. ניתן לשער שפעילויות אלה מספקות, לדעת המנהלים, מענה תוכני וערכי לתחום ההיסטוריה, שלא נלמד בדרכים ובהיקפים המספקים.

עוד נזכיר כי המנהלים סבורים כי אחד ממקורות הקושי בהוראת המקצוע נוגע לבעיה בתפיסת הזמן ההיסטורי בקרב התלמידים, אם כי קושי זה נתפס על ידם כמשמעותי יותר בגיל היסודי לעומת גיל החטיבה. נזכיר כאן כי הספרות המחקרית מוטרדת אף היא מסוגיית הקושי בתפיסת הזמן ההיסטורי (Crabtree, 1991).

4. דרכים להגברת העניין של תלמידים ומורים בתוכני הלימוד

45% מהתלמידים במחקר ציינו כי הם נהנים מלימוד ההיסטוריה וכי הם מגלים עניין בלימוד על תקופות ותופעות בהיסטוריה של עם ישראל. התלמידים שנהנים מהמקצוע מדווחים כי מקור העניין וההנאה הוא בדרכי ההוראה. לימוד נושאים כלליים והיסטוריה כללית נחשב למעניין פחות (נזכיר כי אלו נושאים שוליים בחשיבותם גם לדעת המנהלים והמורים). יחד עם זאת, 28% מהתלמידים אינם נהנים מלימוד המקצוע ו-27% כלל לא השיבו על השאלה (ייתכן שמכיוון שאף הם לא נהנים מלימוד היסטוריה). נראה אם כן כי הקו המנחה לעניין שנוצר בקרב התלמידים הוא מידת הרלוונטיות של החומר ואופן הגשתו (אמצעי ההוראה).

כל התלמידים שהשיבו לשאלה בדבר הנושאים מעוררי העניין, ציינו כי כל הנושאים מעוררי עניין במידה בינונית ומטה. גם עיון בלוחות (לוח 20 ולוח 1, נספח 1) מלמד שקשה למצוא מכנה משותף לנושאים חסרי העניין. תלמידי כיתה ט' ציינו נושאים מכמה תקופות (מהזמן העתיק ועד ימינו), כמו גם נושאים הקשורים להיסטוריה היהודית, לצד נושאים הקשורים להיסטוריה כללית. בניסיון להבין האם קיימת עקביות בתשובותיהם, נראה כי אין הלימה בין עמדות התלמידים לגבי חשיבותם של נושאים בלימוד היסטוריה לבין הנושאים הספציפיים שציינו כמעוררי עניין. כשהתלמידים נשאלו על חשיבות לימוד ההיסטוריה הם הדגישו את חשיבות לימוד ההיסטוריה של עם ישראל – היכרות עם העבר והפקת לקחים, כך גם כשנשאלו ממה הם נהנים מתוך לימודי ההיסטוריה (%39.8 נהנים מלימוד היסטוריה יהודית ו-8.7% נהנים מלימוד מהיסטוריה כללית). אך כשנתבקשו לציין את הנושאים שעוררו בהם עניין עלתה תמונה שונה, ולפיה ניתן משקל יתר להיסטוריה הכללית (ראו רשימת נושאים לא מבוטלת הקשורה להיסטוריה של העמים, לוח 1 בנספח 1). ייתכן שהדבר מעיד על כך שישנם נושאים שעוררו עניין בגלל תוכניהם המרתקים והמסעירים את נפש התלמיד, כמו נושאי המהפכות הנמצאים בראש הרשימה. ייתכן שהתלמיד מזדהה עם הצורך בשינוי, עם יצר ההרפתקנות ועם סיפורים או אירועים שיש בהם דמויות הרואיות שהיו מוכנות "ללכת עד הסוף" למען האידאה והעם. עם זאת, מכיוון שיש השפעה לדרכי ההוראה שבהן נקט המורה, ייתכן שעמדותיהם הושפעו מגורם זה. מאחר שאיננו יכולים לבדוד את הרכיבים האלה קשה להסיק מסקנות חד-משמעיות באשר לתוכן עצמו.

אשר לאמצעי ההוראה שבהם המורים משתמשים עולה, כי 40% מהמורים משתמשים במגוון אמצעי הוראה והמחשה בהוראת המקצוע: מפות, קטעי מקור, עיתונות, אנציקלופדיות, מאמרים, ספרי קריאה, תמונות, קריקטורות וצילומים. שיעורים נמוכים התקבלו בנוגע לשימוש בסרטי וידאו, מחשב ואינטרנט. בניגוד לדיווח זה, מתשובות התלמידים עולה כי ככלל, השימוש באמצעים אלו הוא מועט. סביר להניח כי המצב בפועל דומה לדיווחי התלמידים, כיוון שהוא עלה בקנה אחד עם הטענות והקשיים בדבר חוסר הרלוונטיות של הנושאים ועם התרומה הנמוכה המיוחסת לאמצעי המחשה כתורמים להבנת התלמידים את הנושאים הנלמדים. גם בשיעורי הבית השימוש שעושים התלמידים בספרות עזר ואינטרנט היא נמוכה (%24 מ-221 המשיבים). ממצא זה מלמד כי ייתכן שהמורה אינו מעודד שימוש באמצעים אלה ושהשימוש בהם גם אינו מרשים את התלמידים.

ממצאים אלה מפתיעים מעט, שהרי לפי הממצאים שהוצגו עד כה סביר היה להניח כי השימוש באמצעי הוראה והמחשה יהיה דווקא מרובה, בשל הפוטנציאל שלהם להפחית חלק מקשיי התלמידים והמורים. גם התלמידים סוברים כי הגיוון בהוראה ואופן הגשת הנושא הלימודי הם פרמטרים חשובים בהנאתם מהמקצוע. נראה לפיכך כי הנחות אלה אינן באות לידי מימוש בדרך ההוראה של המורה, וכי גם בקרב התלמידים המיומנות של שימוש באמצעי המחשה אינה באה לידי ביטוי בעת הכנת שיעורי הבית.

5. ציפיות מתכנית הלימודים העתידית

מבחינת ציפיותיהם של 120 המורים שהשתתפו במחקר, נראה כי רובם זקוקים לתכנית מפורטת יותר מבחינת המטרות ותוכני הלימוד, תכנית שתמליץ על זמן ההוראה שיש להקדיש לכל אחד מן הנושאים, ותגדיר את אמצעי ההוראה עבור כל נושא. ציפיות אלה יסייעו למורים להתמודד עם תחום דיסציפלינרי שהולך וגדל בהיקפו. מרבית המורים שהשתתפו במחקר הגדירו בבהירות את ציפיותיהם, ושיעורים גבוהים מהם אף ציינו ציפיות זהות. ממצאים אלה המציגים תמונה ברורה ומקיפה בדבר השגת המטרות בהוראת היסטוריה עשויים להקל על כותבי התכנית העתידית.

אשר לשאלת נחיצותם של נושאים שונים בתכנית הלימודים העתידית, המורים העלו כמה שיקולים לאי-נחיצותו של נושא כגון: נושא שאינו מתמקד בהיסטוריה יהודית, נושא שאינו רלוונטי לתקופתנו, נושא שהזמן המוקצב להוראתו בבית הספר אינו מספק. נראה כי תשובות אלה עולות בקנה אחד עם הקשיים שהעלו המורים בעניין הוראת המקצוע (כמו רלוונטיות ועומס). לשאלת הוספת נושאים, 13 מורים ציינו כי יש להוסיף את הנושא "תולדות הציונות עד להקמת מדינת ישראל". גם התלמידים שהשתתפו במחקר התייחסו לנושאים הצפויים לעורר עניין בתכנית עתידית. 119 מתוך 241 התלמידים שהשיבו לשאלה זו ציינו את הנושאים האלה: "שוואה ונאציזם" (34%), "נושאים בני זמננו" (18%) ו"קום המדינה" (11%).

מקורות

- בן פרץ, מ' (1991). "מבנה דעת" כמושג מנחה בתכנון לימודים. בתוך מ' זילברשטיין (עורך), **מבני הדעת של המקצועות וגישה אחדותית בתכנון לימודים**. ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
- מטיאש, י' ו צבר-בן יהושע, נ' (2004). רפורמות בתכנון לימודים והמאבק על הזהות. **מגמות, מג**, 108-85.
- מכמן, ד' (1998). ציונות אינה רק "לאומיות". **פנים**, 6, 61-67.
- משרד החינוך והתרבות, המרכז לתכניות לימודים (תשי"ד). **תכנית הלימודים בהיסטוריה בבית הספר הממלכתי והממלכתי-דתי**. ירושלים: המחבר.
- משרד החינוך והתרבות, המרכז לתכניות לימודים (תשמ"ה). **תכנית הלימודים בהיסטוריה בבית הספר הממלכתי והממלכתי-דתי לכיתות ו-ט**. ירושלים: המחבר.
- משרד החינוך והתרבות, המרכז לתכניות לימודים (תשנ"ה). **תכנית הלימודים בהיסטוריה בבית הספר הממלכתי לכיתות ו-ט**. ירושלים: המחבר.
- משרד החינוך והתרבות (1 בספטמבר 2003). **חוזר מנכ"ל, תשס"ד 1 (א)**, ירושלים: המחבר.
- משרד החינוך (1 בנובמבר 2005). **חוזר מנכ"ל, סו/3(א)**. ירושלים: המחבר.
- משרד החינוך והתרבות, מינהל החינוך הדתי (תשנ"ג, 1992). **קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי-דתי**. ירושלים: המחבר.
- נווה א' ויוגב א' (2002). **היסטוריות, לקראת דיאלוג עם האתמול**. תל-אביב: בבל.
- ציטרין י' (2000). היבטים מתודולוגיים וחינוכיים בהוראת ההיסטוריה. בתוך ד' לנדאו (עורך), **ספר המכללות**. ירושלים: משר החינוך, אגף המכללות.
- צימרמן, מ' (1991). מבנה הדעת של מדעי הרוח. בתוך מ' זילברשטיין (עורך), **מבני הדעת של המקצועות וגישה אחדותית בתכנון לימודים** (עמ' 24-31). ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
- Crabtree, C. (1991). Returning history to the elementary schools. In P. Gagnon (Ed.), *Historical literacy: The case for history in American education*. Boston: Houghton Mifflin.
- Seixas, P. (1993). Parallel crises: History and social studies curriculum in the USA. *Journal of Curriculum Studies*, 25(3), 235-250.
- Seixas, P. (2000). *Knowing, teaching, and learning history*. New York: New York University Press.
- Werner, W. (2000). Reading authorship into texts. *Theory and research in social education* 28(2), 193-219.
- Wineburg, S. (2001). Historical thinking and other unnatural acts: Charting the future of teaching the past. Philadelphia, PA: Temple.

נספחים

נספח 1

לוח 1: עמדות תלמידים בנוגע למידת העניין של נושאי הלימוד בכיתה ט'

תלמידי כיתה ט' נתבקשו לדרג בשאלה פתוחה את מידת העניין שלהם בנושאי הלימוד בכיתה ט'. הנושאים מאורגנים בלוח באותה צורת ארגון שנקטה בלוח 21 שבדוח. במקרים בהם לא נרשמו שמות הנושאים, הנחנו כי המשיב מתייחס לסדר הנושאים כפי שציין בשאלה הקודמת.

מידת העניין						
N	ממוצע (ס"ת)	מעניין מאוד (4)	מעניין (3)	לא כל כך מעניין (2)	לא מעניין בכלל (1)	רשימת הנושאים
שיבת ציון						
1	4.00	1 (100.0%)	-	-	-	שיבת ציון
תקופת בית שני : בניין בית המקדש השני						
4	2.75 (0.95)	1 (25.0%)	1 (25.0%)	2 (50.0%)	-	תקופת בית שני
1	4.00	1 (100.0%)	-	-	-	הנביאים
9	2.78 (1.09)	3 (33.3%)	2 (22.2%)	3 (33.3%)	1 (11.1%)	מעמד הכהונה והחכמים
13	3.15 (0.89)	6 (46.2%)	3 (23.1%)	4 (30.8%)	-	האימפריה הרומית
4	3.25 (0.50)	1 (25.0%)	3 (75.0%)	-	-	נכרים ויהודים
22	3.14 (0.83)	9 (40.9%)	7 (31.8%)	6 (27.3%)	-	שלטון הורדוס
17	3.18 (1.07)	9 (52.9%)	4 (23.5%)	2 (11.8%)	2 (11.8%)	שלטון הנציבים
12	3.25 (0.75)	5 (41.7%)	5 (41.7%)	2 (16.7%)	-	מלכות אגריפס
11	2.82 (0.98)	3 (27.3%)	4 (36.4%)	3 (27.3%)	1 (9.1%)	המרד הגדול
1	4.00	1 (100.0%)	-	-	-	התאוששות יהודה מחורבן בית שני
ימי הביניים						
8	1.75 (0.88)	-	2 (25.0%)	2 (25.0%)	4 (50.0%)	ימי הביניים
8	2.50 (1.19)	2 (25.0%)	2 (25.0%)	2 (25.0%)	2 (25.0%)	האסלאם
1	4.00	1 (100.0%)	-	-	-	גירוש ספרד
ראשית העת החדשה – מהמאה ה-15 ועד המאה ה-19						
23	2.70 (0.97)	6 (26.1%)	6 (26.1%)	9 (39.1%)	2 (8.7%)	ראשית העת החדשה עד המאה ה-19

לוח 1 (המשך)

מידת העניין						
N	ממוצע (ס"ת)	מעניין מאוד (4)	מעניין (3)	לא כל כך מעניין (2)	לא מעניין בכלל (1)	רשימת הנושאים
19	2.05 (0.78)	-	6 (31.65%)	8 (42.1%)	5 (26.3%)	מלחמות הדת באירופה
25	2.88 (0.44)	1 (4.0%)	20 (80.0%)	4 (16.0%)	-	מסעות ותגליות
29	2.34 (0.85)	3 (10.3%)	8 (27.6%)	14 (48.3%)	4 (13.8%)	הרנסנס
6	2.17 (0.75)	-	2 (33.3%)	3 (50.0%)	1 (16.7%)	המלוכה האבסולוטית
61	2.95 (1.0)	21 (34.4%)	21 (34.4%)	14 (23.0%)	5 (8.2%)	הישוב היהודי בפולין
40	2.58 (1.01)	9 (22.5%)	11 (27.5%)	14 (35.0%)	6 (15.0%)	תנועת ההשכלה
מהפכות ותמורות						
17	3.18 (0.80)	6 (35.3%)	9 (52.9%)	1 (5.9%)	1 (5.9%)	המהפכה האמריקאית
44	2.82 (0.97)	12 (27.3%)	17 (38.6%)	10 (22.7%)	5 (11.4%)	המהפכה הצרפתית
47	2.64 (1.03)	10 (21.3%)	19 (40.4%)	9 (19.1%)	9 (19.1%)	המהפכה התעשייתית
19	2.74 (1.09)	5 (26.3%)	8 (42.1%)	2 (10.5%)	4 (21.1%)	האמנציפציה
16	2.50 (1.09)	3 (18.8%)	6 (37.5%)	3 (18.8%)	4 (25.0%)	היהודים מתערים בסביבתם
41	2.78 (0.98)	10 (24.4%)	18 (43.9%)	7 (17.1%)	6 (14.6%)	הבורגנות
39	2.46 (0.96)	6 (15.4%)	13 (33.3%)	13 (33.3%)	7 (17.9%)	הקפיטליזם
21	2.48 (0.98)	3 (14.3%)	8 (38.1%)	6 (28.6%)	4 (19.0%)	הלאומיות
העולם היהודי						
1	1.00	-	-	-	1 (100.0%)	היהודים במזרח אירופה
5	2.80 (1.30)	2 (40.0%)	1 (20.0%)	1 (20.0%)	1 (20.0%)	היהודים במערב אירופה
1	4.00	1 (100.0%)	-	-	-	היהודים במרכז אירופה
1	3.00	-	1 (100.0%)	-	-	יהודי איטליה
5	2.40 (1.34)	1 (20.0%)	2 (40.0%)	-	2 (40.0%)	הזרמים ביהדות
10	2.10 (1.10)	1 (10.0%)	3 (30.0%)	2 (20.0%)	4 (40.0%)	האימפריה העותומאנית
21	3.05 (0.92)	8 (38.1%)	7 (33.3%)	5 (23.8%)	1 (4.8%)	יהודי המזרח
50	2.76 (0.96)	11 (22.0%)	23 (46.0%)	9 (18.0%)	7 (14.0%)	האנטישמיות

לוח 1 (המשך)

מידת העניין						
<i>N</i>	ממוצע (ס"ת)	מעניין מאוד (4)	מעניין (3)	לא כל כך מעניין (2)	לא מעניין בכלל (1)	רשימת הנושאים
1	3.00	-	1 (100.0%)	-	-	יהודי רוסיה בחיפוש אחר זהות
1	3.00	-	1 (100.0%)	-	-	היהודים שואלים לאן
הישוב היהודי						
22	2.45 (1.05)	4 (18.2%)	7 (31.8%)	6 (27.3%)	5 (22.7%)	היישוב היהודי
המאה ה-19						
32	2.59 (0.91)	5 (15.6%)	13 (40.6%)	10 (31.3%)	4 (12.5%)	המאה ה-19
14	3.00 (0.67)	3 (21.4%)	8 (57.1%)	3 (21.4%)	-	הרצל והקונגרסים
2	3.50 (0.70)	1 (50.0%)	1 (50.0%)	-	-	ד"ר יהודה פינסקר
13	2.15 (0.80)	1 (7.7%)	2 (15.4%)	8 (61.5%)	2 (15.4%)	האימפריאליזם במאה ה-19
המאה ה-20						
15	2.73 (1.03)	4 (26.7%)	5 (33.3%)	4 (26.7%)	2 (13.3%)	מלחמת העולם הראשונה
2	3.00 (0.00)	-	2 (100.0%)	-	-	מלחמת העולם השנייה
11	3.36 (0.80)	6 (54.5%)	3 (27.3%)	2 (18.2%)	-	המשטרים הטוטליטריים
1	3.00	-	1 (100.0%)	-	-	מאורעות תרפ"ט
3	3.00 (0.00)	-	3 (100.0%)	-	-	העידן המודרני

לוח 2: מידת עניין שנושא מעורר בקרב המורים (שאלה 19 בשאלון למורה)

הנושא	עניין נמוך ביותר (1)	(2)	(3)	עניין גבוה ביותר (4)	מספר המשיבים	ממוצע	ס"ת
כיתה ו':							
ימי שיבת ציון	2 (11.8%)	2 (11.8%)	7 (41.2%)	6 (35.3%)	17	3.00	1.00
יוון העתיקה	5 (31.3%)	4 (25.0%)	2 (12.5%)	5 (31.3%)	16	2.44	1.26
ההלניזם ויהודה תחת שלטון הלניסטי	5 (29.4%)	2 (11.8%)	2 (11.8%)	8 (47.1%)	17	2.76	1.34
תקופת החשמונאים	1 (5.3%)	1 (5.3%)	2 (10.5%)	15 (78.9%)	19	3.63	0.83
הרומאים בונים אימפריה	3 (15.0%)	1 (5.0%)	9 (45.0%)	7 (35.0%)	20	3.00	1.02
רומא וירושלים	2 (9.1%)		5 (22.7%)	15 (68.2%)	22	3.50	0.91
כיתה ז':							
תקופת התנאים (יתכן שנלמד ב-ו')	6 (8.6%)		26 (37.1%)	38 (54.3%)	70	3.46	0.65
עליית הנצרות והאסלאם	3 (3.8%)	11 (14.1%)	25 (32.1%)	39 (50.0%)	78	3.28	0.85
אירופה הנוצרית בימי הביניים	9 (11.5%)	26 (33.3%)	23 (29.5%)	20 (25.6%)	78	2.69	0.98
התנגשות בין הנצרות והאסלאם בארץ ישראל	5 (6.5%)	8 (10.4%)	34 (44.2%)	30 (39.0%)	77	3.16	0.85
העם היהודי נוכח הנוצרים והמוסלמים	1 (1.3%)	4 (5.1%)	17 (21.5%)	57 (72.2%)	79	3.65	0.64
גירושי היהודים ממערב אירופה ועליית מרכזים חדשים במזרח	1 (1.3%)	6 (7.7%)	21 (26.9%)	50 (64.1%)	81	3.54	0.69
כיתות ח':							
צמיחתה של אירופה המודרנית	1 (1.2%)	9 (11.1%)	29 (35.8%)	42 (51.9%)	81	3.38	0.73
מהפכות ותמורות בדפוסים החברתיים והמדיניים של המאה ה-19 באירופה	1 (1.3%)	17 (21.5%)	35 (44.3%)	26 (32.9%)	79	3.09	0.77
עמנו בימי צמיחתה של אירופה המערבית	3 (3.8%)	3 (3.8%)	28 (35.4%)	48 (60.8%)	79	3.57	0.57
משבר האמנציפציה והתגובות עליו	2 (2.6%)	9 (11.8%)	21 (27.6%)	44 (57.9%)	76	3.41	0.80
צמיחתו של היישוב היהודי בארץ ישראל	2 (2.7%)	4 (5.3%)	15 (20.0%)	54 (72.0%)	75	3.61	0.71

לוח 2 (המשך)

הנושא	עניין נמוך ביותר (1)	(2)	(3)	עניין גבוה ביותר (4)	מספר המשיבים	ממוצע	ס"ת
כיתה ט':							
האימפריאליזם האירופי ומלחמת העולם הראשונה	1 (2.0%)	12 (24.0%)	14 (28.0%)	23 (46.0%)	50	3.18	0.87
עלייתם של כוחות מדיניים לדרגת מעצמות, מחוץ לאירופה המערבית (ארה"ב, יפן ורוסיה)	4 (8.9%)	13 (28.9%)	18 (40.0%)	10 (22.2%)	45	2.76	0.90
אירופה בין מלחמה למלחמה	1 (2.0%)	8 (16.3%)	20 (40.8%)	20 (40.8%)	49	3.20	0.79
מלחמת העולם השנייה	-	2 (4.2%)	4 (8.3%)	42 (87.5%)	48	3.83	0.47
העם היהודי והיישוב העברי ממלחמת העולם הראשונה עד לשואה	-	2 (4.0%)	9 (18.0%)	39 (78.0%)	50	3.74	0.52
מן " המדינה בדרך" עד להקמתה של מדינת ישראל	-	1 (0.8%)	4 (8.2%)	44 (89.8%)	49	3.88	0.38
קווים לדמותו של העולם בימינו	-	4 (8.9%)	20 (44.4%)	21 (46.7%)	45	3.38	0.65
שנותיה הראשונות של מדינת ישראל	-	1 (2.1%)	3 (6.4%)	43 (91.5%)	47	3.89	0.37

לוח 3: מידת העניין שנושא מעורר בקרב התלמידים, על פי המורים (שאלה 19 בשאלון למורה)

ס"ת	ממוצע	מספר המשיבים	עניין גבוה ביותר (4)	(3)	(2)	עניין נמוך ביותר (1)	הנושא
כיתה ו':							
1.07	2.31	16	2 (12.5%)	6 (37.5%)	3 (18.8%)	5 (31.3%)	ימי שיבת ציון
0.85	1.94	16	-	5 (31.3%)	5 (31.3%)	6 (37.5%)	יוון העתיקה
1.10	2.29	17	2 (11.8%)	7 (41.2%)	2 (11.8%)	6 (35.3%)	ההלניזם ויהודה תחת שלטון הלניסטי
0.88	3.00	19	5 (26.3%)	11 (57.9%)	1 (5.3%)	2 (10.5%)	תקופת החשמונאים
1.00	2.32	19	2 (10.5%)	7 (36.8%)	5 (26.3%)	5 (26.3%)	הרומאים בונים אימפריה
1.02	2.95	21	7 (33.3%)	9 (42.9%)	2 (9.5%)	3 (14.3%)	רומא וירושלים
כיתה ז':							
0.87	2.84	68	17 (25.0%)	27 (39.7%)	20 (29.4%)	4 (5.9%)	תקופת התנאים (יתכן שנלמד ב-ו')
0.91	2.92	77	24 (31.2%)	28 (36.4%)	20 (26.0%)	5 (6.5%)	עליית הנצרות והאסלאם
0.91	2.20	79	7 (8.9%)	21 (26.6%)	32 (40.5%)	19 (24.1%)	אירופה הנוצרית בימי הביניים
0.92	2.76	78	17 (21.8%)	34 (43.6%)	18 (23.1%)	9 (11.5%)	התנגשות בין הנצרות והאסלאם בארץ ישראל
0.87	3.11	80	32 (40.0%)	28 (9.0%)	17 (21.3%)	3 (3.8%)	העם היהודי נוכח הנוצרים והמוסלמים
0.77	3.05	78	23 (29.5%)	38 (12.2%)	15 (19.2%)	2 (2.6%)	גירושי היהודים ממערב אירופה ועליית מרכזים חדשים במזרח
כיתות ח':							
0.87	3.12	81	32 (39.5%)	31 (38.3%)	14 (17.3%)	4 (4.9%)	צמיחתה של אירופה המודרנית
0.93	2.61	80	15 (18.8%)	29 (9.3%)	26 (32.5%)	10 (12.5%)	מהפכות ותמורות בדפוסים החברתיים והמדיניים של המאה ה-19 באירופה
0.77	3.18	80	30 (37.5%)	36 (45.0%)	12 (15.0%)	2 (2.5%)	עמנו בימי צמיחתה של אירופה המערבית
0.93	3.00	75	26 (34.7%)	29 (38.7%)	14 (18.7%)	6 (8.0%)	משבר האמנציפציה והתגובות עליו
0.82	3.36	74	39 (52.7%)	27 (36.5%)	4 (5.4%)	4 (5.4%)	צמיחתו של היישוב היהודי בארץ ישראל

לוח 3 (המשך)

הנושא	עניין נמוך ביותר (1)	(2)	(3)	עניין גבוה ביותר (4)	מספר המשיבים	ממוצע	ס"ת
כיתה ט':							
האימפריאליזם האירופי ומלחמת העולם הראשונה	7 (14.6%)	12 (25.0%)	19 (39.6%)	10 (20.8%)	48	2.67	0.97
עלייתם של כוחות מדיניים לדרגת מעצמות, מחוץ לאירופה המערבית (ארה"ב, יפן ורוסיה)	10 (22.7%)	20 (45.5%)	12 (27.3%)	2 (4.5%)	44	2.14	0.82
אירופה בין מלחמה למלחמה	2 (4.3%)	17 (36.2%)	22 (46.8%)	6 (12.8%)	47	2.68	0.75
מלחמת העולם השנייה	2 (4.3%)	3 (6.4%)	5 (10.6%)	37 (78.7%)	47	3.64	0.79
העם היהודי והיישוב העברי ממלחמת העולם הראשונה עד לשואה	-	5 (10.2%)	19 (38.8%)	25 (51.0%)	49	3.41	0.67
מן " המדינה בדרך" עד להקמתה של מדינת ישראל	-	1 (2.1%)	12 (25.0%)	35 (72.9%)	48	3.71	0.50
קווים לדמותו של העולם בימינו	3 (6.7%)	18 (40.0%)	10 (22.2%)	14 (31.1%)	45	2.78	0.97
שנותיה הראשונות של מדינת ישראל	-	2 (4.3%)	7 (15.2%)	37 (80.4%)	46	3.76	0.52

לוח 4: נחיצות נושא בתכנית הלימודים לפי מורי חט"ב (שאלה 19 בשאלון למורה)

הנושא	נחיצות נמוכה ביותר (1)	(2)	(3)	נחיצות גבוהה ביותר (4)	מספר המשיבים	ממוצע	ס"ת
כיתה ו':							
ימי שיבת ציון	-	-	5 (45.5%)	6 (54.4%)	11	3.55	0.52
יוון העתיקה	1 (5.9%)	9 (52.9%)	5 (29.4%)	2 (11.8%)	17	2.47	0.80
ההלניזם ויהודה תחת שלטון הלניסטי	2 (11.8%)	4 (23.5%)	2 (11.8%)	9 (52.9%)	17	3.06	1.14
תקופת החשמונאים	1 (5.6%)	-	2 (11.1%)	15 (83.3%)	17	3.72	0.75
הרומאים בונים אימפריה	2 (11.8%)	4 (23.5%)	5 (29.4%)	6 (35.3%)	17	2.88	1.05
רומא וירושלים	-	-	6 (35.3%)	11 (64.7%)	17	3.65	0.49
כיתה ז':							
תקופת התנאים (יתכן שנלמד ב-ו')	-	2 (3.1%)	14 (21.5%)	49 (75.4%)	65	3.72	0.51
עליית הנצרות והאסלאם	1 (1.3%)	5 (6.5%)	31 (40.3%)	40 (51.9%)	77	3.43	0.67
אירופה הנוצרית בימי הביניים	9 (11.8%)	31 (40.8%)	24 (31.6%)	12 (15.8%)	76	2.51	0.90
התנגשות בין הנצרות והאסלאם בארץ ישראל	4 (5.3%)	11 (14.5%)	34 (44.7%)	27 (35.5%)	76	3.11	0.84
העם היהודי נוכח הנוצרים והמוסלמים	-	3 (4.0%)	13 (17.3%)	59 (78.7%)	75	3.75	0.52
גירושי היהודים ממערב אירופה ועליית מרכזים חדשים במזרח	1 (1.4%)	4 (5.5%)	17 (23.3%)	51 (69.9%)	73	3.62	0.65
כיתות ח':							
צמיחתה של אירופה המודרנית	3 (4.2%)	6 (8.5%)	27 (38.0%)	35 (49.3%)	71	3.32	0.80
מהפכות ותמורות בדפוסי החברתיים והמדיניים של המאה ה-19 באירופה	3 (3.9%)	16 (21.1%)	24 (31.6%)	33 (43.4%)	76	3.14	0.89
עמנו בימי צמיחתה של אירופה המערבית	-	-	16 (21.3%)	59 (78.7%)	75	3.79	0.41
משבר האמנציפציה והתגובות עליו	1 (1.4%)	9 (12.9%)	16 (22.9%)	44 (62.9%)	70	3.47	0.77
צמיחתו של היישוב היהודי בארץ ישראל	2 (2.8%)	-	12 (16.9%)	56 (78.9%)	71	4.31	4.81

לוח 4 (המשך)

הנושא	נחיצות נמוכה ביותר (1)	(2)	(3)	נחיצות גבוהה ביותר (4)	מספר המשיבים	ממוצע	ס"ת
כיתה ט':							
האימפריאליזם האירופי ומלחמת העולם הראשונה	2 (4.2%)	9 (18.8%)	14 (29.2%)	23 (47.9%)	48	3.21	0.89
עלייתם של כוחות מדיניים לדרגת מעצמות, מחוץ לאירופה המערבית (ארה"ב, יפן ורוסיה)	8 (17.8%)	16 (35.6%)	13 (28.9%)	8 (17.8%)	45	2.47	0.99
אירופה בין מלחמה למלחמה	1 (2.2%)	10 (21.7%)	13 (28.3%)	21 (45.7%)	46	3.87	4.62
מלחמת העולם השנייה	1 (2.1%)	1 (2.1%)	2 (4.3%)	43 (91.5%)	47	3.85	0.55
העם היהודי והיישוב העברי ממלחמת העולם הראשונה עד לשואה	1 (2.0%)	1 (2.0%)	12 (24.0%)	36 (72.0%)	50	3.66	0.62
מן " המדינה בדרך" עד להקמתה של מדינת ישראל	1 (2.2%)	1 (2.2%)	8 (17.4%)	36 (78.3%)	46	3.72	0.62
קווים לדמותו של העולם בימינו	1 (6.7%)	8 (17.8%)	13 (28.9%)	21 (46.7%)	45	3.16	0.95
שנותיה הראשונות של מדינת ישראל	2 (4.3%)	-	7 (15.2%)	37 (80.4%)	46	3.72	0.68

לוח 5: נושאי הלימוד שהתלמידים מעדיפים ללמוד יותר ונימוקיהם לכך
($N = 127$)

הסיבות						
נושאים מעניינים שחשוב ללמוד עליהם	יכולת השוואה עבר-הווה	רלוונטיות הנושאים לימינו	העשרת הידע	נושאים הקשורים לעבר העם היהודי	N	רשימת הנושאים
היסטוריה יהודית						
1	-	-	-	-	1	התקופה הקדומה (כללי)
1	-	-	-	6	7	ההיסטוריה של העם היהודי
יהודים בגלות						
0	-	-	-	-	1	תקופת חורבן בית שני
1	-	-	1	-	2	תקופת המשנה והתלמוד
4	-	-	-	-	4	ימי הביניים
2	-	-	-	-	2	החסידות
1	-	-	-	-	1	יהודי המזרח
18	-	-	7	26	51	תקופת השואה
היסטוריה כללית: התקופה קדומה						
10	-	-	-	-	10	מלכות ותרבות יוון
1	-	-	3	-	4	הנצרות, ישו
העת החדשה עד המאה ה-19						
2	-	-	2	-	4	היסטוריה של העמים
2	1	-	1	-	4	גילוי אמריקה
3	-	-	1	-	4	רנסנס
-	-	-	1	-	1	תקופת ההשכלה
1	-	-	-	-	1	המהפכה האמריקאית
4	-	-	-	-	4	המהפכה הצרפתית, נפוליאון
-	-	-	-	1	1	האמנציפציה
1	-	-	-	-	1	אלכסנדר השני

לוח 5 (המשך)

הסיבות						
רשימת הנושאים	N	נושאים הקשורים לעבר העם היהודי	העשרת הידע	רלוונטיות הנושאים לימינו	יכולת השוואה עבר-הווה	נושאים מעניינים שחשוב ללמוד עליהם
תקופת האנטישמיות המודרנית	2	2	-	-	-	-
האימפריאליזם	1	-	-	-	-	1
ההיסטוריה של א"י במאה ה-19 ובמאה ה-20						
תקופת שלטון התורכים בא"י	2	-	-	1	-	1
הישוב הישן	1	-	1	-	-	-
הברון רוטשילד	1	-	1	-	-	-
הרצל, הצהרת בלפור	3	2	1	-	-	-
תקופת הבריטים והמחתרות	7	2	-	1	-	4
מאורעות תרפ"ט, פרעות	3	1	1	-	-	1
הקמת מדינה יהודית בא"י	18	8	1	3	-	6
מלחמות ישראל	9	6	-	1	-	2
שנות ה-50	2	1	-	-	-	1
דמויות מרכזיות: יוסף טרומפלדור, אלי כהן, מנהיגי מדינת ישראל	4	3	-	1	-	-
אירופה במאה ה-20						
מלחמות העולם- הראשונה והשנייה	6	1	-	-	-	5
הנאציזם	1	-	-	-	-	1
תורת הגזע	1	-	-	-	-	1
העידן המודרני מסוף המאה ה-20						
העידן המודרני (סוף המאה-ה-20)	8	-	1	5	-	2
התפתחויות היסטוריות במדע	1	-	1	-	-	-

הערה: הלוח מציג רק את תשובות התלמידים שצינו הן את שם הנושא והן את הסיבה. ארבעה תלמידים השיבו אמירה כללית "התקופה בא"י", בנימוק שאלו נושאים הקשורים לעבר של העם היהודי.

לוח 6: נושאים שיעורו עניין בקרב תלמידים (N = 119)

נושאים	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך המשיבים
נושאים שקשורים בעם היהודי			
נושאים הקשורים בעם היהודי	10	5.3	8.4
שיבת ציון	2	1.1	1.7
תקופות התלמוד והמשנה	1	0.5	0.8
גירוש ספרד	2	1.1	1.7
האינקביזיציה	1	0.5	0.8
חסידות	2	1.1	1.7
גירוש ספרד	2	1.1	1.7
פולין	2	1.1	1.7
חסידות	1	0.5	0.8
אמנסיפציה	2	1.1	1.7
אורתודוקסים ורפורמים	1	0.5	0.8
יהודים בגולה (כללי)	2	1.1	1.7
הרצל	1	0.5	0.8
הקונגרס הציוני	1	0.5	0.8
ההיסטוריה של א"י			
הישוב היהודי בא"י	1	0.5	0.8
לימודי א"י	6	3.2	5.0
תקופת המנדט	4	2.1	3.4
העליות לא"י	1	0.5	0.8
נושאים בני זמננו			
קום המדינה	14	7.4	11.8
מלחמות ישראל	8	4.2	6.7
שואה ונאציזם	41	21.6	34.5
נושאים בני זמננו	21	11.1	17.6
קהילות ישראל התפוצות	3	1.6	2.5
על העולם: היסטוריה כללית			
על העולם (כללי)	1	0.5	0.8
התקופה העתיקה			
העת העתיקה	3	1.6	2.5
תקופת האלים	1	0.5	0.8
דתות			

לוח 6 (המשך)

הנושאים	שכיחות	אחוז מתוך התשובות	אחוז מתוך המשיבים
דתות	6	3.2	5.0
ימי הביניים			
ימי הביניים	3	1.6	2.5
העת החדשה			
העת החדשה (כללי)	1	0.5	0.8
גילוי אמריקה	6	3.2	5.0
הרנסנס	3	1.6	2.5
מהפכות בעולם (כללי)	1	0.5	0.8
המהפכה הצרפתית, נפוליאון	11	5.8	9.2
המהפכה התעשייתית	2	1.1	1.7
היסטוריית ארה"ב	2	1.1	1.7
מרטין לותר קינג	1	0.5	0.8
האימפריה העותומאנית	2	1.1	1.7
אלכסנדר השני	1	0.5	0.8
הגירה	1	0.5	0.8
מלחמות			
מלחמות העולם (כולל מלחמת העולם הראשונה והשנייה)	12	6.3	10.1
האנטישמיות	4	2.1	3.4
תורת הגזע	1	0.5	0.8
הפאשיזם	1	0.5	0.8

נספח 2

מכון הנרייטה סאלד

המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

1	2	3-5		

לשימוש משרדי

משרד החינוך התרבות והספורט

המזכירות הפדגוגית

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

שאלון למנהל יסודי ממ"ד

מנהל יקר,

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך, עומד לכנס ועדת תכנית שתכתוב תכנית לימודים חדשה בהיסטוריה לתלמידי כיתות ו'-ט' בבתי הספר הממלכתיים-דתיים. לקראת הכנת התכנית התבקש מכון סאלד על ידי האגף לערוך מחקר הערכה על תכנית הלימודים הנלמדת.

מאד חשוב לאגף לתכניות לימודים לדעת מהי עמדת המורים, הרכזים והמנהלים באשר למקצוע ההיסטוריה בבית הספר הממלכתי דתי. לשם כך הוכן שאלון זה הכולל שאלות המתייחסות לעמדות כלפי תכנית הלימודים הנוכחית בהיסטוריה, הוראתה והציפיות מתכנית לימודים עתידית.

מאחר ועמדתך מאד חשובה אנו מבקשים ממך להקדיש מזמנך ולהשתתף במשאל טלפוני שבו תתבקש להשיב לשאלות המתייחסות ללימודי ההיסטוריה בבית ספרך. שאלון זה נשלח אליך כפעולה מקדימה לצורך היכרות עם השאלות שתשאל טלפונית. בימים הקרובים נתקשר אליך כדי לקבל תשובות לשאלון זה. אין צורך לשלוח את השאלון בדואר.

כל הפרטים האישיים והמזהים בשאלון הם חסויים. הנתונים יעובדו עיבוד סטטיסטי, ללא כל פרטים מזהים.

תודה על שיתוף הפעולה
צוות המחקר, מכון סאלד

*השאלון מנוסח בלשון זכר אך מיועד למנהלים ומנהלות כאחד.

לשאלות בנושא השאלון, ניתן לפנות אל רינת יצחקי במכון סאלד : 02-6494458

שאלון למנהל ביסודי ממ"ד

שם המנהל/ת _____
 שם בית הספר _____
 יישוב _____

חלק א' - לימודי ההיסטוריה בבית הספר

1. כמה שנים נלמד מקצוע ההיסטוריה בבית הספר אותו אתה מנהל?
 1. בשנתיים האחרונות 2. שנתיים עד חמש שנים 2. שש עד תשע שנים 4. עשר שנים ומעלה
2. באיזה שכבות נלמד המקצוע? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)
 א. בשכבת ו'
 ב. בשכבת ה' (במסגרת התכנית מולדת חברה ואזרחות)
 ג. בשכבת ד' (במסגרת התכנית מולדת חברה ואזרחות)
 ד. אחר.....
3. כמה מורים מלמדים היסטוריה/מולדת בבית הספר?.....
 כמה מהם למדו היסטוריה/ תולדות עם ישראל במוסד אקדמי?.....
4. האם נוסף על היותך מנהל אתה גם מלמד היסטוריה? 1. כן 2. לא

חלק ב' - לימודי ההיסטוריה

5. כמה שעות לימוד שבועיות בהיסטוריה ניתנות לכל כיתה בשכבת ו' בשנת הלימודים הנוכחית בבית ספרכם?

6. אילו מקצועות וכמה ש"ש ניתנות לכל אחד מהמקצועות הנכללים במסגרת אשכול לימודי החברה בכיתה ו' (להזכירך: על-פי תכנית הליבה, לאשכול לימודי החברה יוקדשו 3 ש"ש):
 אשכול לימודי חברה – מקצוע 1: _____ מס' ש"ש _____
 אשכול לימודי חברה – מקצוע 2: _____ מס' ש"ש _____
 אשכול לימודי חברה – מקצוע 3: _____ מס' ש"ש _____

7. מהי לדעתך המטרה המרכזית בהוראת היסטוריה בממ"ד?

8. מה הדברים שחשוב לדעתך להדגיש בהוראת היסטוריה בחינוך הממ"ד?

9. האם יש בבית ספרך נושאי לימוד/ מקצועות, תכניות ופרייקטים בתחומי דעת אחרים המשלבים היסטוריה? נא פרט.

10. האם ישנם גופים נוספים השותפים להוראת ההיסטוריה בבית ספרך? (כגון: מכונים העוסקים בציונות ובהנחלת השואה, או מכונים המנחילים כלים מתודיים) נא פרט.

11. כיצד בית הספר מתכנן את תכנית ההוראה הבית ספרית בהיסטוריה? (ניתן לסמן כמה אפשרויות)

- א. עבודת צוות משותפת של המורים
- ב. בהנחיית מדריך להוראת היסטוריה
- ג. התכנית קבועה כבר כמה שנים ואין פותחים אותה מדי שנה
- ד. כל אחד מהמורים פועל באופן עצמאי
- ה. המורים מלמדים על פי ספר הלימוד ולא ידוע לי על תכנית שהם כתבו
- ו. צוות הניהול מקבל החלטה לפי צרכי בית הספר

חלק ב' - עמדות כלפי תוכנית הלימודים

12. לפניך רשימת היגדים המתייחסים למקומם של לימודי ההיסטוריה בבית הספר. נא סמן עבור כל סעיף את תשובתך.

א. לימודי היסטוריה תופסים מקום מרכזי אצלנו בבית הספר

נכון במידה רבה / נכון / נכון במידה מועטה

ב. בית ספרנו מעמיד בפני המורה להיסטוריה מגוון רחב של אמצעי הוראה

נכון במידה רבה / נכון / נכון במידה מועטה

ג. אני רואה בהוראת היסטוריה דרך להעביר לתלמידים ערכים עליהם מושתת בית הספר, הקהילה והחברה

נכון במידה רבה / נכון / נכון במידה מועטה

ד. לימודי ההיסטוריה בבית ספרנו תורמים לטיפוח הכשירות האוריינית של התלמידים

נכון במידה רבה / נכון / נכון במידה מועטה

13. מהם לדעתך הקשיים העיקריים בהוראת היסטוריה בבית הספר היסודי?

חלק ג' - שאלות רקע

14. השכלה: (נא ציין את השלב הגבוה ביותר של השכלתך. יש לציין רק דרגת השכלה אחת)

1. תואר ראשון 2. תואר שני 3. תואר שלישי 4. אחר, פרט _____.

15. ותק כולל בניהול:

1. שנה ראשונה בניהול 2. שנתיים עד חמש שנים 3. שש עד תשע שנים 4. עשר שנים ומעלה

16. כמה שנים אתה מנהל בית ספר זה ?

1. שנה ראשונה בניהול 2. שנתיים עד חמש שנים 3. שש עד תשע שנים 4. עשר שנים ומעלה

17. בבית הספר אותו הנך מנהל לומדים:

1. עד 200 תלמידים 2. בין 200 ל- 400 תלמידים 3. למעלה מ-400 תלמידים

נספח 3

מכון הנרייטה סאלד

המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

משרד החינוך התרבות והספורט

המזכירות הפדגוגית

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

□ □ □ □ □ □ □ □ □ □

1 2 3-5

לשימוש משרדי

שאלון למנהל בחטיבת ביניים ממ"ד

מנהל יקר,

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך, עומד לכנס ועדת תכנית שתכתוב את תכנית הלימודים החדשה בהיסטוריה לתלמידי כיתות ו'-ט' בבתי הספר הממלכתיים-דתיים. לקראת הכנת התכנית התבקש מכון סאלד על ידי האגף לערוך מחקר הערכה על תכנית הלימודים הנלמדת.

מאד חשוב לאגף לתכניות לימודים לדעת מהי עמדת המורים, הרכזים והמנהלים באשר למקצוע ההיסטוריה בבית הספר הממלכתי דתי. לשם כך הוכן שאלון זה הכולל שאלות המתייחסות לעמדות כלפי תכנית הלימודים הנוכחית בהיסטוריה, הוראתה והציפיות מתכנית לימודים עתידית.

מאחר ועמדתך מאד חשובה אנו מבקשים ממך להקדיש מזמנך ולהשתתף במשאל טלפוני שבו תתבקש להשיב לשאלות המתייחסות ללימודי ההיסטוריה בבית ספרך. שאלון זה נשלח אליך כפעולה מקדימה לצורך היכרות עם השאלות שתשאל טלפונית. בימים הקרובים נתקשר אליך כדי לקבל תשובות לשאלון זה. אין צורך לשלוח את השאלון בדואר.

כל הפרטים האישיים והמזהים בשאלון הם חסויים. הנתונים יעובדו עיבוד סטטיסטי, ללא כל פרטים מזהים.

תודה על שיתוף הפעולה
צוות המחקר, מכון סאלד

*השאלון מנוסח בלשון זכר אך מיועד למנהלים ומנהלות כאחד.

לשאלות בנושא השאלון, ניתן לפנות אל רינת יצחקי במכון סאלד : 026494458

שם המנהל/ת _____

שם בית הספר _____

יישוב _____

חלק א' - לימודי ההיסטוריה

1. כמה שנים נלמד מקצוע ההיסטוריה בבית הספר אותו אתה מנהל?
 1. שנה ראשונה 2. שנתיים עד חמש שנים 3. שש עד תשע שנים 4. עשר שנים ומעלה
2. כמה מורים להיסטוריה מלמדים בבית הספר בכיתות ז' – ט' _____
3. האם נוסף על היותך מנהל אתה גם מלמד היסטוריה? 1. כן 2. לא
4. א. כמה שעות הוראה בהיסטוריה ניתנות לכל כיתה בשנת הלימודים הנוכחית בבית ספרכם?
 (1 בכיתה ז', _____ ש"ש
 (2 בכיתה ח', _____ ש"ש
 (3 בכיתה ט', _____ ש"ש
- ב. שעות ההוראה הללו (סמן את דעתך): מספיקות / לא מספיקות
5. אם תכנית הלימודים בהיסטוריה לא נלמדת בכל-3 שכבות הגיל, נא ציין מה היו השיקולים בקביעת שכבת הגיל בו נלמד המקצוע? (ניתן לסמן יותר מתשובה אחת)
 א. שיקולים ארגוניים: תלות במורה מסוים / עקב חוסר בשעות הוראה
 ב. שיקולים פדגוגיים: מפאת התאמה לשכבת גיל מסוימת / דגש על הכנת התלמידים לקראת תיכון
 ג. אחר: _____
6. מהי לדעתך המטרה המרכזית בהוראת היסטוריה בממ"ד?

7. מהם הדברים שחשוב לדעתך להדגיש בהוראת היסטוריה בחינוך הממ"ד?

8. האם יש בבית ספרך נושאי לימוד/ מקצועות, תכניות/ פרויקטים בתחומי דעת אחרים המשלבים היסטוריה? נא פרט.

9. האם ישנם גופים נוספים השותפים להוראת ההיסטוריה בבית ספרך? (כגון: מכונים העוסקים בציונות ובהנחלת השואה, או מכונים המנחילים כלים מתודיים) נא פרט.

10. כיצד בית הספר מתכנן את תכנית ההוראה הבית ספרית בהיסטוריה? (ניתן לסמן כמה אפשרויות)

- א. עבודת צוות משותפת של המורים
- ב. בהנחיית מדריך להוראת היסטוריה
- ג. התכנית קבועה כבר כמה שנים ואין פותחים אותה מדי שנה
- ד. כל אחד מהמורים פועל באופן עצמאי
- ה. המורים מלמדים על פי ספר הלימוד ולא ידוע לי על תכנית שהם כתבו
- ו. צוות הניהול מקבל החלטה לפי צרכי בית הספר

חלק ב' - עמדות כלפי תכנית הלימודים

11. לפניך רשימת היגדים המתייחסים למקומם של לימודי ההיסטוריה בבית הספר. נא סמן עבור כל סעיף את תשובתך.

- א. לימודי היסטוריה תופסים מקום מרכזי אצלנו בבית הספר
נכון במידה רבה / נכון / נכון במידה מועטה
- ב. בית ספרנו מעמיד בפני המורה להיסטוריה מגוון רחב של אמצעי הוראה
נכון במידה רבה / נכון / נכון במידה מועטה
- ג. אני רואה בהוראת היסטוריה דרך להעביר לתלמידים ערכים עליהם מושתת בית הספר, הקהילה והחברה
נכון במידה רבה / נכון / נכון במידה מועטה
- ד. לימודי היסטוריה בבית ספרנו תורמים לטיפוח הכשירות האוריינית של התלמידים
נכון במידה רבה / נכון / נכון במידה מועטה

12. מהם לדעתך הקשיים המרכזיים בהוראת ההיסטוריה?

חלק ג' - שאלות רקע

13. השכלה: (נא ציין את השלב הגבוה ביותר של השכלתך. יש לציין רק דרגת השכלה אחת)

1. תואר ראשון 2. תואר שני 3. תואר שלישי 4. אחר, פרט _____.

14. וותק כולל בניהול:

1. שנה ראשונה בניהול 2. שנתיים עד חמש שנים 3. שש עד תשע שנים 4. עשר שנים ומעלה

15. כמה שנים את/ה מנהל בית ספר זה?

1. שנה ראשונה בניהול 2. שנתיים עד חמש שנים 3. שש עד תשע שנים 4. עשר שנים ומעלה

16. בבית הספר אותו הנך מנהל לומדים:

1. עד 400 תלמידים 2. בין 400 ל- 700 תלמידים 3. בין 700 ל- 1000 תלמידים 4. יותר מ- 1000 תלמידים.

נספח 4

מכון הנרייטה סאלד

המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

1	2	3-5		

לשימוש משרדי

משרד החינוך התרבות והספורט

המזכירות הפדגוגית

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

שאלון למורה/לרכז להיסטוריה בכיתות ו - ט ממ"ד

מורה יקר,

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך, עומד לכנס ועדת תכנית שתכתוב תכנית לימודים חדשה בהיסטוריה לתלמידי כיתות וי-ט' בבתי הספר הממלכתיים-דתיים. לקראת הכנת התכנית התבקש מכון סאלד על ידי האגף לערוך מחקר הערכה על תכנית הלימודים הנלמדת.

מאד חשוב לאגף לתכניות לימודים לדעת מהי עמדת המורים, הרכזים והמנהלים באשר למקצוע ההיסטוריה בבית הספר הממלכתי דתי. לשם כך הוכן שאלון זה הכולל שאלות המתייחסות לעמדות כלפי תכנית הלימודים הנוכחית בהיסטוריה, הוראתה והציפיות מתכנית לימודים עתידית.

מאחר ועמדתך מאד חשובה לנו מבקשים ממך להקדיש מזמנך ולהשתתף במשאל טלפוני שבו תתבקש להשיב לשאלות המתייחסות ללימודי ההיסטוריה בבית ספרך. שאלון זה נשלח אליך כפעולה מקדימה לצורך היכרות עם השאלות שתשאל טלפונית. בימים הקרובים נתקשר אליך כדי לקבל תשובות לשאלון זה. אין צורך לשלוח את השאלון בדואר.

כל הפרטים האישיים והמזהים בשאלון הם חסויים. הנתונים יעובדו עיבוד סטטיסטי, ללא כל פרטים מזהים.

תודה על שיתוף הפעולה
צוות המחקר, מכון סאלד

*השאלון מנוסח בלשון זכר אך מיועד למורים ולמורות כאחד.

לשאלות בנושא השאלון, ניתן לפנות אל רינת יצחקי במכון סאלד : 02-6494458

חלק א' – שאלות רקע

1. שם בית הספר: _____
2. מספר שנות ותק בהוראת היסטוריה: _____
3. אם רכז - מספר שנות ותק בריכוז המקצוע: _____
4. באילו כיתות אתה מלמד היסטוריה וכמה שעות שבועיות בכל כיתה?

(א) כיתה ו' _____ ש"ש (ב) כיתה ז' _____ ש"ש (ג) כיתה ח' _____ ש"ש (ד) כיתה ט' _____ ש"ש (ה) אחר: _____

5. מקצועות הוראה נוספים, אם יש:

(א) אזרחות (ב) גיאוגרפיה (ג) ספרות (ד) _____ (ה) _____

6. השכלה:

(א) B.Ed

(ב) תואר ראשון מאוניברסיטה _____ בחוג/ים: _____

תואר שני / שלישי, בחוג: _____

(ג) השכלה אחרת: _____

7. כיצד הוסמכת להוראת היסטוריה?

(א) מסלול "תעודת הוראה" באוניברסיטה.

(ב) מסלול "תעודת הוראה" במכללה/סמינר למורים.

(ג) אני מוסמך בתחום דעת אחר, אולם נתבקשתי ללמד היסטוריה.

חלק ב' – הוראת היסטוריה בבית הספר

8. כמה שיעורים בהיסטוריה מקבלים התלמידים בשנת הלימודים הנוכחית?

(א) בכיתה ו', _____ ש"ש

(ב) בכיתה ז', _____ ש"ש

(ג) בכיתה ח', _____ ש"ש

(ד) בכיתה ט', _____ ש"ש

9. האם אתה מכיר את "תכנית הלימודים בהיסטוריה לבית הספר הממ"ד" שפרסם משרד החינוך בשנת תשל"ה?

א. אני אכן מכיר את התכנית הזו.

ב. אינני מכיר את תכנית הלימודים של משרד החינוך, ומלמד על פי הספר:

_____ ג. אחר:

10. אם אתה מכיר את התכנית, האם להערכתך היא מתאימה לאוכלוסיית בית הספר שלכם?

א. כן

ב. במידה מסוימת, מכיוון ש: _____

ג. לא, מכיוון ש: _____

11. באילו חומרי לימוד אתה משתמש בהוראת ההיסטוריה?

א. שם ספר הלימוד: _____

ב. חומרים אחרים: _____

12. על פי מה אתה בונה את תכנית ההוראה שלך? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)

א. תכנית הלימודים בהיסטוריה לבית הספר הממלכתי-דתי/הממלכתי

ב. ספר הלימוד

ג. "מדריך למורה" המצורף לספר הלימוד

ד. הכוונה של המדריכה/מדריך להיסטוריה

ה. רעיונות והצעות שליטתי מהשתלמויות שעברתי

ו. בעבודת צוות בבית הספר עם מורים נוספים/רכז המקצוע

ז. בהנחיית גופים חיצוניים הפועלים בבית הספר

ח. אחר _____

13. מה היו שיקולי הדעת שלך בבניית תכנית ההוראה?

14. מהי, על פי תפיסתך, המטרה המרכזית של הוראת ההיסטוריה בכיתות ו' – ט' בממ"ד?

15. מהם, לדעתך, הדברים שחשוב להדגיש בהוראת היסטוריה בחינוך הממ"ד?

חלק ג' – עמדות כלפי תכנית הלימודים

16. לפניך רשימה של חלק מהמטרות שמופיעות בתכנית הלימודים משנת תשל"ה. מהי מידת החשיבות של כל אחת מהן בעיניך וכן מהי מידת הצלחתך בהשגת המטרה (כתוב: 1- המטרה לא מושגת 2- המטרה מושגת במידה מועטה 3- המטרה מושגת במידה רבה).

מטרות ההוראה ומידת הצלחה בהשגתן/מימושן בהוראת ההיסטוריה

מידת הצלחה בהשגת המטרה (כתוב: 1-3)	חשובה במידה רבה 3	חשובה במידה מועטה 2	כלל לא חשובה 1	
	3	2	1	1 ידיעה בתולדות העמים תוך הדגשת הגורל האנושי המשותף
	3	2	1	2 הבאת התלמיד להכרה שקיימת השפעת גומלין בין תולדות ישראל לבין תולדות העמים
	3	2	1	3 הדגשת ההיסטוריוסופיה שביסוד המקצוע, הבנויה על השגחתו של "שר ההיסטוריה" ומבליטה את עובדת קיומו הנצחי של עם ישראל כעם סגולה (על החובות ועל הזכויות המשתמעות מכך) וכעדות להשגחת ה' על עמו
	3	2	1	4 טיפוח יכולת השיפוט של אירועים היסטוריים על פי ערכים מוסריים מוחלטים
	3	2	1	5 הכרה בשותפות גורל ובאחדותו של העם היהודי על עדותיו ותפוצותיו
	3	2	1	6 טיפוח ההכרה כי קיימות נקודות ראות שונות גם בבעיות לאומיות, ושניתן לקבלן
	3	2	1	7 טיפוח הבנה וסובלנות כלפי רגשות, מסורות ודרכי חיים של אנשים ועמים אחרים
	3	2	1	8 טיפוח רגש הזדהות עם תורת ישראל, העם, הארץ והמדינה
	3	2	1	9 רכישת מיומנות של ניתוח מפה
	3	2	1	10 רכישת מיומנות לניתוח קטע מקור

11	רכישת מיומנות לניתוח תמונה	1	2	3
12	פיתוח היכולת למצוא אינפורמציה דרושה בספרי עזר שונים	1	2	3
13	פיתוח היכולת להפיק מידע מדיאגרמות וגרפים	1	2	3
14	פיתוח החשיבה האנליטית (כגון- השוואה בין מאורעות היסטוריים, מקורות, הבחנה בין עיקר לטפל, עובדות ודעות, ראיות ומסקנות)	1	2	3
15	פיתוח החשיבה הסינתטית (כגון- העלאת השערות, שימוש במושגים ובהכללות, זיהוי וניסוח של בעיות)	1	2	3

17. לפניך רשימה של אמצעים ודרכי הוראה. מהי מידת השימוש שאתה עושה בכל אחד מהם בהוראת ההיסטוריה?

אמצעים ודרכי הוראה	מידת השימוש			
	כלל לא	מועט ביותר	מסוים	שכיח ביותר
	1	2	3	4
אינטרנט	1	2	3	4
תקליטורים רלוונטיים לתחום התוכן	1	2	3	4
מפות	1	2	3	4
עיתונות	1	2	3	4
סרטי וידיאו	1	2	3	4
סיפורי משפחות (זיכרונות ו/ או תמונות)	1	2	3	4
ספרות עזר (אנציקלופדיות, לקסיקונים וכיו")	1	2	3	4
תמונות, קריקטורות וצילומים	1	2	3	4
סיוורים מחוץ לכיתה	1	2	3	4
הרצאות של מרצה חיצוני	1	2	3	4
מקורות מידע היסטוריים נוספים, כגון:	1	2	3	4
אמצעי נוסף:	1	2	3	4

18. מהם לדעתך הקשיים העיקריים בהוראת היסטוריה בכיתות שאתה מלמד?

חלק ד' : עמדות כלפי הנושאים שבתכנית הלימודים

19. לפניך פירוט נושאי הלימוד המופיעים במסמך תכנית הלימודים (סילבוס) (תשל"ה). נא הבע דעתך בנוגע לנחיצות ההוראה של כל אחד מן הנושאים הללו, ומידת העניין שהוא מעורר בקרב התלמידים והמורים.

הנושא	נחיצותו בתכנית הלימודים				מידת העניין שהוא מעורר בקרב התלמידים				מידת העניין שהוא מעורר בקרב המורים					
	נחיצות נמוכה ביותר	2	3	4	נחיצות גבוהה ביותר	1	2	3	4	נחיצות גבוהה ביותר	1	2	3	4
כיתה ו'														
ימי שיבת ציון	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2
יוון העתיקה	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2
ההלניזם ויהודה תחת שלטון הלניסטי	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2
תקופת החשמונאים	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2
הרומאים בונים אימפריה	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2
רומא וירושלים	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2
כיתה ז'														
תקופת התנאים (יתכן שנלמד ב-ו')	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2
עליית הנצרות והאיסלאם (כולל- הנצרות הופכת לדת האימפריה, מוחמד והאיסלאם)	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2
אירופה הנוצרית בימי הביניים (כולל- אירופה הפיאודלית)	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2
התנגשות בין הנצרות והאיסלאם בארץ ישראל (כולל -מסעי הצלב)	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2
העם היהודי נוכח הנוצרים והמוסלמים (כולל- יחסה של הנצרות ליהדות, היישוב היהודי בבבל, יהדות ספרד, הרמב"ם, הרמב"ן, הקהילה היהודית יהודי באשכנז, פרעות תתנ"ו)	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2
גירושי היהודים ממערב אירופה ועליית מרכזים חדשים במזרח (כולל- גירושי היהודים מאנגליה ומצרפת ועליית מרכזים חדשים בתורכיה וא"י, הציפיות המשחרות, פרעות ת"ח – ת"ט, שבתאי צבי)	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2

הנושא				נחיצותו בתכנית הלימודים				מידת העניין שהוא מעורר בקרב התלמידים				מידת העניין שהוא מעורר בקרב המורים			
נחיצות נמוכה ביותר		נחיצות גבוהה ביותר		נחיצות נמוכה ביותר		נחיצות גבוהה ביותר		נחיצות נמוכה ביותר		נחיצות גבוהה ביותר		נחיצות נמוכה ביותר		נחיצות גבוהה ביותר	
1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
כיתות ח':															
צמיחתה של אירופה המודרנית (כולל – המצאות ותגליות גיאוגרפיות, הרנסנס האיטלקי, לותר והרפורמציה)				1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
מהפכות ותמורות בדפוסיים החברתיים והמדיניים של המאה ה-19 באירופה (כולל – צמיחת האומיות, התגבשות המשטרים הליברליים, המהפכה התעשייתית, הסוציאליזם)				1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
עמנו בימי צמיחתה של אירופה המערבית (כולל- מנדלסון, ההשכלה היהודית והאמנציפציה, יהדות פולין, בין חסידים למתנגדים, היהודים בארצות האיסלאם, השפעת החדירה האירופית על מצב היהודים בצפון אפריקה)				1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
משבר האמנציפציה והתגובות עליון כולל - הרפורמה והאורתודוקסיה)				1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
צמיחתו של היישוב היהודי בארץ ישראל				1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
כיתה ט':															
האימפריאליזם האירופי ומלחמת העולם הראשונה				1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
עלייתם של כוחות מדיניים לדרגת מעצמות, מחוץ לאירופה המערבית (ארה"ב, יפן ורוסיה)				1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
אירופה בין מלחמה למלחמה				1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
מלחמת העולם השנייה				1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
העם היהודי והיישוב העברי ממלחמת העולם הראשונה עד לשואה				1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
מן " המדינה בדרך" עד להקמתה של מדינת ישראל				1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
קווים לדמותו של העולם בימינו (כולל – המלחמה הקרה, איחוד אירופה, מגמות איחוד ופירוד בעולם הערבי)				1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
שנותיה הראשונות של מדינת ישראל (כולל- העלייה ההמונית, קליטת העלייה, מבצע קדש ומלחמת ששת הימים)				1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4

25. באיזו מידה הנך מסכים עם כל אחד מההיגדים הבאים?

רבה מאוד 5	במידה רבה 4	במידה בינונית 3	במידה מועטה מאד 2	כלל לא 1	
5	4	3	2	1	כל התלמידים מעדיפים ללמוד היסטוריה דרך עבודת חקר על פני שיעורים פרונטליים
5	4	3	2	1	לימודי ההיסטוריה קשים לרוב התלמידים
5	4	3	2	1	התלמידים משתמשים במיומנויות הנלמדות בשיעורי היסטוריה גם בשיעורים אחרים
5	4	3	2	1	רצוי שהתכנית העתידית תגדיר את אמצעי ההוראה המומלצים עבור כל נושא: עבודות חקר, שימוש בסרטים ועוד.
5	4	3	2	1	אני משתמש במגוון אמצעי ההוראה וההמחשה בהם ניתן לעשות שימוש בהוראת המקצוע
5	4	3	2	1	מטרות הוראת ההיסטוריה ברורות לי כמורה
5	4	3	2	1	ספרי הלימוד שבשימושי ברורים ומותאמים להוראה
5	4	3	2	1	תכנית הלימודים בהיסטוריה מעניקה לתלמידים כלי חשיבה וניתוח
5	4	3	2	1	קיים פער בין תכנית הלימודים לבין התכנים שאני מלמד בכיתה
5	4	3	2	1	אני מצפה שתכנית הלימודים תהיה מפורטת מבחינת המטרות ותכני הלימוד
5	4	3	2	1	נחוצה המלצה בנוגע לזמן ההוראה שיש להקדיש להוראת כל אחד מהנושאים

26. לסיום, מה היית מצפה למצוא במסמך תכנית הלימודים?

נספח 5

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

משרד החינוך, התרבות והספורט
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

1	2	3-5			

לשימוש משרדי

הערכת תכנית הלימודים בהיסטוריה לחטיבת הביניים
לקראת כתיבת תכנית לימודים חדשה ה'-ט'

שאלון לתלמידים בחטיבת הביניים

תלמיד יקר,
משרד החינוך מעוניין לכתוב תכנית לימודים חדשה בהיסטוריה לתלמידים בכיתות ו'-ט'. חוות דעתך על התכנית חשובה לנו מאד.
נודה לך אם תענה במלוא תשומת הלב והפירוט האפשרי על השאלות בשאלון שלפניך.

השאלון הוא בעילום שם – אינך צריך לרשום את שמך.

השאלון כתוב בלשון זכר, אך הוא מיועד לבנים ולבנות גם יחד.

תודה על שיתוף הפעולה,
צוות מחקר – מכון סאלד

1. האם חשוב לדעתך ללמוד היסטוריה? מדוע?

2. אם אתה נמנה על אילו הנהגים מלימודי ההיסטוריה כתוב לנו:

א. ממה במיוחד אתה נהנה בלימוד ההיסטוריה?

ב. במה הלימודים תורמים לך?

3. לפניך רשימת נושאים הנלמדים בשיעורי ההיסטוריה. נא ציין עבור הנושאים

שלמדת, באיזו מידה כל אחד מהם מעניין אותך:

נושאי הלימוד	לא מעניין בכלל	לא מעניין כך	מעניין מעט	מעניין מאוד	אינני מכיר את הנושא
כיתה ו':					
ימי שיבת ציון- החזרה לארץ ישראל מהגלות אחרי חורבן בית ראשון, ההתיישבות ובניית בית שני	1	2	3	4	9
יוון העתיקה וההלניזם - התרבות היוונית, הפוליס, הספורט, התיאטרון	1	2	3	4	9
יהודה תחת שלטון היוונים: תקופת החשמונאים					
הרומאים בונים אימפריה	1	2	3	4	9
ירושלים ורומא - החיים בארץ ישראל תחת שלטון הרומאים עד חורבן בית שני	1	2	3	4	9
כיתה ז':					
תקופת המשנה ¹ - ארץ ישראל בימי חכמי המשנה לאחר חורבן בית המקדש, עד מרד בר-כוכבא	1	2	3	4	9
תקופת התלמוד - ארץ ישראל בימי האמוראים עד חתימת התלמוד הירושלמי	1	2	3	4	9
יהדות בבל - האמוראים, הישיבות בבבל, חתימת התלמוד	1	2	3	4	9

¹ נושא זה נמצא בתכנית הלימודים של כיתות ו', אך נלמד גם בכיתות ז'.

אינני מכיר את הנושא	מעניין מאוד	מעניין	לא כל		עליית הנצרות והאיסלאם - הנצרות הופכת לדת האימפריה הרומית, הנביא מוחמד והאיסלאם
			כך מעניין	לא מעניין בכלל	
9	4	3	2	1	עליית הנצרות והאיסלאם - הנצרות הופכת לדת האימפריה הרומית, הנביא מוחמד והאיסלאם
9	4	3	2	1	אירופה הנוצרית בימי הביניים - אירופה הפיאודלית, מסעי הצלב ועליית העיר
9	4	3	2	1	העם היהודי בגולה ואורח חייו בקרב המוסלמים בתקופת ימי הביניים - צמיחת המרכז היהודי בספרד: מגוון היצירה הרוחנית בתקופת "תור הזהב", הרמב"ם - מנהיג הדור
9	4	3	2	1	העם היהודי בגולה ואורח חייו בקרב הנוצרים בתקופת ימי הביניים - צמיחת המרכז היהודי בקהילות אשכנז, היצירה הרוחנית של רש"י ובעלי התוספות, השינוי במעמדן של קהילות אשכנז
9	4	3	2	1	גירושי היהודים מאנגליה, מצרפת ומספרד
					כיתה ח'
9	4	3	2	1	עליית מרכזים יהודיים חדשים באירופה המזרחית
9	4	3	2	1	עליית מרכזים יהודיים ספרדיים חדשים בתורכיה במזרח התיכון ובא"י
9	4	3	2	1	מעמד היהודים בארצות האיסלאם - מעמדם המשפטי, הכלכלי, מעמד הקהילה והמשפחה, החינוך והיצירה הרוחנית
9	4	3	2	1	ראשית העת החדשה - המצאות ותגליות גיאוגרפיות, הרנסנס האיטלקי, לותר והרפורמציה
9	4	3	2	1	תנועת ההשכלה
9	4	3	2	1	המהפכה הצרפתית
9	4	3	2	1	המהפכה האמריקאית
9	4	3	2	1	היישוב היהודי בפולין - מעמדם המשפטי, הפריחה הכלכלית והרוחנית, ועד ארבע ארצות
9	4	3	2	1	פרעות ת"ח - ת"ט - הרקע והתוצאות
9	4	3	2	1	תנועת החסידות - הבעל שם-טוב, תורת החסידות, ההתנגדות לחסידות
9	4	3	2	1	מהפכות ותמורות בדפוסי החברתיים והמדיניים של המאה ה-19 באירופה - צמיחת הלאומיות, התגבשות המשטרים הליברליים, המהפכה התעשייתית, הסוציאליזם
9	4	3	2	1	היהודים באירופה בעת החדשה - משה מנדלסון, ההשכלה היהודית והשגת שוויון זכויות (אמנציפציה)
9	4	3	2	1	תגובות היהודים לאמנציפציה - הרפורמים והאורתודוקסים
9	4	3	2	1	היהודים בארצות האיסלאם בעת החדשה - מעמדם המשפטי, יצירתם הרוחנית השפעת החזירה האירופית על מצב היהודים בצפון אפריקה
9	4	3	2	1	צמיחתו של היישוב היהודי בארץ ישראל

4. לתלמידי כיתה ט':

כתוב את הנושאים שלמדת בכתה ט'

- א. _____
- ב. _____
- ג. _____
- ד. _____
- ה. _____

5. ציין עבור כל נושא שלמדת באיזו מידה הוא עורר בך עניין.

מעניין מאוד	מידת העניין		לא מעניין בכלל	
	מעניין	לא כל כך מעניין		
4	3	2	1	נושא 1:
4	3	2	1	נושא 2:
4	3	2	1	נושא 3:
4	3	2	1	נושא 4:
4	3	2	1	נושא 5:

6. האם קיימות בבית ספרך פעילויות שקשורות למקצוע היסטוריה מחוץ למסגרת

שעורי ההיסטוריה, כמו לדוגמא: ביקור במוזיאון, עבודת שורשים, סיורים?

הקף: כן/ לא

אם כן – נא ספר בקצרה על שלוש מהן הזכורות לך/שנהנית מהן במיוחד:

- (1) _____
- (2) _____
- (3) _____

7. "בשעורי ההיסטוריה הייתי רוצה ללמוד יותר על ... " (תקופה/ נושא/ דמות/ אירוע)

א.

_ מכיוון ש...

ב.

_ מכיוון ש...

8. לפניך רשימה של אמצעים ודרכי הוראה שניתן להסתייע בהם בלימוד היסטוריה. לכל אחד מהם סמן:

מה הייתה מידת השימוש בהם במסגרת שיעורי ההיסטוריה?
באיזו מידה תרם השימוש באמצעים אלו להנאתך ולהבנתך את שיעורי ההיסטוריה

האם תרם להבנה ולהנאה	מידת השימוש בכיתה				אמצעים ודרכי הוראה
	שכיח ביותר 4	שכיח 3	שימוש מועט 2	כלל לא 1	
לא/ במידה מסוימת/ כן	4	3	2	1	אינטרנט כללי
לא/ במידה מסוימת/ כן	4	3	2	1	תקליטורים השייכים לתחום התוכן
לא/ במידה מסוימת/ כן	4	3	2	1	מפות
לא/ במידה מסוימת/ כן	4	3	2	1	עיתונות
לא/ במידה מסוימת/ כן	4	3	2	1	סרטי וידיאו
לא/ במידה מסוימת/ כן	4	3	2	1	סיפורי משפחות (זיכרונות ו/או תמונות)
לא/ במידה מסוימת/ כן	4	3	2	1	ספרות עזר (לכסיקונים, אנציקלופדיות, ספרות יפה)
לא/ במידה מסוימת/ כן	4	3	2	1	תמונות/ קריקטורות/ צילומים
לא/ במידה מסוימת/ כן	4	3	2	1	סיורים (מחוץ לכיתה)
לא/ במידה מסוימת/ כן	4	3	2	1	הרצאות של מרצה חיצוני
לא/ במידה מסוימת/ כן	4	3	2	1	מקורות מידע היסטוריים נוספים:
לא/ במידה מסוימת/ כן	4	3	2	1	אמצעי נוסף:

9. באילו מקורות ואמצעים בנוסף לספר הלימוד אתה נעזר בעת הכנת שעורי הבית?

מידת השימוש העצמי בבית				
שכיח ביותר 4	שכיח 3	מועט 2	כלל לא 1	אמצעים ודרכי הוראה
4	3	2	1	אינטרנט כללי
4	3	2	1	תקליטורים השייכים לתחום התוכן
4	3	2	1	מפות
4	3	2	1	עיתונות
4	3	2	1	סרטי וידיאו
4	3	2	1	סיפורי משפחות (זיכרונות ו/או תמונות)
4	3	2	1	ספרות עזר (לכסיקונים, אנציקלופדיות, ספרות יפה)
4	3	2	1	תמונות/ קריקטורות/ צילומים
4	3	2	1	מקורות מידע היסטוריים נוספים, כגון:
4	3	2	1	אמצעי נוסף: _____

10. באילו אמצעים ושיטות כדאי לדעתך ללמוד היסטוריה על מנת שהשיעור יהיה מהנה ומובן

יותר?

11. לפניך אמירות שונות בנוגע לתרומתו של מקצוע ההיסטוריה לתלמידים. נא סמן עבור כל אמירה עד כמה אתה מסכים עימה.

במידה רבה מאוד	במידה רבה	במידה מועטה	במידה מועטה מאוד	
4	3	2	1	1 בלימודי ההיסטוריה למדתי למצוא הסברים וגורמים לתופעות ולהסיק מסקנות
4	3	2	1	2 שיעורי היסטוריה עוזרים לי ללמוד כיצד לחפש מידע בספרי עזר שונים
4	3	2	1	3 בשיעורי היסטוריה למדתי לקרוא ולהבין קטעי מקור היסטוריים
4	3	2	1	4 בשיעורי היסטוריה למדתי כיצד קוראים ומבינים מפות
4	3	2	1	5 שיעורי היסטוריה עוזרים לי ללמוד להפיק מידע מגרפים וטבלאות
4	3	2	1	6 לימודי ההיסטוריה חיזקו בי את ההכרה כי עם ישראל הוא עם הנצח
4	3	2	1	7 לימודי ההיסטוריה גרמו לי להבין את שותפות הגורל ואחדותו של העם היהודי בישראל ובתפוצות
4	3	2	1	8 בלימודי ההיסטוריה הבנתי כי האירוע ההיסטורי יכול להיכתב בדרכים שונות לפי השקפת עולמו של הכותב
4	3	2	1	9 לימודי ההיסטוריה גרמו לי להכיר צורות חיים ואמונות של אנשים ועמים אחרים
4	3	2	1	10 לימודי ההיסטוריה גרמו לי להכיר בזכותם של אנשים ועמים אחרים לחיות על פי אמונתם כל עוד לא פגעו באיש
4	3	2	1	11 לימודי ההיסטוריה גרמו לי להרגיש קשר חזק יותר לתורת ישראל, לעם ישראל ולארץ ישראל
4	3	2	1	12 לימודי ההיסטוריה גרמו לי להרגיש קשר חזק יותר עם מדינת ישראל
4	3	2	1	13 דרך לימודי ההיסטוריה אני מכיר אירועים היסטוריים חשובים
4	3	2	1	14 נושאים שלמדתי בהיסטוריה עזרו לי להבין יותר טוב אירועים שמתרחשים היום במדינה, בחברה ובמשפחה
4	3	2	1	15 בלימודי ההיסטוריה הבנתי שתולדות עם ישראל הושפעו מתולדות העמים, ותולדות עם ישראל השפיעו על תולדות העמים האחרים
4	3	2	1	16 נושאים שלמדתי בהיסטוריה עזרו לי להבין תהליכים חברתיים שמתרחשים כיום בעולם

12. יש תלמידים הטוענים כי מקצוע ההיסטוריה לא מעניין. מה לדעתך גורם להם לחשוב כך?

13. יש תלמידים הטוענים כי מקצוע ההיסטוריה הוא קשה ללימוד. מה לדעתך גורם לקושי בלימודי ההיסטוריה?

14. אילו נושאים לדעתך אם יילמדו יעוררו עניין בקרב התלמידים?

פרטי רקע לתלמידים לעיבודים סטטיסטים בלבד

15. שם בית הספר _____

16. עיר/ישוב _____

17. מספר שעות שבועיות שלומדים בהן היסטוריה _____

18. כיתה (1) ז' (2) ח' (3) ט'

19. מין (1) זכר (2) נקבה